

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
DİLLER VE KÜLTÜRLERARASI
ÇEVİRİBİLİM DOKTORA PROGRAMI**

DOKTORA TEZİ

**TANZİMAT'TAN HARF DEVRİMİNE KADAR
ÇEVİRİ TARİH KİTAPLARINDA ÖN SÖZLER
VE SON SÖZLER: ÇEVİRİ YOLUYLA TARİH
YAZIMINA TANIKLIK**

**REZA HOSSEINI BAGHANAM
11726302**

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. AYŞE BANU KARADAĞ**

**EŞ DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. ESHABİL BOZKURT**

**İSTANBUL
2016**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI
DİLLER VE KÜLTÜRLERARASI
ÇEVİRİBİLİM DOKTORA PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

TANZİMAT'TAN HARF DEVRİMİNE KADAR
ÇEVİRİ TARİH KİTAPLARINDA ÖN SÖZLER
VE SON SÖZLER: ÇEVİRİ YOLUYLA TARİH
YAZIMINA TANIKLIK

REZA HOSSEINI BAGHANAM

11726302

Tezin Enstitüye verildiği tarih.....

Tezin savunulduğu tarih. 2.2.1.2016

Tez Oy birliği / ~~Oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Tezin Danışmanı: Doç. Dr. Ayşe Banu KARADAĞ
Tezin Eş Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Eshabil BOZKURT
Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Füsun BİLİR ATASEVEN
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Doç. Dr. Füsun ŞAVLI
Yrd. Doç. Dr. Banu TELLİOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Senem ÖNER

İSTANBUL

2016

ÖZ

Bu tezde Tanzimat Fermanı'nın ilanından (1839) Harf Devrimi'ne (1928) kadar geçen yaklaşık doksan yıllık sürede Osmanlı Türkçesine çevrilen tarih kitaplarına yazılan ön/son sözler üzerine çeviribilim odaklı bir araştırma yürütülmüştür. Çalışmada, ön/son sözlerin yan metinler olarak çeviribilim araştırması için çok önemli bilgi kaynakları biçiminde değerlendirilebileceği ve ön/son sözlerde genellikle çevirilerin neden yapıldığına, çevirmenlerin ne tür çeviri politikaları izlediğine ilişkin açıklamalar yer aldığından, bunlar üzerinden yürütülecek çeviribilim odaklı bir araştırmanın, çevirinin tarih yazımında ne denli etkili bir araç olduğunun anlaşılması açısından faydalı olabileceği düşüncesinden hareket edilmiştir.

Tezin araştırma bölümünde öncelikle Seyfettin Özege'nin hazırladığı *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* incelenmiş ve sözü edilen dönem içinde Osmanlı Türkçesine çevrilmiş 167 tarih kitabı tespit edilmiştir. Bu kitapların 83'ünde ön/son söz bulunmaktadır. Tezin temel inceleme nesnesini oluşturmak amacıyla bu ön/son sözlerin çeviriyazıları yapılmıştır.

Tezin temel amacı, Osmanlı Türkçesine çevrilen tarih kitaplarındaki ön/son sözler üzerinden Osmanlı'da tarih yazımının nasıl değiştiğini irdelemek ve Doğu ve Batı'nın bu Osmanlı tarih yazımı geleneğini nasıl etkilediğini gözlemlemektir. Tarih yazımının değişim ve dönüşümlerini izleyebilmek için öncelikle çeviribilim kuramcılarında Itamar Even-Zohar'ın "kültür repertuar"ı kavramından yola çıkılmış ve çeviri yoluyla nasıl bir tarih repertuarının oluşturulduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Kültür repertuarının oluşumunda çevirmenlerin çeviri politikalarını incelemek amacıyla ise, Gideon Toury'nin erek-odaklı kuramı kapsamında ortaya koyduğu "çeviri normları" kavramından hareketle çevirmenlerin çeviri öncesi ve çeviri sürecinde nasıl kararlar aldıkları ve ne tür çeviri stratejileri kullandıkları betimlenmiştir. Stratejilerin belirlenmesi ve betimlenmesi, çevirmenlerin çeviri politikalarını ve bu politikalar doğrultusunda metinleri nasıl manipüle ettiklerini gözler önüne sermek açısından büyük önem taşımaktadır. Manipülasyon bağlamında "Manipülasyon Okulu"nun kurucularından olan André Lefevere'in konuyla ilgili kavramlarına da başvurulmuştur. Ayrıca, çevirmenlerin bu türden manipülasyonlarla neyi hedefledikleri Hans J. Vermeer'in "Skopos" kavramına dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Yapılan incelemede, araştırma kapsamındaki çeviri eserlerin, Even-Zohar'ın "çeviri edebiyat" kavramından hareketle bu tezde önerilen bir kavram olarak "çeviri tarih" başlığı altında ele alınabileceği ve çevirmenlerin bu "çeviri tarih" üzerinden "tarih inşası"nın gerçekleşmesine büyük ölçüde katkıda buldukları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih yazımı, tarih inşası, çeviribilim, çeviri tarih, çeviri stratejileri.

ABSTRACT

Prologues and Epilogues in Translation of History Books from Reorganization Edict to Alphabet Reform: History Writing Through Translation

This dissertation studies the pro/epilogues written to history books translated to Ottoman Turkish between the proclamation of the Reorganization (Tanzimat) Edict (1839) and the Alphabet Reform (1928) from the perspective of translation studies. The dissertation is based on the assumption that, since pro/epilogues are precious resources as auxiliary texts and contain information about why the translation was done and what type of translation policies the translators upheld, examination of such texts from a translation studies perspective will shed light on how effective a tool translation was in historiography.

In the research section of the dissertation, Seyfettin Özege's *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* was analyzed and yielded 167 history books translated during the period under study. 83 of these 167 books contained pro/epilogues and were included in the research, followed by a transliteration of these pro/epilogues.

The main objective of the dissertation is to uncover how historiography in the Ottomans evolved through the witness of pro/epilogues and observe the influences of the East and the West on Ottoman history writing. Examination of the changes and evolution in historiography was based on theorist Itamar Even-Zohar's concept of "culture repertoire" to determine the history repertoire created via translation. In order to assess the translation policies of translators in the creation of the culture repertoire, Gideon Toury's concept of "translation norms" posited in his target-oriented theory was used to describe the decisions of the translators before and during the translation, and the translation strategies they employed. Identifying and describing strategies is essential to reveal the translation policies of translators and how they manipulated their texts in accordance with these policies. With regard to manipulation, the concepts of André Lefevere, one of the founders of the "Manipulation School" were also put to use. The intents of the translators in doing such manipulations were predicted and explained based on the concept of "skopos" defined by Hans J. Vermeer.

The study revealed that the translated works in question could be classified under "translated history" –a term suggested in this dissertation in reference to Even-Zohar's concept of "translated literature"– and that translators played a significant part in history-building through the "translated history" they helped create.

Keywords: Historiography, history-building, translation studies, translated history, translation strategies.

ÖN SÖZ

Bu tezin fikir aşamasından savunma aşamasına kadar her anında yanımda olan, her konuda farklı bilimsel düşünce tarzından ve önerilerinden yardım aldığım ve bilimselliğin ne olduğunu kendisinden öğrendiğim saygıdeğer hocam Doç. Dr. Ayşe Banu Karadağ'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bana sadece tez aşamasında değil, her zaman her konuda yardımcı olup yol gösteren, yazdıklarımı itina ile okuyup öneriler sunan ve düzeltmeler yapan saygıdeğer eş danışmanım Yrd. Doç. Dr. Eshabil Bozkurt'a en derin şükranlarımı sunarım.

Değerli vaktini ayırarak tez izleme komitemde bulunan ve ders dönemi dâhil kendisinden sürekli bir şeyler öğrendiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Füsun Ataseven'e çok teşekkür ederim.

Tez izleme komitemde bulunan, tezin her aşamasında bana zaman ayırarak değerli görüş ve önerileriyle beni yönlendiren ve bir çeviribilim uzmanı olarak saygı duyduğum kıymetli hocam Yrd. Doç. Senem Öner'e en derin şükranlarımı sunarım.

Tez izleme komitemde bulunan ve değerli görüş ve öneriyle tez aşamasında araştırmama yön veren muhterem hocam Doç. Dr. Füsun Şavlı'ya çok müteşekkirim.

Tezin her bir bölümünü ve tezden üretilen makaleyi bir çeviribilim uzmanı titizliği ile okuyup öneriler getiren ve düzeltmeler yapan ve kıymetli zamanını ayırıp tez savunmamda bulunmayı kabul eden saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Banu Tellioglu'na en derin şükranlarımı sunarım.

Değerli vakitlerini ayırarak savunmamda jüri olmayı kabul eden, tezimi okuyan ve değerli görüş ve önerilerini benimle paylaşan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Yakup Çelik hocama en derin teşekkürlerimi söylemek isterim

Yıldız Teknik Üniversitesi, Diller ve Kültürlerarası Çeviribilim Doktora Programı'nda ders aldığım ve bundan büyük onur duyduğum değerli hocalarım Prof. Dr. Sündüz Kasar ve Prof. Dr. Emine Bogenç Demirel'e teşekkür ederim.

Tezin Sosyal Bilimler Enstitüsü formatına göre hazırlanmasında teknik destek veren Dr. Emin Salih'iye çok teşekkür ederim.

Doktora süresince maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen ve beni hiç kendilerinden ayırmayan ve bana gerçek arkadaşlarım ve ailem gibi davranan arkadaşlarıma ve güler yüzlü hizmetiyle bir aile ortamı hissettiren Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Çocukluğumdan itibaren beni hem eğitim hem de sanat ve müzik dünyasına yönlendiren, beni her alanda her zaman destekleyen, varlığımı varlıklarına borçlu olduğum annem ve babama özellikle teşekkür etmek istiyorum.

Hayatımda oldukça önemli bir yer tutan ve beni her zaman eğitime ve müziğe teşvik eden değerli hocam Mahmut Şatıryan'ı saygı ve rahmet ile anar, başarılarımı ona borçlu olduğumu belirtmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT	IV
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	XII
1. GİRİŞ	1
2. TEZİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ	7
3. OSMANLI'DA TARİH ALGISI	15
3.1 Osmanlı'da Tarih Araştırma Usulleri	19
3.2 Tanzimat Dönemi'nin Tarih Çevirileri Üzerindeki Etkisi	22
3.3 Çeviri Tarih Kitapları Hakkında Genel Bilgi	30
4. TANZİMAT'TAN HARF DEVRİMİNE KADAR ÇEVİRİ TARİH KİTAPLARINDA ÖN SÖZLER VE SON SÖZLER: ÇEVİRİ YOLUYLA TARİH YAZIMINA TANIKLIK	35
4.1 Bir Manipülasyon Aracı Olarak Çeviri ve Çevirmen Stratejileri.....	35
4.1.1 Çıkarmalar	36
4.1.2 Eklemeler.....	40
4.1.2.1 Araştırmanın Çeviriye Eklenmesi	42
4.1.2.2 Bilgi Amaçlı Kaynak Göstermelerim Çeviriye Eklenmesi	45
4.1.2.3 Diğer Yazarların Kitap Hakkında Fikirleri ve Mektuplaşmalarının Çeviriye Eklenmesi	57
4.1.3 Metinde Değişiklikler ve Birleştirmeler	56
4.1.4 Dipnotlar	59
4.2 Tarih Yazımı Bağlamında “Süreç Öncesi Çeviri Normları”	61

4.2.1 Çeviri Politikası ve Tarih Yazımı	62
4.2.2 Çevirinin Doğrudanlığı ve Tarih Yazımı	65
4.2.3 Ara dil ve Kaynak Dillerden Yapılan Çevirilerde Tarih Yazımı Vurgusu	70
4.3 “Kültür Repertuarı” Eyleyicileri Olarak Yayınevleri	73
4.4 “Kültür Repertuarı” Eyleyicileri Olarak Çevirmenler	75
4.5 “Kültür Repertuarı” ve Çeviri Yoluyla “Tarih İnşası”	80
5. SONUÇ	94
KAYNAKÇA	98
EKLER	109
Ek 1. 1839-1928 Yıllar Arasında Osmanlı Türkçesine Çevrilen Tarih Kitaplarının Listesi	109
Ek 2. <i>Arnavudluk ve Arnavudlar</i> (A.D).....	122
Ek 3. <i>İran ve Avrupa Muharebesi. 1333</i> (A. S).....	122
Ek 4. <i>Devlet-i Aliye ve Yunanistan Muharebesi Hakkında Müdavile-i Efkâr</i> (Abdi Tevfik).....	122
Ek 5. <i>Tarih-i Medeniyet. Kurun-ı Vusta ve Ezmine-i Cedide</i> (Abdülkani Sani)	123
Ek 6. <i>İngiliz Kavmi. Alel-umum İngiliz Şahsı</i> (Abdullah Cevdet).....	123
Ek 7. <i>Esbab-ı Hezimet ve Felaketimiz</i> (Ebulnüzhet Hakkı)	124
Ek 8. <i>Musavver Türkistan Tarih ve Seyahatnamesi</i> (Ahmed).....	125
Ek 9. <i>Tarih-i Umumi. Kurun-i Ula</i> (Ahmed Hilmi)	125
Ek 10. <i>Sinaî, Ticari, İktisadi Avrupa .İngiltere ve Belçika</i> (Ahmed İhsan)....	126
Ek 11. <i>Romalıların Azamet ve İnhitatları Hakkında Mütalaat. Devre-i İntihat</i> (Ahmed Saki).....	126
Ek 12. <i>Avrupa'nın Diploması Tarihi, Viyana Kongresi'nin Küşadından Berlin</i> <i>Kongresi'nin Hitamına Kadar</i> (Ahmed Selahaddin).....	127
Ek 13. <i>Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver</i> (Ahmed Şükrü).....	128

Ek 14. <i>Afgan Tarihi</i> (Ali Abbas [Müznib])	128
Ek 15. <i>Versay Sulhunun Netayic-i İktisadiyesi</i> (Ali Fethi).....	129
Ek 16. <i>Türkiye ve Tanzimat. Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı</i> (Ali Reşad)	129
Ek 17. <i>Asr-ı Hazırda Avrupa (Tarih-i Siyasi)</i> (Ali Reşad - Ali Kemal).....	130
Ek 18. <i>Kapitulasyonlar, Tarihi, Menşei, Asılları</i> (Ali Reşad - Macar İskender)	131
Ek 19. <i>Cihan Muvazenesi'nin Bozulması, 1. Kısım</i> (Ali Reşad - Galib Ata) 132	
Ek 20. <i>Cihan Muvazenesi'nin Bozulması, 2. Kısım</i> (Ali Reşad - Galib Ata). 132	
Ek 21. <i>Beka-yı Saltanat-ı Osmaniye</i> (Bereketzade İsmail Hakkı).....	132
Ek 22. <i>Tesalya'da Osmanlı Ordusuyla</i> (Cemaleddin).....	133
Ek 23. <i>İntişar-i İslam Tarihi</i> (Çerkeş Şeyhizade, M. Halil Halide)	133
Ek 24. <i>Rusya Devleti'nin Devlet-i Aliye-i Osmaniye'ye Karşı Olan Vaziyet-i Siyasiyesi ile Bağdat Şimendiferi ve Alman Devleti'nin Hafaya-yı Siyaset-i Şarkiyesi</i> (Cevdet İbrahim Latif Paşazade).....	134
Ek 25. <i>Tarih-i Kadim-i Mısriyyin ve Âsâr-ı Bedayi-i Akdemin</i> (Ebu Said [Ahmed Reşid Paşa])	134
Ek 26. <i>Hâkimiyet ve Hürriyet. Bordeaux Hukuk Medresesi Reis-i Müderrisini Mösyö Duguit Tarafından Colombia New-York Darülfünunda Verilen Dersler. 1920-1921</i> (Edhem)	135
Ek 27. <i>Tarih-i Devlet-i Osmaniye</i> (Esad Cabir)	135
Ek 28. <i>Balkan Muhârebâtı Hatıratından: Selanik Nasıl Düştü?</i> (H. Sıdkı)... 137	
Ek 29. <i>On Sekizinci Asır ve Kanlı İhtilal Vakayii</i> (Faik Sabri)	138
Ek 30. <i>Bonapart Tarihi Nam-ı Diğer İtalya Tarihi, 1. Cilt</i> (Hasan - Aziz).... 138	
Ek 31. <i>Bonapart Tarihi Nam-ı Diğer İtalya Tarihi 2. Cilt</i> (Hasan - Aziz).... 138	
Ek 32. <i>Haile İçin Kahraman. İptidai Mekteplerde Tarihin Tedrisi</i> (Haşim Nahid)	139
Ek 33. <i>Büyük Harp 1914-1918</i> (Heyet).....	140
Ek 34. <i>Filistin Hezimet-i</i> (Hikmet)	141
Ek 35. <i>Rusya'da Sosyal Dimokratiyanın Muhtasar Tarihçesi</i> (Hilal İbrahim ve Kasımov).....	141

Ek 36. <i>Büyük Tataristan, Hunlar, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Tatarların Tarih-i Umumiyesi, 1. Cilt</i> (Hüseyin Cahid)	142
Ek 37. <i>Büyük Tataristan, Hunlar, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Tatarların Tarih-i Umumiyesi 8. Cilt</i> (Hüseyin Cahid)	143
Ek 38. <i>Tercüme-i Tarih-i Seyyah der Beyan-ı Zuhur-ı Agvaniyan ve İnhidam-ı Devlet-i Safeviyan</i> (İbrahim Müteferrika)	143
Ek 39. <i>Tarih-i Sultan Muhammed-i Sani</i> (Karolidi)	144
Ek 40. <i>Muhtasar Harb-i Umumi Tarihi</i> (Kilisli Hicaz Fahri)	145
Ek 41. <i>İnkılâbcı Meslektaş Birlikleri Enternasyonalı 2. Beynelmilel Kongresinin Evamir ve Mukarreratı. 19 Teşrinisani- 2. Kanunuevvel 1922</i> (Latif Safa)	145
Ek 42. <i>Vesâik-i Siyasiye</i> (M. Cemal)	146
Ek 43. <i>İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı, 1453 Sene-i Miladiyesinde</i> (M. Nahid)	
Ek 45. <i>Balkan Muharebatı Hatıratında. Manastır ve Pirlepe Muharebatı</i> (M. Nuri).....	147
Ek 46. <i>Balkan Muhârebâtı Hatıratından: Yaver Paşa'nın Esareti</i> (M. Nuri) 148	
Ek 47. <i>Balkan Muhârebâtı Hatıratından: Kırkkilisenin Sukutu</i> (M. Nuri)	148
Ek 48. <i>Harabeler yahut Devletlerin İnkılâplarına Dair Tefekkürat</i> (M. Seyfi Raşid)	148
Ek 49. <i>Bulgaristan Silsile-i Tahayyülatından Sofya'dan Üsküp'e, Filipin'den Dersaadet'e Gelinecekmiş</i> (M. Zati)	149
Ek 50. <i>İngiltere Tarih-i Medeniyeti Methalinden İspanya Fıslı</i> (Mahir Said)	150
Ek 51. <i>Devlet-i Osmaniye Tarihi, 1. Cilt</i> (Mehmed Ata)	151
Ek 52. <i>Devlet-i Osmaniye Tarihi, 5. Cilt</i> (Mehmed Ata)	151
Ek 53. <i>Devlet-i Osmaniye Tarihi, 8. Cilt</i> (Mehmed Ata)	151
Ek 54. <i>Fenike Tarihi</i> (Mehmed Cemal).....	154
Ek 55. <i>Muhtasar İngiltere Tarih-i İnkılâbı</i> (Mehmed Sabir)	155
Ek 56. <i>Âlem-i İslamiyet Açe Tarihi</i> (Mehmed Ziya)	155
Ek 57. <i>Japonya Tarih-i Siyasisi</i> (Teyfur Dağlı [Mübahat])	156
Ek 58. <i>Çuşima Muharebesi</i> (Mustafa Kemal)	156

Ek 59. <i>Moğol Tarihi</i> (Mustafa Rahmi).....	157
EK 60. <i>Türk Tarihi</i> (Necip Asım).....	158
Ek 61. <i>Umdetü't-Tevarih</i> (Necip Asım).....	158
Ek 62. <i>Alman Feyz-i Millisi</i> (Nesim Ruso).....	159
Ek 63. <i>Asya'nın Uyanması, İngiliz Emperyalizmi ve Milletlerin İsyanı</i> (Nurullah Ata).....	160
Ek 64. <i>İran'da İngilizler</i> (Ömer Halis).....	160
Ek 65. <i>Büyük İran Tarihi. Safevi, Afşar, Zend, Kaçar Şahları Vakayi-i Tarihçesi 900-1330</i> (Ömer Halis Bıyıklıoğlu)	161
Ek 66. <i>İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Sireti, 1. Cilt</i> (Ömer Rıza)	161
Ek 67. <i>İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Risaleti ve Şahsiyeti, 2.cilt</i> (Ömer Rıza)	162
Ek 68. <i>İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ruhani Hayatı 3. Cilt</i> (Ömer Rıza)	164
Ek 69. <i>İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Hazret-i Ayşe, 5. Cilt</i> (Ömer Rıza).....	165
Ek 70. <i>İslamiyet ve Hükümet. Din ve Devlet, Hilafet ve Saltanat, Siyaset ve İslamiyet Hakkında Tetkikat</i> (Ömer Rıza)	166
Ek 71. <i>Müslümanlığın ve İslam Mefkûrelerinin Tarih-i Tekâmülü / Ruh-ı İslam</i> (Ömer Rıza)	166
Ek 72. <i>Hindistan'da İstiklal Mücahedeleri</i> (Ömer Rıza)	167
Ek 73. <i>Türkiye Nasıl Doğdu?</i> (Ömer Rıza)	167
Ek 74. <i>Osmanlı İmparatorluğunun Tarih-i Tedennisi</i> (S. Sirens).....	168
Ek 75. <i>Tahliskâr Bir Bomba. Rus Hayat-ı İnkılâbından Bir Yaprak</i> (S. N)...	169
Ek 76. <i>Almanya-Şark Münasebat-ı Düveliyesinin Safahat-ı Maziye ve Haziresi İnkişafat-ı Müstakbelesi</i> (Selahaddin)	169
Ek 77. <i>Tarih-i Mücmel-i Fransa</i> (Şemseddin Sami)	169
Ek 78. <i>Tarih ve Müverrihler</i> (Subhi Edhem).....	170
Ek 79. <i>Hint'in Moğol Hükümdarları ve Nadir Şah</i> (Tahirü'l-Mevlevi).....	170
Ek 80. <i>Hayatım. Alman Orduları Erkan-ı Harbiye Reisi Feld Mareşal Von Hindenburg'un Hatıratı</i> (Tahsin İsmail)	171

Ek 81. <i>Katerina Tarihi</i> (Yakovaki)	171
Ek 82. <i>Fransa ve Prusya Devletleri Beyninde Vuku Bulan Muharebe Tarihi</i> (Yanko Vaçidi)	172
Ek 83. <i>Heyet-i Sabıka-i Kostantiniyye</i> (Yorgaki Alekoğlu).....	172
Ek 84. <i>Napolyon'un Esfarından 1305 Seferi</i> (Yusuf Kenan).....	173
Ek 85. <i>Devlet-i Aliye'nin Zaaf ve Kuvveti</i> (Zaimzade Hasan Fehmi).....	173
Ek 86. <i>Medeniyet-i İslamiye Tarihi</i> (Zeki Magamez)	174
Ek 87. <i>Medeniyet-i Kadimenin Zevali</i> (Ziya Gevher)	175
ÖZGEÇMİŞ	176

KISALTMALAR

A. K.	Atatürk Kitaplığı
A. Ü.	Atatürk Üniversitesi
Age	Adı geçen eser
B. D. K.	Beyazıt Devlet Kütüphanesi
Bkz.	Bakınız
Bs.	Baskı
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
Krş.	Karşılaştırınız
Müt.	Mütercim
Ö	Ön söz
Ö-S	Ön söz - Son söz
S	Son söz
S.Ö	Seyfettin Özege (Kataloğu)

1. GİRİŞ

19. yüzyıl, Türkiye tarihinin en önemli kırılma noktalarından birine şahitlik eder: Tanzimat Fermanı'nın ilanı (1839). Fermanın ilan yılı 1839 olsa da etkileri daha sonraki yıllarda görülmeye başlar. Sultan II. Mahmud'un saltanat devrinin sonları ile Abdulmecid'in saltanatının ilk yıllarında sarsılmaya ve karışık bir dönem yaşamaya başlayan Osmanlı, sonraki yıllarda da sürekli gelişen ve değişen Avrupa karşısında çok az ilerleme ve değişim kaydedebilmiştir. Değişen dünyanın ve özellikle de Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne ilk yansımaları muhalif siyasi grupların düşüncelerini ifade etmeye başlamaları biçiminde kendini göstermiştir. Bu muhalif gruplar Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun, şeriat kurallarının hafifletilmesiyle ve saltanatın hukuk çerçevesinde yürütülmesiyle mümkün olacağını düşünüyor, İmparatorluğun yönetim anlayışında temelli bir değişim bekliyorlardı. Zaman içinde Osmanlı Devleti, muhalefet rüzgarlarının da etkisiyle Tanzimat'ın kaçınılmaz olduğunu anladı. Diplomasisini bir daha gözden geçirme gereği duyan devlet, kendini muhafaza etmek, Avrupa ile ilişkilerini korumak ve zararını azaltmak için Avrupa'nın çoğu isteğine boyun eğdi; pek çok alanda geleneğe ve örfeye aykırı düşecek değişiklikler yapmaya karar verdi. Ancak Tanzimat Fermanı, aynı zamanda, İslami esaslara göre kurulan ve hilafet iddiasında olan Osmanlı'nın, Hıristiyan dünyası karşısında geri kalmış olduğunu ve pek çok alanda başarısız olduğunu kabul etmesi anlamına da geliyordu.

3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı halka haklarının iadesi, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitliğin sağlanması, medeni hukukun devreye sokulması ve Sultan'ın yetkilerinin azaltılması gibi konularda büyük değişiklikler getirmiştir. Osmanlı Devleti bu ferman ile kendi bünyesinde bulunan farklı millet ve din mensuplarına daha fazla özgürlük tanımaya başlamıştır. Bu açıdan Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde hâkim Müslüman kitle ile gayrimüslimler, özellikle de Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin iyileştirildiği bir dönem olarak düşünülebilir. Öte yandan bu dönem, Osmanlı'nın İslam devleti değil, hukuk devleti olma çabalarının ilk adımları biçiminde de değerlendirilebilir (Krş.

İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, 2006). Tanzimat Fermanı ve bu fermanla gelen özgürlükler Osmanlı toplumu üzerinde büyük çapta bir etki yaratmış, önemli toplumsal değişikliklere yol açmıştır. Ayrıca, geleneksel biçimde yönetilen Osmanlı Devleti'ndeki yapısal değişiklikler, sonradan gelecek iki Meşrutiyet döneminin de temelini oluşturmuştur.

Etnik çeşitliliği oldukça fazla olan Osmanlı devleti Tanzimat Dönemi'nde yalnızca hukuki ve siyasal reformlar yapmamış, kültürel ıslahata giderek eğitim sisteminde de büyük değişiklikler yapmıştır. Bu ıslahat hareketinin alt yapısının oluşturulması ve yeni düşünce tarzlarının kabullenilmesi için hem devlet hem de milletin yeni kaynaklara ihtiyacı vardı. Tanzimat Dönemi'nde, işte bu altyapı ihtiyacının karşılanması amacıyla hemen her alanda pek çok eser Osmanlıcaya çevrilmeye başlamıştır¹. Bu dönemde çok sayıda çevirinin yapıldığı alanlardan biri de tarihtir. Tarih alanında farklı bakış açılarına ihtiyaç duyulduğundan, aydınlara ve halka dünyayı tanıtmak için pek çok tarih kitabı bu dönemde Osmanlı Türkçesine aktarılmıştır. Tanzimat'ın sonuçlarından biri olan Batı'ya açılım, Batı'yı kültür ithalatının en önemli kaynağı hâline getirmiş, dolayısıyla tarih alanında yapılan çevirilerin pek çoğu Avrupa dillerinden olmuştur. Bu çevirilerde ağırlıklı olarak Batı kaynaklarının kullanılmasının en temel nedeni, Batı'daki tarih yazıcılığı anlayışının Osmanlı'dakinden çok daha farklı olması, bilimselliğe ve nesnellிđe dayanmasıdır. Tanzimat Dönemi'ndeki yenilik, ilerleme, modernleşme ortamında gereksinim duyulan da zaten bu türden bir tarih yazma anlayışıdır.

Çeviri eserler, genel itibarıyla, dışarıdan ithal edilen metinler olarak değerlendirilebilir ve bunlar her durumda yeni düşünceleri, bilgi ve ideolojileri erek kültüre kazandırır. Çevirmenlerin rolü, bilgi transferinde oldukça önem taşımaktadır. Çeviri, çeviriyi yapan kişinin kültüründen ve ideolojisinden ayrı düşünölemeyeceğinden, çevirmenlerin kaynak metinleri kendi dillerine aktarırken bunları erek kültür beklentilerine uygun biçimde değişikliğe uğratması ya da manipöle etmesi de çeviri ediminin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz bu manipölasyon hep erek kültürün etkisi altında gerçekleşecek ve bu durumda erek metinlerin işlevleri kaynak metinlerin işlevlerinden farklılaşacaktır. Eğer her çeviri belli oranda manipölasyon içeren bir eylem olarak düşünölebilirse, bu

---

¹ Çeviri tarihimizi Batılılaşma vurgusuyla irdeleyen çeviribilim alanında çalışmalar için Bkz. Paker 1986 ve 1987, Işın Bengi Öner 1990.

durumda hiçbir çeviri metnin özgün metindeki etkinin aynısını yaratması beklenemez. Çeviri metinlerde işlev değişikliğine yol açan manipülasyonun hangi stratejilerle uygulamaya konduğunun betimlenmesi ise genel olarak kültürel araştırmalar, özellikle de çeviribilim açısından anlamlı sonuçlar çıkarmaya olanak tanıyabilir.

Tarih kitaplarının ön/son sözleri üzerinden çeviribilim odaklı bir araştırma yürütülmesi, çalışma kapsamında ele alınan dönemde çeviri yoluyla nasıl bir tarih yazılmak istendiğine ilişkin ipuçları verebilir. Bu nedenle çalışmada, tarih kitaplarının çevirilerinde çevirmen, yayınevi ve eser hamisinin yazdıkları ön/son sözlerden yola çıkılacak, bunlardan sözü edilen kişilerin nasıl bir tarih yazmak istedikleri, nasıl bir dünya görüşüne sahip oldukları ve çeviride ne tür bir manipülasyonu öngördükleri belirlenmeye çalışılacaktır. Elde edilen verilerden yola çıkılarak yapılacak betimlemeler, dönemin tarih algısının ve tarih yazımıyla ilgili yaklaşımın altında yatan olası nedenlere ışık tutması açısından önemli olabilir. Bu türden bir tarih algısının nasıl sonuçlara yol açtığı ise bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Ancak bu tez çalışmasının, konuyla ilgili başka araştırmalara ön ayak olması umut edilmektedir.

Çalışmanın temel başvuru kaynağı, Seyfettin Özege tarafından hazırlanan *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*'dur (1971-1979, 5 cilt). Bu çalışmada adı geçen eserler, genellikle Erzurum Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege bölümünde bulunmaktadır. Çeşitli nedenlerle Erzurum Atatürk Üniversitesi kütüphanesinden temin edilemeyen kitaplar, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Kitaplığı, İstanbul Atatürk Kitaplığı ve İSAM Kütüphanesi'nden alınmıştır. Özege'nin hazırladığı beş ciltlik eserde, Arap harfleriyle basılmış 167 çeviri tarih kitabına rastlanmıştır. Katalogda tarih kitapları başlığı altında, listemize dâhil olan 167 kitabın dışında pek çok kitap bulunmaktadır. Ancak dili Türkçe olmasına rağmen Yunan ya da Ermeni alfabesi ile yapılan çeviriler listeye dâhil edilmemiştir. Harf devriminden önce Latin harfleri ile çevrilen tarih kitapları da listenin dışında bırakılmıştır. Arap harfleriyle kaleme alınan çeviri tarih kitaplarının tam bir listesinin hazırlanabilmesi ve hiçbir eserin gözden kaçırılmaması için katalog baştan titizlikle taranmıştır.

Yazar, çevirmen, yayınevi ve yayım hamisi tarafından yazılan ön/son sözler, eserlerin yayımlanma amacını genel hatlarıyla ortaya koymaktadır. Listeye alınan

167 kitabın 86'sında çevirmenin ön ya da son sözü mevcuttur. Bazı çeviri kitaplarda yayınevi sahibinin ifadelerine de yer verilmiştir. Bazılarında ise çevirmenin, “Tezyilat”, “Son Söz” ya da “Muahhire” gibi başlıklar altında tarih ile ilgili bilgiler verdiği görülmektedir. “Medhal”, “Ön Söz”, “Dibace”, “Mukaddime”, “Mukaddime-i Mütercim”, “İfade”, “İfade-i Mütercim”, “Birkaç Söz”, “İfade-i Meram” gibi başlıklar altında yer alan çevirmen ifadelerinde ise çeviri süreçlerine ilişkin bilgiler verilmiştir. Bunların yanı sıra yazarın kaynak metne yazdığı ön sözlerden bazıları da çevrilmiştir².

Telif ve çevirilere ön söz yazma, Osmanlı'da eski bir gelenektir, ancak Tanzimat Dönemi'nde, özellikle 1870'lerden sonra bu ön söz yazma geleneğinin daha büyük önem kazandığı söylenebilir. Ek bilgiler verme amacıyla yazılan ön sözler, çoğu zaman kitabın kendisinden daha önemli sayılır ve yazarla, dönemin siyasi durumuyla, kitabın konusuyla, biçimiyle ya da çevirinin hangi stratejilerle yapıldığıyla ilgili bilgiler içerir. Çalışmamızda ele alınan kitapların çevirmenlerinden bazıları da bu gelenek uyarınca, kitabı neden ve hangi amaçla çevirdiklerine ve çeviri sürecinde ne tür kararlar aldıklarına dair bilgiler vermişlerdir. Bazı çeviri kitaplarda ise işverenin anıldığı, sultana dua edilen ve eser hamisinin himayesiyle ilgili yazılara da rastlanmaktadır. Çevirmen ön sözlerinin sonunda çevirinin nerede ve hangi tarihte yapıldığı bilgisi de genellikle yer almaktadır.

Çeviri kitapların kapakları da ayrı bir önem arz etmektedir. Kitap kapaklarında kitapların nerede yayımlandığı, fiyatı, hangi yayınevi tarafından hangi matbaada basıldığı, yayın tarihi, yayın haklarıyla ilgili bazı uyarılar ve yayınevi ya da matbaa adresleri gibi pek çok bilgiye de ulaşılabilmektedir. Yayın listemizden anlaşılacağı üzere yayın yerlerinin başında İstanbul, Bakü ve Ankara gelmektedir. Bazı kitap kapaklarında özet niteliğinde açıklamalar yer alırken, bazılarında başka yazarların ya da dönemin aydınlarının kitap ile ilgili yorumları bulunmaktadır.

Çalışmanın yöntemine geçmeden önce, farklı alanlardaki çeviri kitapların ön/son sözleri üzerine yapılmış çalışma ve araştırmalardan birkaç örneğe bakmak faydalı olacaktır. Esasen, çeviri eserlerdeki ön/son sözleri konu edinen edebiyat ya da çeviribilim odaklı çalışmaların sayısı oldukça azdır; ancak son yıllarda bu tür çalışmalarda bir artış gözlemlenmektedir. Edebiyat alanında yapılan çalışmalar

---

² Bu tür çalışmalar için Bkz. Ritva Hartama-Heinonen, 1995 ve Şehnaz Tahir Gürçağlar, 2002, 2008 ve 2010.

arasında Sıddıka Dilek Yalçın'ın çeviri romanlar üzerine 1998 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde hazırladığı "19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Popüler Roman" başlıklı doktora tezi, İsmail Habib Sevük'ün 224 romanı incelediği *Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garpten Tercümelere* (1940 ve 1941-2 cilt) başlıklı araştırması ve Yedigâr Türkeli'nin Fatih Üniversitesi'nde 2005 yılında hazırladığı "Tanzimat'tan Sonra Türkçede Roman Tercümelere" adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

Çeviribilim alanındaki çalışmalara ise şunlar örnek gösterilebilir: Ahu Selin Erkul Yağcı tarafından 2012 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde hazırlanan "Turkey's Reading (R)evolution: A Study on Books, Readers and Translation (1840-1940) (Türkiye'nin Okuma (D)evrimi: Kitaplar, Okurlar ve Çeviri Üzerinde bir Araştırma (1840-1940)" başlıklı doktora tezi, Doç. Dr. Ayşe Banu Karadağ'ın 2014 yılında *Çevirmenin Tanıklığında Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Çeviri Tarihini Yeniden Okumak* başlığıyla yayımlanan iki ciltlik kitabı ve Eshabil Bozkurt tarafından 2014 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde hazırlanan "1908-1928 Yılları Arasında Batı Dillerinden Osmanlı Türkçesine Çevrilen Romanlarda Mukaddime Geleneği" adlı doktora tezi.

Bütün bu kaynaklar, özellikle de Karadağ ve Bozkurt'un çalışması yöntemsel açıdan bu çalışma için yol gösterici olmuştur. Ancak sözü geçen çalışmalardan hiçbiri tarih yazımı ile ilgili değildir. Bu çalışmanın çeviri tarih kitapları üzerine Türkiye'de yapılan ilk çeviribilim odaklı çalışma olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra bu çalışmayı ötekilerden ayıran en önemli unsur özgün eserlerin dilidir. Yukarıda sözü edilen araştırmaların hemen hepsinde edebiyattan yola çıkılarak Batılılaşma sürecinin edebiyata etkisi romanlar üzerinden incelenmiştir. Ayrıca, bu araştırmalarda ele alınan çeviriler genellikle Avrupa dillerindedir. Ancak tarih söz konusu olduğunda Doğu dilleri de devreye girer. 4.2'de verilen listede de görüleceği üzere, Arapça, Farsça, Azerbaycan Türkçesi ve Kırımca gibi Doğu dillerinden yapılmış çeviriler de çalışmamızın kapsamına alınmıştır.

Bu araştırmada, çeviri yoluyla ithal edilen tarih yazma anlayışının bir tarih inşasına yol açabileceği düşüncesinden hareket edilmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın temel amacı, çevirmenlerin kendi ideolojileri uyarınca ne tür stratejiler kullandıklarını ön/son sözler üzerinden araştırmak, bu stratejileri betimlemek ve ortaya çıkan çeviri eserlerin nasıl bir tarih inşasına katkıda bulunduğunu tartışmaya açmaktır. Bu doğrultuda, tezin ikinci bölümünde tezde yapılacak incelemenin

kuramsal çerçevesi çizilecek, incelemenin temelini oluşturacak kuramlar hakkında bilgiler verilecek ve bu kuramsal yaklaşımların nasıl uygulamaya konacağı belirtilecektir. Tezin üçüncü bölümünde, tarihsel arka plan sunulacaktır. Bu bölümde, Osmanlı'da tarih algısına bakılarak bu algının, Osmanlı'da geleneksel olarak kullanılan tarih yazma yöntemleri ve özellikle de Tanzimat Dönemi'ndeki tarih yazımı üzerinde ne gibi etkileri olduğu tartışılacaktır. Tez kapsamında incelenecek olan çeviri tarih kitaplarıyla ilgili genel bilgiler de gene bu bölümde verilecektir.

Tezin inceleme kısmını içeren dördüncü bölümde ise, çevirmen ve yayınevi sahiplerinin çeviri tarih kitaplarına yazdığı ön/son sözler, kuramsal çerçeve bölümünde adı geçen kuramlar ışığında incelenecek ve çevirmenlerce benimsenen çeviri stratejileri tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın son bölümü olan beşinci bölümde araştırma sonuçları sunulacaktır. Bu bölümde, “Tanzimat'tan Harf Devrimi'ne kadar Osmanlı Türkçesine çevrilen tarih kitaplarında çevirmenler hangi stratejileri kullanarak metinleri ne şekilde manipüle etmiş ve nasıl bir tarih inşasına yol açmışlardır?”, “Yeni çeviri tarih repertuarı ile nasıl bir toplumsal değişim hedeflenmiştir?”, “Çeviri eserler Osmanlı toplumunda tarih yazımını nasıl etkilemiştir?”, “Ortaya çıkan tarih inşasının Türkiye ulus-devletinin oluşumuna bir hazırlık niteliği taşıdığı söylenebilir mi?” gibi araştırma sorularına dördüncü bölümde elde edilen verilere dayanarak cevap verilecektir.

2. TEZİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlardan başlayarak bir tarih yazma geleneğinin olduğu bilinen bir gerçektir. Tanzimat Fermanı'ndan sonraki dönemlerde ise tarih kitapları çevirisi artmış ve 19. yüzyıl ve sonrasında -özellikle de Cumhuriyet Dönemi'nde- tarih kitapları çevirisi önemli bir konuma taşınmıştır. Bu bağlamda akla gelen ilk soru şudur: Osmanlı Tanzimat Dönemi'nde tarih kitapları neden ve hangi amaçla çevrilmiştir?

17. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti zayıflamış, Doğu Avrupa'daki topraklarını kaybetmiş ve bunun sonucunda da Avrupa siyaset sahnesindeki etkin rolünü yitirmiştir. Eski rolünü kazanmak ve sorunlarını kendini yenileyerek çözmek isteyen Osmanlı Devleti çareyi Batı'dan kültür ithalatı yapmakta bulmuştur (örneğin Bkz. Berk Albachten 2001). Söz konusu kültür ithalatının Osmanlı toplumuna giriş aracı şüphesiz çeviri olmuştur. Çevirinin kaynak metinden bağımsız olarak erek dizgede nerelere taşındığını araştıran ve çeviriyi geniş bir bağlamda ele alan erek odaklı yaklaşımın en temel kavramlarından biri Itamar Even-Zohar'ın ortaya koyduğu çeviri yoluyla oluşan "kültür repertuarı"dır. Çeviri yolu ile kültür repertuarı oluşturma kavramını Even-Zohar, Rus dilbilimcileri Yuri Tinyanov ve Roman Jakobson'un çalışmaları üzerine temellendirmiştir (Krş. Tahir-Gürçağlar, 2008, 193-4). Even-Zohar "Kültür Repertuarının Oluşturulması ve Aktarımının Rolü" adlı makalesinde kuramının en önemli kavramı olan "repertuar"ı açıklamıştır (Even-Zohar (çev. Karadağ), 2015).

Kültür repertuarı "bir grup ve bu grubun bireysel üyeleri tarafından yaşamın düzenlenişinde kullanılan seçeneklerin tümü ya da bu seçeneklerin kabul görmüş bir bütünüdür. Grubun boyutları değişkenlik gösterebilir. Kültür araştırmalarının bakış açısı çerçevesinde, bu gruplar yaşamlarının düzenlenişi için her zaman belli kültür repertuarlarına bağımlı olduklarından, tanım itibariyle kültürel varlıklardır" (Even-Zohar (çev. Karadağ), 2015). Yukarıda verilen tanıma göre, grup boyutları değişiklik gösterebilir ve bu nedenle kavram belli bir bölgede yaşayan "toplum"un üyeleri için kullanılabileceği kadar "aile" olarak tanımlanan daha küçük insan grupları için de

kullanılabilir. Yaşamı düzene koymak için bu gruplar her zaman belli bir kültür repertuarına bağımlıdırlar ve Zohar'a göre "kültürel bölünmez varlıklar" olarak ele alınabilecek "grup" ve "toplum" terimleri, sözü edilen seçenekler repertuarına dayanarak, "yaşamları belli bir kültür tarafından düzenlenmiş insanlar bütünü" anlamında kullanılabilir (age).

Itamar-Even Zohar'a göre repertuarın oluşumu "kasıtlı" ve "kasıtsız" olarak eyleyiciler tarafından gerçekleşebilir ve "[K]aynağı ne olursa olsun, önemli olan etken, repertuarın hedef grup tarafından yaşamın düzenlenişinde bir araç olarak kabul görüp görmemesidir" (Even-Zohar (çev. Karadağ), 2015, 2-3). Eğer oluşturulan repertuar kullanıcılar tarafından kabul görürse düzenlenmiş bir araç olarak devreye girecektir (Bassnett, Lefevere, 1990, 2-3).

Repertuar toplumda "kasıtsız bir şekilde" veya "kendiliğinden" oluşabilmektedir. Ancak kültür repertuarı kendiliğinden nesilden nesle geçemediği için "Oluşturulma, adları ve kaderleri hiçbir zaman bilinmeyecek anonim katılımcılar tarafından "kasıtsız bir şekilde" ya da "kendiliğinden" gerçekleşebildiği gibi, kendilerini bu etkinliğe açık bir şekilde adaytan tanınmış ve bazen de hatırlı üyelere "kasten" de yapılabilir (Even-Zohar (çev. Karadağ), 2015, 2-3). Even-Zohar "kültür repertuarı"nın oluşturulmasında iki işlemden söz eder: "dışarıdan alım" ve "aktarım". Bu işlemler birbirleriyle bağlantılıdır. Bu iki işlem arasında böyle bir bağlantı kurulmasının temelinde ise yaratımın, "dışarıdan alım" ile gerçekleşebileceği düşüncesi yatar (age.3).

Even-Zohar Çoğul-dizge Kuramı'nda edebiyat çoğul-dizgesi içinde devingen bir katmanlaşmadan da söz eder (Even-Zohar, çev. Paker, 1985, 59-60). Çoğul-dizge Kuramı'na göre, her edebiyat çoğul-dizgesinin içinde "merkez" ve "çevre", "birincil" ve "ikincil", "saygın görülen" ve "saygın görülmeyen" gibi konumlar bulunur, fakat bu konumlar sabit değil, devingendir. Örneğin, "saygın görülen" metinler genellikle dizgenin merkezinde, "saygın görülmeyen" metinler ise "çevre"de yer almalarına karşın, "çevre"de yer alan ve "saygın görülmeyen" bir metnin dizge içinde yer değiştirip merkezi konuma gelmesi de pekala mümkündür. (krş. age). "Saygın görülen" ve "saygın görülmeyen" gibi kavramlara ek olarak Even-Zohar "birincil" ve "ikincil" gibi kavramlardan da söz eder. Birincil edebiyat tutucu, eskimiş ve ikincil edebiyat yenilikçi bir edebiyattır (Tahir-Gürçağlar, 2008, 127).

Even-Zohar'a göre çeviri edebiyat da ayrı bir edebiyat dizgesi olarak ele alınmalıdır. Üstelik bu çeviri edebiyat dizgesi, aynı zamanda edebiyat çoğul-dizgesinin de bir parçasıdır (Even-Zohar, çev. Paker, 1985, 59-60). Edebiyat çoğul-dizgesi devingen bir dizge olduğundan çeviri dizgesinin edebiyat çoğul-dizgesi içindeki konumu da değişikliğe uğrayabilir, yani çeviri dizgesi, edebiyat çoğul-dizgesinde “çevresel” konuma ya da “merkez” konumuna yerleşebilir. Kuramcıya göre, çevrilecek yapıtların seçimi sırasında da çeviri dizgesinin hangi konumda olduğu önemli rol oynar. Çeviri dizgesi edebiyat çoğul-dizgesi içinde merkezi bir konum kazanmış ise, çevrilecek metinlerin erek edebiyat çoğul-dizgesi içinde ortaya çıkmış yenilikçi yaklaşımlarla paralellik göstermesi ya da bunların çoğul-dizgede yenilikçi bir işlev görebilecek olmaları önem kazanır (Even-Zohar, çev. Paker, 1985, 60-62).

Çeviri edebiyat dizgesi de farklı konum ve katmanlar içerir. Örneğin, bir takım çeviri eserler, dizgeye daha fazla yenilik getirdikleri için “birincil” konumdayken, ötekiler “ikincil” konumda olabilir. Eserlerin dizge içindeki yerleri, çeviri stratejileri üzerinde de belirleyici olacaktır. Even-Zohar'a göre, “birincil” konumdaki bir çeviri eserde kaynak dil ve kültürün normları ağır basacakken, bu konum “ikincil” olduğunda erek dil ve kültürün normları çeviri stratejisinde daha etkili bir rol üstlenecektir (Even-Zohar, çev. Paker, 1985, 63-64).

Bu tezde incelenen tarih kitaplarını da kendi başına bir kültür repertuarı olarak tanımlamak mümkündür. Ön/son sözlerinde bir kültür repertuarı oluşturmayı hedeflediklerini açıkça dile getiren çevirmenler, ön/son sözlerinde çeviri sırasında kullandıkları stratejileri hangi politik ve kültürel amaçlar doğrultusunda oluşturduklarını da ifade etmişlerdir. Tezin çalışma kapsamındaki çeviri tarih kitaplarının çoğu çok az zaman içinde “saygın”lık kazanarak “merkezi” konuma taşınmayı, “yenilikçi” ve “birincil” (Krş. Even-Zohar (çev. Paker), 2012, 125-132) bir işlev kazanmayı başarmıştır. Tarih kitapları ile ilgili bir repertuarın oluşumu Osmanlı kültür dizgesinde büyük değişiklikler yaratmıştır. Bu bakımdan, çeviri tarih kitaplarının Osmanlı kültür dizgesinde yenilikçi tarih yazımının oluşumuna katkı sağladığı iddia edilebilir.

Even-Zohar'ın çeviriye kültürel açıdan yaklaşma çabası çeviribilim kuramcısı Gideon Toury'nin normlar hakkındaki düşüncelerinin de temelini oluşturmuştur. Bu konuda Toury'nin ortaya koyduğu norm kavramı, yapıt seçimini, çevirmen

stratejilerini, dil seçimini, kitapların çevirisi sırasında oluşan çeviri süreci normlarını ve erek metni etkileyen etmenlerin betimlenmesini olanaklı kılar. Bir başka deyişle Toury ortaya koyduğu “çeviri normları” kavramı ile çeviri eyleminin nasıl gerçekleştiğini betimleyici bir yaklaşımla açıklamaya çalışır. Toury’ye göre “[Ç]eviri normları yalnızca *alıcı* (erek) uçta uygulanabildiği için, normların ne olduğunun saptanabilmesi erek odaklı bir yaklaşım tarafından sadece gerekçelendirilmekle kalmaz, aynı zamanda böylesi bir yaklaşımın da en iyi örneğini oluşturur” (Toury, (çev. Eker) 2012, 150).

Çeviriye kültür açısından bakan Toury, çeviride iki dil arasında dengeyi korumak düşüncesini “varsayımsal” bir ideal değil “deneysel” bir kavram olarak görmektedir. Çeviri metin yapay bir kavramdır ve kabul edilmiş bir nüsha olarak erek kültür içinde kaynak metnin yerine oturmuştur. Çeviri metin tüm özellikleri ile dilsel-kültürel dizgede işlev görür. Toury’ye göre çevirilerin kendilerine özel ve değişmeyen kimlikleri yoktur. Edebiyat dizgesi içinde ve toplumsal değişiklikler paralelinde sürekli değişikliğe uğradıklarından, bunlar yanlı kimliklere sahip metinler olarak kabul edilmelidir.

“Bir kültür içindeki çeviri davranışları daha çok belirli düzenlilikler gösterme eğilimindedir. Bunun sonucunda, o kültürü paylaşan insanlar sapmalara net bir açıklama getirmese de, bir çevirmen kabul edilen uygulamalara sadık kalmadığında bunu çoğunlukla fark edebilirler (Toury, (çev. Eker) 2012, 152).

Çeviri metnin kimliği çevirmenin çeviri sürecinde verdiği kararlara bağlıdır. Toury’ye göre çeviri metin bir “üst metin”dir ve kaynak metinle kıyaslanarak veya yorumlanarak değerlendirilebilir (Krş. Toury, 1980). Toury çeviri metnin sosyo-kültürel çevrenin dışında değerlendirilmemesi gerektiğini söyleyerek çevirinin sınırlarını genişletir. Çeviriye kaynak odaklı kuramların yaklaşımlarından farklı biçimde ele almak isteyen Toury, kendi kuramını varsayılan kavramlara değil, oluşmuş ilişkilere dayandırır ve en çok kaynak metnin yeni oluşmuş versiyonu, yani çeviri metin üzerinde yoğunlaşır. Toury’nin geliştirdiği kuramsal yaklaşımın gayesi birbirine bağlı bir sürü ilişkiyi keşfetmektir ve ona göre kültürel-tarihsel kavramlar olan “çeviri normları”nı ortaya çıkarmak ve bulmacayı tamamlamak görevi çeviribilim araştırmacılarına düşer (Krş. Toury, 2012).

Toury’nin söz ettiği normlar çeviri eyleminin çekirdeğini oluşturmaktadır ve çeviri sürecinin tüm aşamalarında aktif biçimde kendini göstermektedir. Toury “Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü” adlı makalesinde normları tanımlar.

Normlar diğerk işlevsel dizgeler ile sıkı bir ilişki içerisinde ve normların incelenmesi onlardan davranış kalıpları çıkarılmasını mümkün kılar. Bu sayede sadece bir çeviri değil, bir çevirmen, bir dönem veya bir yazının farklı çevirilerini farklı zamanlarda incelediğimizde bu normlara ilişkin bir şablon ortaya çıkacaktır.

Toury üç normdan söz eder: “Öncül norm”, “süreç öncesi norm” ve “çeviri süreci normları”. Öncül normlar, çevirinin çoğul dizge içinde nasıl yapılacağına ve erek metne mi yoksa kaynak metne mi daha yakın çevrileceğine dair kararları kapsamaktadır (Kırş. Toury, (çev. Eker) 2012). Toury öncül normları şöyle tanımlar: “Kaynak metin normlarına uyum, çevirinin kaynak metne ilişkin yeterliliğini belirlerken, erek kültür kaynaklı normlara bağlı kalmak da çevirinin kabul edilebilirliğini belirler” (age. 152). Öncül norm çevirinin neden yapıldığı, hangi boşluğu doldurduğu ve metnin kaynak ve erek kültür çerçevesi içinde net bir konuma sahip olup olmadığını göstermektedir. Süreç öncesi çeviri normları, çeviri öncesi nasıl bir strateji kullanılacağına dair kararları ve çeviri politikalarını içerir: “Çeviri politikası belirli bir halde belirli bir kültüre/dile çeviri yoluyla ithal edilecek metin türlerinin seçimini, hatta tek tek metinlerin seçimini içerir. Söz konusu seçim rastgele yapılmadığı sürece böylesi bir politikanın var olduğu düşünülür” (age. 153). Çeviri süreci normları ise Toury’ye göre, “çeviri edimi sırasında verilen kararları yönlendiren normlar olarak düşünülebilir. Bu normlar hem metnin ‘matriks’ini yani dilsel malzemenin metin içinde hangi biçimlerde dağıtılacağını hem de metnin nasıl oluşacağını, dilsel olarak nasıl ifade bulacağını etkiler” (age. 154).

Çeviri normları ile bu normlardan doğan düzen, bu çalışmada ele alınan dönem için oluşturulan tarih çevirisi poetikasının nasıl bir manipülasyonla ve hangi amaçlar doğrultusunda oluşturulduğunu belirlemede yardımcı olacaktır. Bu çalışmada çevirmenlerin stratejileri ışığında çevirmenlerin metinleri nasıl manipüle ettikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda, André Lefevere’in *Manipülasyon Okulu* çerçevesinde ortaya koyduğu kavramlardan da faydalanılacaktır.

Editörlüğünü üstelendiği *Manipülasyon Okulu* adlı kitabın ön sözünde Hermans şöyle der: “Erek edebiyat dizgesi açısından çevirilerin hepsinde kaynak metinle ilgili özel bir amaca yönelik bir manipülasyon bulunmaktadır” (Hermans, 1985, 11). Bu okulun çeviriye en önemli katkısı çevirinin farklı yollar ve politikalar ile yapıldığını ortaya koyması olmuştur. Metinlere bu okulun bakış açısı ile

yaklaşıldığında manipülasyonun nasıl ve hangi amaçla yapıldığını açığa çıkarmak mümkün olacaktır. *Manipülasyon Okulu*, çeviri metinlerin “ideoloji”, “patronaj”, “manipülasyon” ve “güç” kavramları üzerinden incelenmesini öngörür (Krş. Hermans, 1985, 11; 2002, 186). *Manipülasyon Okulu*’nun temsilcilerinden sayılan Hermans’a göre kaynak dilden yapılan çeviri, erek kültürün norm dizgesine uygunlaştırılır (Krş. Hermans, 1991) ve bu nedenle “yeniden yazma”ya gerek duyulur. *Manipülasyon Okulu*’nun bir başka temsilcisi Lefevere ise yeniden yazmayı, yani çeviriyi kısıtlayan etmenleri şöyle sıralar: “poetika”, “patronaj”, “dil” ve “söylem evreni” (Lefevere, 1985, 225).

Lefevere’e göre “poetika” kavramı iki bileşenden oluşmaktadır: “edebi araçlar, türler, motifler, simgeler, prototipik karakterler ve durumlardan oluşan bir envanter” ve “toplumun genelinde edebiyatın rolünün ne olduğu veya olması gerektiği” (Alimen, 2015, 22; krş. Lefevere, 1985, 229). Kuramcı (1985, 227) “patronaj”ı “edebiyatın okunması, yazılması ve yeniden yazılmasını kolaylaştıracak ya da engelleyebilecek güçler (kişiler, kuruluşlar)” olarak tanımlar (Alimen, 2015, 22; krş. Lefevere, 1985, 227). Eğer çevirmen patronların ideolojisinin dışına çıkmıyorsa bu, patronların iktidarının çevirmen tarafından kabul edildiği biçiminde değerlendirilebilir (age. 23; krş. 23). İdeoloji ise, Lefevere’e göre, “dünyanın nasıl olması gerektiği(ne izin verildiği)” anlamına gelmektedir. İdeoloji bir kısıtlama aracı olarak öncelikle çevirmen ideolojisi, ikinci olarak da patronajı uygulayan kurumun ideolojisi olarak düşünülebilir. Erek uçtaki ideoloji ya çevirmen tarafından benimsenir ya da patronlar tarafından çevirmene zorunlu kılınır (age. 22, Lefevere, 1992, 41). “Söylem evreni” çeviriyi kısıtlayan bir başka etmendir. Söylem evrenini oluşturan unsurları, Lefevere (1992, 87) “orijinalin konumu”, “metnin çevrildiği kültürün kendisini nasıl gördüğü”, “erek kültürde kabul gördüğü farz edilen metin türleri”, “hedef kitle” ve “hedef kitlenin kabul etmeye istekli olduğu kültür kodları” biçiminde sıralar. Lefevere’in “dil”den kastı ise çeviride kullanılan “anlatımsal stratejiler” ya da “dilsel araçlar” dır (age. 24; krş. 97).

Görüldüğü gibi *Manipülasyon Okulu* önerdiği yeni kavramlarla çeviribilim araştırmalarına ilgili zaman diliminde farklı bir yön vermiş, sadece çevirmeni değil, yayınevlerini, devlet kurumlarını, kısacası çeviriye müdahale edebilecek her bir eyleyici çeviri denkleminde dâhil etmiş, bunlardan her birini bazen benzer, bazen de

farklı amaçlarla hareket edebilecek eyleyiciler olarak ele almış, dolayısıyla yeniden yazımın ve manipülasyonun çeviride kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır.

Yeniden yazma yahut kaynak metni değiştirip farklı bir metin ortaya koymak düşüncesi ile çeviriye başka bir işlev kazandırılması, çevirmen, yayınevi ve işverenin amacına bağlı olarak değişik sonuçlara yol açabilir. Hans J. Vermeer, Yunancadan aldığı “skopos” kelimesi ile amaç kavramını kuramının odağına yerleştirmiş bir kuramcıdır. Vermeer’e göre her eylemin bir amacı vardır, çeviri de bir eylemdir ve böylece her çevirinin bir amacı vardır (Vermeer, 2012, 224). Çeviri işini yapacak kişi, yani çevirmen metni hangi amaçla çevireceğine kendisi karar verecektir. Çeviride farklı amaçlar söz konusu olabilir. Örneğin, yabancı bir dilde ya da kültürde büyük önem taşıdığına inandığı bir yapıtı kendi kültürüne tanıtmayı amaç edinen bir çevirmen, çevirisinde yabancılaştırıcı etki yaratmak isteyecek ve buna uygun stratejiler kullanacaktır. Erek okur kitlesinin metnin içeriğini en iyi biçimde algılamasının gerekli olduğunu düşünen bir çevirmen ise gene amaca uygun stratejilerle çevirisini erek kültürün beklentilerine göre uyarlayabilir. Her iki durumda da çevirmenin amacı, çeviride kullanılan stratejileri ve çeviri metnin özelliklerini belirleyecektir (Tellioglu, 2015, 34-35; krş. Vermeer, 1996, 3-8).

Vermeer, Skopos Kuramı bağlamında ayrıca çevirmenin amacının her durumda erek kültürle ilişki içinde olması gerektiğini de vurgular çünkü Vermeer’e göre, “Kendi kültür ortamı içerisinde bir kaynak METİN alınır ve yerine, kendi (farklı) kültür ortamında ‘skopos’una uygun şekilde işleyebilecek bir erek METİN konur” (Vermeer (çev. Bahadır ve Dizdar), 2012, 170). Ancak Vermeer bunun, çevirmenin belli bir çeviri stratejisiyle hareket etmesi gerektiği anlamına gelmediğini de belirtir. Çevirmenlerin kullanabileceği bütün stratejiler gene çevirmenler tarafından amaç doğrultusunda belirlenmelidir. Bunun da ötesinde, çevirmenin amacı ancak bu amaca uygun stratejiler geliştirip amaçlarını gerçekleştirip gerçekleştirmediği bağlamında incelenebilir. Bir başka deyişle, çevirmenin amacını eleştirmek, amacın iyi ya da kötü olduğunu iddia etmek, ne araştırmacı ne de çevirmenin kendisi açısından fazlaca bir fayda sağlamayacaktır (age, 35; krş. Vermeer, 1996, 3-8).

Skopos Kuramı’na göre çeviri metnin erek kültürde ne kadar iyi işlev gördüğü çevirmenin belirleyeceği amaca bağlıdır. Kısacası, çevirmenin en temel sorumluluğu amacını belirleme aşamasında, üreteceği çeviri metnin erek kültürde

nasıl bir işlev taşıyacağını hesaplamak, çevirisini de bu amaç ve işlev paralelinde yapmaya çalışmaktır (age. 35; krş. age, 3-8). Skopos Kuramı'nda temel yükümlülükleri yukarıda anlatıldığı biçimde verilen çevirmen, *uzman* çevirmen biçiminde tanımlanır. Kuramda *uzman* çevirmen, belirlediği amaç paralelinde tüm uygun yöntem ve stratejileri kullanmakta özgür kılınmıştır. Çevirmenin uzmanlığı onun hangi stratejiyi hangi amaç doğrultusunda kullandığının bilincinde olmasını, stratejilerini temellendirip açıklayabilmesini içerir. Vermeer, ayrıca, çevirmenlerin amaç ve stratejilerini açıkladıkları ön sözler yazmalarını özellikle gerekli görür (age. 35; krş. Vermeer, 1996, 77-78; Nord, 1997, 124).

Kuşkusuz, çeviri sürecini etkileyecek olan yalnızca çevirmenin belirlediği amaç olmayacaktır. Çeviri eylemini başlatan, esasen, 'işveren'dir ve *uzman* çevirmen, çevirinin pek çok aşamasında *işverenle* iletişim içindedir. Skopos Kuramı'nda *işverenin* amacı da önemli bir yer tutar. Vermeer'e göre, çevirmenin amacı ile *işverenin* amacı uyuşmuyorsa, çevirmen *işvereni* ikna etmeye, onun görüşlerini değiştirmeye çalışabilir ya da çeviri işini yapmayı reddedebilir. Kısacası, çeviri eyleminin bütün sorumluluğunu üstlenen kişi olarak çevirmen işi reddetme özgürlüğüne sahiptir çünkü Skopos Kuramı bağlamında çevirmenin amacı *işverenin* amacına kıyasla çok daha önceliklidir. (age. 35-36; krş. Vermeer, 1989, 173-200).

Sonuç olarak, çeviri eylemi erek odaklı bir inceleme nesnesi olarak ele alındığında çevrilen metinlerin kaynak metinden farklı bir işlev kazandığı ve kaynak metnin sınırlarından kurtulduğu görülür. Bu araştırmaya konu olan çevirilerde de, erek kültürde bir repertuar oluşumunu amaçlayan çevirmenlerin ve hatta yayınevi ve kurumların belli stratejiler yardımıyla kaynak metnin işlevini değiştirdikleri, çeviri metne kaynak metnin işlevinden bambaşka bir işlev kazandırdıkları açıklık kazanır. Bu amaçlar doğrultusunda çevirinin erek kültürde göreceği ideolojik, toplumsal vb. işlevlerin değişikliğe uğraması, çeviride kaynak metin ile erek metin arasında birebir örtüşmenin olmadığını göstermektedir. Sözü edilen manipülasyon sonucunda ortaya çıkan çeviri metinlerin erek kültürde gördükleri işlevin ve manipülasyonu gerçekleştiren şahıs ve kurumların amaçlarının mercek altına alınması sonucunda, şu araştırma kapsamında incelenen çeviri metinlerin çeviri üzerinden tarih yazımına ne yönde katkıda bulunduğu anlaşılabilir.

3. OSMANLI'DA TARİH ALGISI

Tez konusunun kapsadığı dönem, Türkiye tarihinin en önemli devirlerinden biri olarak kabul edilmektedir. 600 yıllık bir devlet geleneğine sahip olan Osmanlı Devleti dünyadaki değişikliklerle birlikte yeni bir çağa girmek zorunda kalmıştır. Tanzimat Fermanı'nın kabulü, devlet için bir geri adım sayılsa da aslında iki yönlü bir cadde gibi gidiş gelişleri kolaylaştırmıştır ve ülkeyi daha ileriye götürmeği başarmıştır.

Rusya, Avrupa ve özellikle Avusturya'nın asırlar boyu süren tehditleri karşısındaki Osmanlı Devleti, bir sürü toprak kaybederek değişen dünyanın yeni kurallarına uymak zorunda kalmıştır. Edward Philippe Engelhart, *Türkiye ve Tanzimat* (1912) kitabının ön sözünde Kaptan Halil Paşa'nın dilinden şöyle söyler: "Rusya'dan avdet ediyorum. Avdetimde her zamandan ziyade kâni oldum ki eğer Avrupa'yı taklide musaraat etmez isek bizim için Asya'ya dönmek mecburiyetinden başka çare yoktur" (Bkz. Ek 16). Ancak Asya'ya dönmeğe hem devlet seviyesinde hem aydınlar arasında eskiden iki yönlü bir tecrübe vardı. Aynı eserin ön sözünde Engelhart şöyle bir ifadede bulunur:

"Avrupa yazarlarına göre Tanzimat, Hristiyan dünyasına yaklaşmak amacıyla yapıldı, Engelhart'a göre Tanzimat'tan maksad-ı umumi heyet-i içtimaiye-i İslamiyeyi asırlarca zamandan beri manen ve siyaseten ayrı yaşamış olduğu heyet-i içtimaiye-i Hristiyaniyeye yaklaştırmaktı, böyle bir teşebbüsün mucib olduğu müşkülâtın mahiyet-i mahsusa hakkında şüphe ve tereddüde mahal yoktur" (age. Ön söz).

Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyu Avrupa için bir model olarak kabul edilmekte ve Avrupa'nın siyaset dünyasında büyük bir rol oynamaktaydı. Osmanlı'nın Batı karşısındaki askeri ve siyasi başarısızlıkları, Avrupa'yı Osmanlı Devleti'nin artık Batı'yı örnek alma konumuna gerilediği düşüncesine sevk etmiştir. Gerçi Batılılaşma, Panislamizm ya da herhangi bir yönlendirme hareketini sadece Tanzimat Dönemi'ne bağlamak yanlış olabilir; ancak her iki düşüncenin de Tanzimat'la hız kazandığı aşikârdır. Bu bağlamda din ve dini düşüncelerin etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Avrupa'nın da göz önünde en çok bulundurduğu ve sonraları yararlanacağı konuların başında hep din gelmiştir. Peş peşe gelen ıslahat dönemleri, II. Mahmut döneminde hız kazansa da Tanzimat Fermanı, onun peşinden

gelen siyasi değişimler ve özellikle devlete karşı olan siyasi grupların oluşumu, devlet sistemini zor durumda bırakmıştır.

Tanzimat'tan sonra, yıllarca şerî ve medeni kanun arasında kalan Osmanlı Devleti'nde bu iki konunun birbirinden ayrılma sürecinin ilk adımları atılmaya başlanmıştır; ancak bu ayrışma süreci neredeyse 90 sene gibi bir zaman almıştır. Avrupa ve özellikle Rusya'nın baskıları altında kalan Devlet, gayrimüslim milletlere de öncekinden daha fazla ayrıcalık sağlamak durumunda kalmıştır. Tebaası olan milletlere eşit haklar tanıma, medeniyetin önemli adımlarındandır. Medeniliği ve çağdaşlığı Batı gibi görebilmek ve algılayabilmek için Batı'ya açılmak ve onu iyi öğrenmek gerekiyordu. Eski dünyanın en önemli iletişim aracı kitap olduğu için doğal olarak ilk başta devlet, millet ve aydınların ilk seçimi de kitap olmuştur. Bu nedenle herkesten önce devletin kendisi bu işi tatbik başlamıştır. Devlet sistemlerine bakıldığında, ordu her devletin kendisini korumak için kullandığı en büyük güçtür. Tanzimat Dönemi'nde çevrilen tarih kitaplarında ordu ile ilgili, tarih ya da başka kitapların çevirisinin devletin önemsedığı konuların başında geldiği göze çarpmaktadır.

Pek çok asker-çevirmen tarafından çevrilen ve Matbaa-i Askeriye tarafından yayımlanan Avrupa'nın askeri bilim ve askeriye tarihini aktaran kitaplar, nasıl bir yolun takip edildiğini göstermektedir. Öte taraftan dini tehlike altında gören ve din konusuna yeni bir açıdan bakmak isteyen yazar ve çevirmenler de Tanzimat Dönemi'nde yeni bir açılımla karşı karşıya kalmışlardır. Türklüğü düşünen ve bu konudaki boşluğu hisseden aydın kitlesi, yeni bir milletçilik düşüncesinin yürütülmesinde rol oynamaya başlamıştır. Türklüğe yeni bir anlam katmak isteyenler, hem siyaset hem de tarih açısından konuya eğilmişler ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin eski tarih ve din anlayışını inceleyerek değiştirmeye çalışmışlardır.

Eğitim ise konunun bir başka yönüdür. Eleştirilerden kendilerini uzak tutan çevirmenler ve yayınevlerinin birçoğu, kurtuluşun sadece okumak ve öğrenmekle gerçekleşeceğini savunmuşlardır. Çevirmen ön sözlerinde eğitime verilen önem ortadadır. Boşlukları doldurmak ve Osmanlı milletine yeni bir şeyler sunmak amacıyla yapılan çeviriler, konunun başka bir yönünü oluşturmaktadır. Tanzimat'tan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar pek çok konuda kitap çevirisine rastlanır. Bu konuların en önemlileri ise Komünizm ve sosyalizm ile ilgili olanlardır ve bunlar da genellikle

Rusya kaynaklı kitaplardır. Çeviri, Osmanlı'da tarihin nasıl algılandığına ışık tutan bir olgudur ve yukarıda bahsi geçen konular ile ilişkisine bir temel hazırlamıştır.

Bu araştırmada Seyfettin Özege Kataloğu, çeviri tarih kitaplarını tespit etmede temel kaynak olarak kullanılmıştır. Katalogdan çıkarılan çeviri tarih kitaplarının sayısı 167'dir. Kitapların 86'ünde farklı çevirmenler tarafından yazılmış ön/son söz bulunmaktadır. Batı dilleri ağırlıkta olmak üzere 11 farklı dilden yapılan çeviriler yer almaktadır.

Tarih yazımı Osmanlı sahasında eski bir geleneğe sahiptir. Ancak kendi usullerine dayanarak yazılan tarih çoğu zaman hikâye, takvim, vakayiname, rapor ve sultanların yaşam hikâyeleri şeklinde olmuştur. Tarih kitaplarının çoğunun amacı geçmişten ibret alıp gelecekte aynı hataları tekrarlamamaktır. Victor L. Menage'a göre tarih yazmanın ilk nedeni müverrihin dindarlığıdır. Tarih kitaplarının çoğunda düşmanların kötü niyetlerinden söz ettikten sonra Osmanlılar ve Müslümanların iyiliklerinden söz edilmiştir, çünkü kâfirlerle savaşmak Tanrı'nın sultanlara verdiği görev olarak tanımlanmıştır (Krş. L. Menage, 1962, 168-179).

Necdet Öztürk'e göre Osmanlı Devleti'nde tarih yazımı, Osmanlı Devleti'nin şekillenmesi ile beraber başlamamıştır. Belki ilk tarih kitabının yazılması neredeyse iki yüz sene sonra gerçekleşmiştir (Krş. Öztürk, 1999, 257-261). Sultan II. Murat devrine kadar sadece *İskendername-i Ahmedî* ve Yahşi Fakih tarafından yazılan *Menakib* vardır. Ancak II. Murat döneminden itibaren Farsça ve Arapçadan bazı kitaplar Türkçeye çevrilmiş ve pek çok tarih kitabı “gazavatname”, “fetihname” ve saray takvimleri yazmıştır. Yazılan tarihlerin çoğu genel tarih olarak yazılmıştır; İlber Ortaylı'ya göre neredeyse hepsi Âdem ve Nuh'tan başlar. Ancak “vakayinameler” geleneksel tarihlere göre Türklük kavramına daha fazla önem vermiştir. Özellikle Türklerin Nuh İbn-i Yafis'e mensup olduğunu yazmalarında bu husus daha belirgin şekilde görülebilir. Ortaylı bunu şöyle ifade eder;

“Osmanlı tarihçileri devlet kavramını ebedilik anlamıyla aynı tutar ve ‘Devlet-i Ebed Müddet’ ibaresini kullanırdılar. Bu tarihçiler İbn-i Haldun ve onun sosyolojik yaklaşımıyla tanış değildiler. On dokuzuncu yüzyılda Ahmet Cevdet Paşa Haldun'un kitabını Türkçeye çevirene kadar bu yaklaşımdan habersiz olup ve hiçzaman onu kullanmadılar” (Ortaylı, 2004, 57-67).

Osmanlı tarihçileri tarih kuramı ve tarihsel eylemi göz önünde bulundurmamışlardır veya onlardan habersizdirler. Bu da aradaki tarihsel mesafenin azalmasını engellemiştir; ancak Tanzimat Dönemi'nin başlaması, Avrupa'daki tarih yaklaşımlarının Osmanlı sahasına ithalini başlatmıştır. Diplomatik raporların çoğalması Rusya ve Avrupa hakkında bilgiyi çoğaltarak bazı ihtiyaçların oluşumuna

neden olmuştur. Yine Ortaylı'ya göre yabancı ülkeler hakkında bilgi, araştırma ve okumadan ziyade gönderilen diplomatlar ve sefirlerin yazdıkları raporlardan elde edilmiştir. Osmanlı müverrihleri on dokuzuncu yüzyıldan önce ilk kez Rusya hakkında bilgilerini artırmaya başlamışlardır (age, 2004). Araştırmadaki kitap listesine bakıldığında bu konuyu görmek mümkündür. Örneğin, Büyük Petro'nun ıslahatı Osmanlı diplomatları ve tarihçilerini etkilemiştir, ancak ıslahatı hiç düşünmeyen Tanzimat öncesi tarihçiler kendi raporlarında Petro'yu önemsemeyerek onun hakkında kısa şeyler yazmıştır. Kaynarca Sözleşmesi'nden sonra Osmanlı tarihçilerinde Rusya'ya karşı bir mevki değişimi görülmektedir. Bu değişim Kırım Savaşları başlamadan önce Büyük Petro kitabının çevrilmesine neden olmuştur. Aynı bakış açısının izleri Fransa ve bütün Hıristiyan dünyası karşısında da Osmanlı devleti tarafından sergilenmiştir. Hatta Osmanlı sultanları ile Rus ve Fransa imparatorları arasındaki benzer noktalar dahi araştırılmıştır (age, 2004).

George G. Iggers'e göre bilim olarak nitelenen tarih, iki tür bakış açısı sunar; eğitilmiş ve antik tarih ile edebi tarih. Avrupa'da 19. yüzyılın başında tarih yazma ve araştırma anlayışında bir değişim gerçekleşti. Yazma ve düşünce tarzı değişen tarih, eski bağlarından kopmalıydı; ancak zamana ihtiyaç vardı ve üstünden uzun zaman geçmesine bakılmaksızın 20. yüzyılda hâlâ geleneksel edebî tarihin izleri görülmektedir. Profesyonel tarih yazıcılığı araştırma gerektiren anlayışın ürünüdür ve profesyonellik de eğitimle gerçekleşir. Eğitilmiş tarih yazarı araştırmanın ne derecede olması gerektiğine vakıftır ve profesyonel tarih yazarının yazdığı tarih, bilimsel disiplinleri açığa çıkarır ve aynı zamanda kültür kaynağıdır (Kırş. Iggers, 2012, 145-167).

Belgelerin eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesi ve eleştirilen tarih kitapları, tarihi daha bilimsel bir alana dönüştürür. Avrupadan başlayan bu süreç 19. yüzyılın başlaması ve Tanzimat'ın Osmanlı'ya getirdiği daha ferah bir ortamla birlikte farklı tarih yazımı için gerekli altyapıyı oluşturmuştur. Bu tarih yazımı 20. yüzyılın etkisi altında Türkiye'de tarih yazma modelinin gelişmesine sebep olmuştur; ancak George G. Iggers'in şu ifadeleri önemlidir;

“19. yüzyılda ulusal ve toplumsal kimliğin oluşumunda çok merkezi bir yere sahip olan tarih bilimi, kamusal yaşama ilgisini giderek yitirdi. Buna eşlik eden öğretim ve araştırmanın gittikçe kurumsallaşması ve uzmanlaşma yönündeki baskı, 19. yüzyılın büyük siyasal tarih yazımını belirlemiş olan *Wissenschaft* ile *Bildung* arasındaki yakın ilişkiyi giderek yok etti” (Iggers, (çev. Baki Enis Balakbabalar), 2013, 166).

Model geliştirmek, toplumsal yahut ulusal kimlik oluşturmak bilimsellik olmadan gerçekleşemez; bu konu özellikle Osmanlı tarihinde açıkça görülmüştür. Türklük kavramının bir ulusal ve toplumsal kimlik olarak Tanzimat'tan sonra oluşması bir gerçektir. Böylece istenilen model eski kavramların ortadan kaldırılmasıyla sahneye girme imkânı bulmuştur. Bu durum tarih konusuyla ilgilenen yazar yahut çevirmenlere de uzmanlaşma şansı vermiştir. Bu yüzden bu dönemden başlayarak müverrih veya çevirmen kavramı biraz daha değişik algılanmaktadır. O hâlde, çevirmenin çevirdiği tarihe mi yoksa yazarın yazdığı tarihe mi güvenmek gerekir? Tarihe güvenmek eski modeller ile artık işe yaramadığı için çevirmenlerin yeni bir tarih aktarım yolu seçtikleri listedeki kitapların n/son sözlerinden anlaşılmaktadır. Böyle bir model oluşturma çabaları tarih alanının her yönünde göze çarpmaktadır. Tarih alanında boşlukları doldurma görevinin bir kısmını da eğitim sistemi yerine getirmiştir.

Eğitim sisteminin değiştiği ülkede yetersizliği fark eden çevirmenlerin, zm üretme aşamasında iki kimlik kazanarak hem çevirmen hem de müverrih olarak ortaya çıktıkları düşünülmektedir. Mverrihlerin birçoğunun yabancı dil bilmemeleri ve sonuçta yeni tarih araştırma yöntemlerinden habersiz olmaları bu yükü ister istemez çevirmenlerin omzuna yüklemiştir. Çevirmenlerin kimisi de iyi bir tarih bilgisine sahip oldukları için kitaplarda “dehl ve tasarruf” dediğimiz manipülasyonlar yapmışlardır.

İdeolojiye dayanan değişimler, çevirmen yahut yayınevi tarafından yapılan manipülasyonlar yoluyla uygulanmıştır. Bu uygulamalarda çevirmenlerin yazarlığa da oldukca meraklı olduğu görülmektedir. İyi bir tarih bilgisine sahip olan çevirmenlerin metinlere ekledikleri bölümlerde, onların yazarlık merakı daha belirgin bir şekilde görülmektedir.

3.1 Osmanlı'da Tarih Araştırma Usulleri

Tanzimat Dönemi'nin en önemli etkilerinden biri, bilim sahasına getirdiği yeniliklerdir. Hukuk, maliye, eğitim, bilim ve ordu alanında yapılan yenilikler, her şeyden ziyade kendini bilim algısının yenilenmesiyle göstermiştir. n/son sözlerden anlaşılacağı üzere çevirmenlerin de tarih konusuna yaklaşımı, artık sadece hikâye yahut olay aktarmaktan ziyade bilimsel bir bakış asısının gerekliliği yönündedir. Subhi Edhem *Tarih ve Müverrihler* (1917) kitabının n sözünde şöyle söylemiştir:

“İlmi bir mesleğe sülûk mutlaka tarih bilmekle mümkündür. Tarih bilmeyen bir şahıs ne kadar okursa okusun katiyen meslek sahibi olamaz. Niyet ve amelimin ihtisas ve bilgimi göstermek olmadığını evvelce söyledim. Yalnız salâhiyettar olanlar bilsinler ki bu ihtiyacın umumileştiği bir zamandaki sükûtu ati affetmeyecektir. İşte o kadar” (Bkz. Ek 78).

Alıntıda görüldüğü üzere çevirmen tarihin ne kadar önemli olduğunu vurgulamış, bilgili ve yetkililerin tarih alanının ihtiyaçlarını karşılamalarını istemiştir. Aynı hâlde tarih bilmeksizin diğer bilim alanlarının da bir yere varamayacağını söylemiştir.

Tanzimat Dönemi'nin ıslahatı, meyvelerini yıllar sonra vermiştir; çünkü tarih kitaplarının çevirisi yoğun olarak 1870'lerden sonra başlar. Bu da ıslahatın etkisinin tarih sahasında edebiyattan daha geç görüldüğünü göstermektedir.

19. yüzyıl öncesinde dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlı'da da tarih, edebiyatın bir şubesi olarak algılanmaktaydı (Krş. Ortaylı, 2004, 57-67). Eskiler, tarihi araştırma amaçlı incelememişlerdir. Sadece hafızada kalan hikâyelerden ibaretmiş gibi tarih daha çok edebiyatçılar tarafından konuların nakli için kullanılmıştır; ancak Tanzimat ve ondan önceki ıslahat dönemlerinin etkisiyle özellikle bilimin gelişmesi ve Batılılaşma sürecinin hız kazanması, tarihin bir bilim alanı olarak sunulmasına yardımcı olmuştur. Gerçi bugünkü anlamda tarih, bilim haline gelmese de eski bakış açısından nispeten kendini kurtarmaya çalışmıştır. Bu sebepten dolayı Batılılaşmanın başlangıcı olarak tanımlanan Tanzimat Dönemi, bir geçiş dönemi olarak geleneksel tarih yazımının ilerleme hızını düşürmüştür. Tarih yazarları ve çevirmenler, Batı'nın ortaya koyduğu yeni bakış açılarından daha fazla etkilenmişlerdir (Krş. Kuran, 1962, 422-429). Batılılaşmanın karşısında duran İslam yanlıları dahi Avrupa'nın tarihi bir bilim olarak görmesini işaret ederek bu değişimi kabul etmişlerdir. Ömer Rıza *Asr-ı Saadet* (1346 [1927]) kitabının ön sözünde bilimsel tarih araştırmalarının zor olduğunu yazarak bu işin uzmanlara ihtiyacı olduğunu şu ifadeleriyle vurgular:

“Biz bu eseri muasır neslin mühim bir ihtiyacı tatmin emeliyle kaleme alıyoruz. Uzun bir zamandan beri, tetkikat-ı ilmiyeye müstenet, evham ve hurufattan azade, elimizdeki menabii tahlil ve tenkit neticesinde elde edilen kanaatlerin mahsulü, kütüphane-i irfanımızı dolduran eserlerle Garp'ın ve muasır muharrirlerin eserlerini mukayese edici tarihi eserleri telif eden zuhur etmiyor. Bilhassa İslam tarihini yazmak kimsenin yalnız başına beceremeyeceği bir iş oldu. Eldeki menabi o kadar çok, bunları birer birer okumak, ilmî usul dairesinde hakikatleri bulup çıkarmak, sonra bunları birbirine raptetmek o kadar müşkül ki bu iş uzun ömürleri fena eder. Eski kitapları okumakla kanaat edebilesek yeni bir himmete hacet kalmazdı. Hâlbuki eski kitapları mütehasıslardan başka kimsenin açmasına imkân yoktur. Herkesin okuyup istifade edeceği eserler ise mefkuddur” (Bkz. Ek 66).

Bilimselliğe ihtiyaç duyan tarih alanının, Ömer Rıza'nın vurguladığı gibi tarihi kaynaklara ihtiyacı vardı ve hem eser aktarımı hem kaynak oluşturma Tanzimat Dönemi'nin bu alanda merak gösterdiği noktalardan biri olmuştur.

Gazetelerin açılması ve gazetelerde çıkan makaleler, Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bulunan başka milletlerin bu gazeteler vasıtasıyla kendi varlıklarını ilan etmeleri, Osmanlı'yı onların tarihlerini öğrenmeye zorunlu kılmıştır. Osmanlı Devleti'nin peş peşe toprak kaybetmesinin yanı sıra bu milletlerin eski yaşam hallerinin değişmesi ve Avrupa ve Rusya'nın bu milletlerle uğraşması hem Osmanlı ve onlar arasında çatışmalara hem de onların kendi bağımsızlıkları yolunda ilerlemelerine neden olmuştur. Bunun üzerine bu uluslar kendi tarihlerini öğrenmeye başlamış ve Osmanlı'yı da öğrenme mecburiyetinde bırakmışlardır. Sirens adlı Ermeni bir çevirmen *Osmanlı İmparatorluğunun Tarih-i Tedennisi* kitabının son sayfalarında Celal Nuri Bey'e yazdığı mektupta açık bir şekilde Türklerin Ermeniler ve başka milletler hakkında çok az şey bilmesini ve Türk milletinin dünyadan bihaber yaşamasını şu sözlerle eleştirir:

“Bugün Türklerin en ileri gelenleri bile Ermenilerin ne düşündüklerini, ne hissettiklerini, gayelerinin ne olduğunu, gayelerini bilirse, bu gayelerin esbab-ı mucibesinin ne olduğunu katıyen, ama katıyen bilemezler. Türkler, Ermeniler hakkında o kadar cahildirler ki diyebilirim ki Çinlileri ve Japonyalıları Ermenilerden daha iyi daha etraflıca tanırılar” (Bkz. Ek 74).

Aynı ön sözde bu fikir şu sözlerle yinelenir:

“Cay-i teessüftür ki biz Türk zihniyetini ve harekât-ı içtimaiyesinin safahatını hatve be hatve takip ediyorken, sizin için bigâne, belki ecnebilerden ziyade yabancı kalıyoruz, zira bizim lisanımız ve neşriyatımız ile iştilal etmiyorsunuz, yazdıklarımızı okumuyorsunuz” (age).

Osmanlı'nın dünyadan habersiz olması, okumadığı anlamına gelmez; ancak tarih okuyan milletin okuma algısı değişmiştir. Tarihe, yeni bir bakış açısıyla ve edebiyattan farklı şeyleri barındıran bir alan olduğunun vurgulanması hususu ile bakılmaya başlanmıştır.

Eğitim sahası, tarihin bu tür bir bakış açısı ile okunması meselesine oldukça katkı sağlamıştır; çünkü eğitim amaçlı yapılan çevirilerde çevirmenler, tarihin sadece olay aktarımı ve ezber olmaktan çıkmasına çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Haşim Nahid, *Hâile İçin Kahraman. İptidai Mekteplerde Tarihin Tedrisi* (1916) adlı çevirisinin ön sözünde şöyle der:

“Bilhassa muallim efendilere -hatta her ders için- hitap ediyorum: mektepte çocuk okutmaktan maksat, kitapları harfiyen çocuğa ezberletmek, meselesi tarih dersi, sırasıyla bütün padişahların ismini, boyunu, kıyafetini, tarih-i tevellüdünü tarih-i cülûsunu, tarih-i vefatını, belli etmekten ibaret değildir. Bu tarzda tedris, mütefekkir olmak liyakatiyle zî-kıymet olan dimâğ-ı beşeriyeyi, bir fotoğraf klişesi dercesine indirir. Ve işte bunun içindir ki âlâ bir mektepten alıyyül-âlâ derecede şhadetnâme alıp, ilk günlerde sizin en mudil mesâil hakkında papağan gibi nazariyeler söyleyen gençler, iş başında bir hiç oluyor, hele bir kaç sene mahfaz-i

dimâğının üstünden taşraların asude havası geçidinden sonra bir köylü kalabalığı ile İstanbul'a avdet ediliyor" (Bkz. Ek 32).

Bu alıntıda olduğu gibi birçok çeviri tarih kitabı ön sözünde eğitimle ilgili bu tür yazılara rastlanmaktadır. Öğretmenlere hitaben yazılan ön/son sözlerden anlaşılacağı gibi çevirmenlerin bir kısmı iyi bir tarih bilgisine sahip oldukları için tarih öğretim yöntemi geleneğinden sıkıldıklarını da belirterek tarih eğitiminde bir değişim amacıyla kitaplar çevirmişlerdir.

Yine tarih konusunda uzman olan çevirmenler de ön/son sözlerde tarih usullerinden yararlanarak bu kavramlara yeni anlamlar katmışlardır. Subhi Edhem *Hâkimiyet ve Hürriyet* kitabının ön sözünde millet kavramını şöyle izah eder:

"Millet nedir? sernâmesini taşıyan ikinci dersin mütalaasından müstebân olacağı vechiyle, Türk milleti istiklâl harbinden doğmuştur. Daha evvel, bir Osmanlı halkı, bir Osmanlı Devleti, bir Osmanlı milleti mevcut idi; müteaddit ırklara mensup ahali gibi Türk ırkından olan bereketli halk da bu devletin tebaasından bulunuyordu; lâkin bir Türk milleti yoktu" (Bkz. Ek 26).

Araştırma usullerini kendi yararına kullanan çevirmenlerde böyle konulara sık rastlanır; ancak yazarın araştırma kuralları veya genel olarak tarih araştırmaları konusunda uzman olan çevirmenler fikir belirtmeye meyillidir. Tarihin bir ezber ve hikâyeden ibaret oluşuna artık karşı çıkan çevirmenler ve işverenler, Osmanlı sahasında tarihin bilim haline gelmesinde büyük rol oynamışlardır. Kimi çevirmenler ön/son sözlerinde tarih usullerine dair bilgi vermiş kimisi de yeni devlet yönetim kural ve usullerini gelecek kuşağın yeni bir devlet sistemi için kullanmalarına örnek göstermişlerdir. Farklı yayınevleri farklı ideolojilerle ve kendi inançları doğrultusunda kitap basmıştır. Çevirmenlerin yahut işverenlerin ideolojilerine bakılarak eserlerde düşüncelerinin izlerini, Osmanlı'daki tarih algısını ve özellikle yirminci yüzyılda hangi düşüncenin daha fazla güçlendiğini görmek mümkündür (Çalışmanın yayınevleri ile ilgili bölümünde bu konu hakkında detaylı bilgi verilecektir).

3.2 Tanzimat Dönemi'nin Tarih Çevirileri Üzerindeki Etkisi

Tanzimat'ın etkisiyle Batı'dan öğrenilen tarih okumaları, ilk olarak çevirmenleri tarihin nasıl bir bilim olduğunu düşünmeye sevk etmiştir. Çevirmenler, özellikle genel tarih kitaplarında daha fazla tarih konusu üzerinde durmak ve tarihi bilimsel olarak aktarmak istemişlerdir. Tarihi kaynakları inceleme usullerini ve tarih usullerinden doğan farklı okuma metotlarını sunmak isterler. Ahmet Hilmi *Tarih-i Umumi* (1868) kitabının ön sözünde tarihi bilim olarak nitelendirir ve şöyle tanımlar:

“Veçhiyle beyân-ı maksuda iptida olunur ki tarih lafzının iki manası vardır: birisi bir vâkıanın vuku bulduğu yahut bir mektubun yazıldığı vakit tayin eder ki falan ayın falan günü gibi ikincisi ezmine-i sâlifede sernümâ-yı zuhur olan her türlü vukuat-ı mühimmeyi nakl ü beyân eder ki bu kâffeten tarih deniliyor” (Bkz. Ek 9).

Bu alıntıda da görüldüğü üzere tarihin ne olduğunu gösteren örnekler mevcuttur. Bunun yanı sıra çevirmenlerin tarihin nereden öğrenileceği ve kaynakları hakkında önerdiği metotlar, Osmanlı bünyesinde yapılan araştırmalara da yön göstermektedir. Hem çevrilen kitabın değerini artırdığını hem de bilimsel kurallara ne derece dayanarak yapılmış olduğunu gösterir. Ayrıca araştırmacılara rehber olması için kurallar da beyan edilmiştir. Yine aynı kitaptan şu ifadeler, bu konuya şöyle açıklık getirmektedir:

“Tarihin mehazi üçtür: birincisi kütüb-i semâviye ve ikincisi müverrihlerin yazdıkları kütüb-i atîk ve üçüncüsü bazı mahallerde keşfolunan âsâr-ı atîkadır, nev-i beşer kendisinin istikmâl-i medeniyet ve istihsâl-i saadet hâline derkâr olan istidât-ı tabiisini en ziyade tarih vasıtasıyla fiile getirebiliyor” (Chambers, (çev. Ahmet Hilmi) 1868, 2).

Tarih kavramından yararlanarak millet, din ve başka kimlik kavramlarını eleştiren ve araştırma konusu yapan yazarlar, çevirmenlere yol gösterici olmuştur.

Kitapların başında ya da sonunda kitabın konusuyla ilgili mektuplaşmalar, başkalarının kitaba yönelik söylemleri, başka yayınevleri, kurum ve yazarlardan gelen mektupların kitaba dâhil edilmesi, özellikle güncel tarih konusundaki kitaplarda oldukça fazla görülmektedir. Bu yazılarda tarih usullerine dair birçok bilgi yer alır; hatta bazı tartışmalarda da tarih usulleri yahut yazar ve çevirmenin üzerinde durduğu konu eleştirilmektedir. *Osmanlı İmparatorluğunun Tarih-i Tedennisi* kitabının sonunda Celal Nuri ile *Azadamard* adlı Ermeni gazetesi arasında mektuplaşmalar yer almaktadır. Orada iki tarafın fikirleri, tarih algılarını ortaya koyar ve tarih boyu nasıl düşündüklerini ifade eder. Celal Nuri bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirir:

“Osmanlılık bir milliyet-i resmiyedir. Türklük, Ermenilik vb birer milliyet-i hususiyedir. Osmanlılık tealisini ancak kendi milletlerinin terakkisinde aramalıdır. Sahte bir gurura düşmemek üzere şurasını iddia ederim ki Türkler içinde en armenophil muharrir benim ve bu muhabbet de siri ve celi değildir. Bunun sebebi vardır. Bu esbabı siz Ermeni milletinin secayasında aramalısınız.

Asarımın Türk matbuatı tarafından vesile-i mebahise edilmediğine gelince: Evet! Bu, benim de nazar-ı dikkatimi celp etti. Ne diyeyim? Daha bir çocuk milletiyiz” (Bkz. Ek 74).

Yazarın tarih yazımı konusundaki fikirlerini belirtmesi, çevirmenin kitapla olan iletişimde onu daha az sorumlu kılmıştır yani çevirmen çevirdiği konuların sorumluluğunu üstlenmemiş ve yazara atmıştır; ancak bazı durumlarda ise çevirmenin yazarın fikirlerine katıldığı görülür. Bu da yazar ile fikirlerinin

uyuştuğunu göstermektedir. Mahir Said *İngiltere Tarih-i Medeniyeti* (1908) kitabının ön sözünde fikirlerini şöyle ifade eder:

“Bakel’e göre tarih vakanüvislerin zannettikleri gibi, tersîmi lazım bir levha değil, halli muktezi olan bir meseledir. Edvar-ı tarihiye yek-diğerine merbuttur. Bunun için müverrihin vazifesi, bunları gelişi güzel zikr ü tadâddan ibaret olmayıp, bu vakayiin halkı olan ve tekvîn ettikleri vakayı gibi yek-diğerine merbuttur bir silsile bir manzume teşkil eden kavânînin keşf ü tahkîkini matûf kalır. Her medeniyette aksi bir esas vardır ki bütün vaka yi ve ahvâli tevlîd ve idare eder. İşte o esas kânûn-ı terakkidir. Her medeniyetin terakkisi ilim üzerine müessistir. İlimdir ki tesîrât-ı hâriciyenin üzerimizdeki tazyîkâtını azaltarak, batî fakat emin bir surette aklın muzafferiyet-i katiyesini âzâdî-i temini hazırlayarak kuvvâ-yı tabaati idare eder” (Bkz. Ek 50).

Burada müverrihin görevini tartışan Said, tarihin daha bilimsel olması gerektiğini savunarak “Filhakika tarihe bir ilm-i felsefî meşy ü edasını veren Bakel’dir” der. (age.). Said’e göre, tarih usullerine dair fikir belirten müverrih, kendi ülkesinde yaşanan olaylara dair bilgi vermekle beraber, deneyimlerini ortaya koyar ve okur için bir öneride bulunur:

“Bakel’in şu eseri bu mesele-i mühimme hakkında daha ziyade izahatta, telkinatta bulunur ve şunu iyice anlatır ki millet cahil kaldıkça hiçbir teceddüt ve terakki mümkün olamaz. Her şeyden evvel efkâr ve âdât-ı halkı, halkın cehaletini, sultanperestliğini değiştirmek, gidermek lazımdır” (age.).

Alıntıda görüldüğü üzere çevirmen yazarın fikrine katılır ve halkın cehaletini yok etmek için ve kendi ifadesiyle “sultanperestliği” ortadan kaldırmak için okumak ve “terakki”ye giden yolu açmak gerekir.

Çevirmenler, “Tarihten neler çıkarmalıyız?” sorusuna kimi zaman kitap kapaklarına yazdıkları ifadelerle cevap vermişlerdir. Faik Sabri ise *On Sekizinci Asır ve Kanlı İhtilal Vekayii Tarihiyesi* kitabının kapağında şöyle yazar: “Tarih, tekerrürden ibarettir. Bu cihatla mazi, istikbal için bir ders-i ibret olmalıdır” (Ak, 1326, Kapak).

Çevirmenlerin kimisi tarih öğretmeni olup öğretmen ve öğrencilere hitap ettikleri ön/son sözlerde tarih araştırma usullerinin yanı sıra eğitim usullerine ilişkin de önerilerde bulunmuşlardır. *On Sekizinci Asır ve Kanlı İhtilal Vekayii Tarihiyesi* kitabının çevirmeni Faik Sabri ön sözde eğitim usullerine dair şöyle bir ifadeye bulunmuştur:

“Tarih için usûl-i tadrîs büsbütün değişmiştir. Tarihi talebeye ezberletmeye uğraşmamalı, onları tefekküre, muhakemeye alıştırmaya gayret etmeli. Artık tarih sıra ile rakamları, hıfzı değil telaffuzu bile güç isimleri tadâd etmekle öğrenilmiş addolunmuyor. Bu bir temeldir. Bunun üzerine kâşâneler, saraylar inşa etmek size düşer. Bu bir mukaddimedir. Buna ebvâb ve fusûlünü bütün tafsilatıyla hazırlamak sizin say ve gayretinizle olacaktır. Ben size bir yol gösterdim. Bu yolun nihayetine varmak, maksada vasıl olmak sizin vazifenizdir” (Bkz. Ek 29).

Bazı boşlukların doldurulmasına katkıda bulunmak isteyen çevirmenler, kendi tarih bilgilerini aktarmaya çalışmışlardır. Yukarıda da görüldüğü gibi çevirmen, kendisini tarihe bakış açısı sunan biri olarak görmüştür; ancak çevirmenlerin tarih algısı ve usullerinin aktarımındaki rollerini manipülasyondan başka bir kavram açıklayamaz; çünkü çevirdikleri eserler, Osmanlı yayıncılık dizgesine uymayabilirdi.

Tanzimat Dönemi, Türk milletinin Batı'ya resmen yöneldiği dönemdir. Bu nedenle pek çok alandaki ilkler hep bu döneme tesadüf eder, “Türk edebiyatının Batı'ya yöneldiği dönem olarak bilinen Tanzimat Dönemi ile birlikte birçok konuda ilklere rastlanmıştır: ilk gazete, ilk roman, ilk tiyatro, ilk noktalama kullanımı vb.” (Karadağ, 2014a, 16).

Edebiyat sahasında yapılan çalışmalar olsa da tarih sahası edebiyat kadar ele alınmamıştır. Belki bunun temel nedeni, Osmanlı'nın farklı bir tarih yazma geleneğine sahip olmamasıdır.

Tarihin kaderi edebiyat gibi olmamıştır. Edebiyatla ilgili yeni tarz, tür ve formların ortaya çıkması, çeviri yoluyla divan edebiyatı mukabilinde yeni bir içeriğin oluşmasını sağlamıştır. Ancak tarih yazımı, Türk dünyasında ve özellikle de Osmanlı'da eski bir geleneğe sahiptir. Yazılan bu tarih kitaplarına ön/son söz yazmak da yeni karşılaşılan bir durum değildir. Tarihin yaşadığı değişiklik sadece yazı türüyle ilgili değildir. Dil değişimi, noktalama, Arapça veya Farsça kelimeleri kullanma yöntemleri, yazı ve yazarları etkilemiştir. Ancak en önemli değişiklik tarihe dair yeni bir bakış, tarih yazma usulü ve Batılılaşma sürecinde başka düşünce tarzlarının ithalidir. Tarih kitaplarının çevrilmesi, bir düşünce tarzı aktarma eylemidir. Çeviriler farklı kültür ve dizgelerden yapıldığı için kaynak kültürün içinde barındırılan düşünceleri erek kültüre taşır.

Çevirmenin kendisi de tarihin bir parçasıdır; çünkü yaptığı eylem tarihin içinde gerçekleşir. Çevirmen tarihte yer almakta, başkalarının yaşadıklarını aktarmakta ve bir milletin medenileşmesine büyük oranda katkıda bulunmaktadır. Hilmi Ziya Ülken (1997) *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* kitabında çevirinin ilerlemeye katkısını şöyle ifade eder;

“Uyanış devirlerine yaratıcılık veren tercümedir ve hakikaten medeni açılışın sürekliliğini temin eden bütün uyanış devirleri onunla açılmıştır. Bu yalnızca, tanımak ve öğrenmek ihtirasının tatmini için değil; fakat asıl pehlivanları bir meydana toplamak, uzak yerlerden karşılaştırmak, onların yaratıcı çarpışmalarına zemin hazırlamak içindir” (Ülken, 1997, 14).

Ülken'e göre Tanzimat Dönemi'nde Batı dillerinden büyük bir çeviri hareketi yaşanır. İletişim sağlamak, bilgi aktarmak ve başkalarını öğrenip kendine model oluşturmak yahut kendini başkalarına ifade etmek amacıyla yapılan çeviriler dönem gereği siyasi, kültürel ve sosyal durumdan etkilenir. Çeviriyi etkileyen ve çeviriden etkilenen gibi iki taraflı bir alışveriş süreci yaşanmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere Batı'dan çeviriler, Tanzimat'tan önce de görülmekteydi; ancak dönemin etkisi ile başka konuların Osmanlı çeviri dünyasına girmesi bu dönemin özelliklerindedir. Özellikle dünyayı tanıma eğilimi önceki dönemlerden daha fazla göze çarpmakta ve kitapların konularının değişimi Batı'ya eğilimi göstermektedir.

Araştırmaya dayalı tarih kitapları, yeni ordu düzeni ile ilgili eğitim ve bilgi veren kitaplar, özellikle matematik ve kimya gibi yeni bilim kitaplarının çevirisi daha çok Tanzimat'tan sonra, özellikle 1870'lerden sonra görülmektedir. Ancak tarihin yeni usullerle incelenmesi farklı bir repertuar ortaya koymuştur.

Batı'daki araştırma usulleri, yeni bir Doğu ve Batı kavramının oluşmasına ve Batı ile Doğu'nun arasındaki mesafenin daha da açılmasına neden olmuştur. Aslına bakılırsa bu aranın açılması öteki taraftan bir yaklaşımdır. Batılılaşma sadece eğer bir Doğu varsa anlam kazanır. Batı'yı Doğu'nun karşısına koyan Avrupalı yazarlar, Osmanlıyı tenkit etmeyi hedeflemişlerse de bu iki taraflı düşünce alışverişini artırmıştır.

Osmanlı ve Türk tarihine ilişkin pek çok kitap, Avrupa dillerinden Osmanlıcaya çevrilmiştir. Türk olmayan Müslümanlardan Osmanlı yahut Türk tarihine ilişkin çeviri bir kitap dahi bulunmamaktadır. Osmanlı ve Türk tarihine dair kitapların çoğunu Avrupalılar yazmıştır. Bu çalışma kapsamında Tanzimat'tan Harf Devrimi'ne kadar Batı dillerinden Osmanlı Türkçesine çeviri yapılan 167 tarih kitabı tespit edilmiştir.

Avrupa, öteki olarak gördüğü “Doğu”ya özellikle 1800'lerden sonra sömürgeci bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Kitapların yazar ön/son sözlerinde de sürekli bu tür düşünceler görülmektedir. Bu nedenle çevirmenlerin ifadelerine baktığımızda hep “bazı kısımları çıkardım”, “bizim düşüncelerimize uymadığı için değişiklikler yaptım” gibi cümlelere rastlanmaktadır. Mehmet Ata, Hammer'den çevirdiği *Devlet-i Osmaniye Tarihi* (1329 [1911]) adlı kitabın ön sözünde şöyle der:

“Şu kitaba nazar-ı lütf ile bakacak olan erbâb-ı mütalaa büsbütün de yalnız tercümeden ibaret bulmazlar zannederim. Çünkü bir taraftan da mütercimim kalemiyle metin sayfalarına dercolunan haşiyelerde ve her cildin nihayetlerinde hayli malumat ve izahat ilave olunmuştur. Şu suretle müverrih -mukaddimedede beyan ettiği vechile Viyana'da o zamanlar Türk hurûfuyla

istinâs-ı tâm hâsıl edilememesi gibi esbâbdan dolayı sarf-ı nazar eylediği bir şey- ki meâhiz-i şarkiyenin nakillerini aynen dercetmektir- kısmen ikmâl olunmuştur” (Bkz Ek 51).

M. Nahid’in çevirdiği *İstanbul Muhasarası ve Zaptı* (1914) adlı kitabının ön sözünde ise “ötekilik” mevzusu şu şekilde dile getirilmiştir:

“Şâyân-ı teessüftür ki müverrih Gustav Şlomboreje’den de hissiyat-ı Osmaniyeyi rencide edecek bu şâibeler zuhur etmiştir. Şlomboreje eserinde her iki tarafa ait vukuat-ı tarihiyeyi aynı hissiyat, aynı temenniyat ile muhakeme edememek zaafına dūçâr oluyor. Osmanîler hakkında bazı nâ-lâyık sıfatlar ve tabirler istimal ediyor. İnsan böyle vesâik-i tarihiyeye müstenet ilmî bir eserin bu gibi hissî noksanlarından da münezze olmasını temenni eder” (Bkz. Ek 43).

Bu farkın ne derece olduğunu, Tanzimat’tan bugüne tarih çevirilerinde Osmanlı’nın nasıl gösterilmeye çalışıldığını ve aynı zamanda bunun çevirilere nasıl yansıdığını yine çevirmenlerin ifadelerinden anlamak mümkündür. Avrupalıların Osmanlı hakkında daha fazla bilgiye sahip oldukları, bu ihtiyacı gidermek için çeviri yapıldığı ve elde olan verilerin ne kadar eksik olduğu da yine çevirmenler tarafından vurgulanmıştır. Esad Cabir’in çevirdiği *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* kitabının ön sözünde Türkler tarafından doğru bir tarihin yazılmaması ve Avrupalıların yazdıklarının da yeterli olmadığı açıkça belirtilmektedir. Aşağıdaki alıntıda çevirmenin kullandığı “muvafık” kelimesi oldukça dikkat çekicidir:

“Bütün şu mütalaat nazar-ı dikkate alınırsa kolayca teslim olunur ki bizde henüz matluba muvafık bir tarih-i Osmanî yoktur. Olmadığı için de o yolda mükemmel bir esere ihtiyacımız haddinden efsundur. Hatta Avrupalıların bile Osmanlılara dair yazdıkları tevarih esasen bütün nakıstır, nâ-kâfidir. Çünkü vesaikten mahrumdur. Bu yolda vesaik-i tarihiye olsa olsa ekseriyetle Türkçe olabilir. Türkçede ise o mertebede mahir bir Avrupa müellifi henüz yetişmedi” (Bkz. Ek 27).

Tanzimat Dönemi’nin tarih alanına etkilerinden biri de Osmanlı’nın bu alanda dünyadan bihaber yaşadığının anlaşılmasıdır. Bilimsel tarihin değerini anlamak ve Avrupa’nın bu konuda neler kat ettiğini öğrenmek, Osmanlı’nın kendini nasıl gördüğü hususunda büyük rol oynamıştır; aynı eserin ön sözünde çevirmen şöyle der:

“Biz Osmanlılar, terakkiyat-ı fikriye, marifet-i medeniye vadisine henüz giriyoruz. Girerken de hissettiğimiz harici irfanın biri, belki de birincisi mükemmel, mufassal bir tarih-i Osmanîdir. Tekrar ediyoruz, böyle bir esere hakikaten muhtacız” (age.).

Tanzimat’ın diğer önemli bir etkisi de Türk tarihi ile ilgili pek çok kitabın çevrilmesidir. Tanzimat öncesine bakıldığında Türkleri araştırma konusu yapan çok az kitap bulunmaktadır. Araştırmalar daha çok Müslümanlık üzerinedir. Bu durum hem Osmanlıların hem de Avrupalılar ve diğer milletlerin yazdıklarında da görülmektedir. Osmanlılar kendi tarihleri hakkında az yazmış ve yazdıkları da Batılı tarih usullerine uymamıştır. Yazılan az sayıdaki bu kitaplar da Türk tarihinden ziyade İslam tarihini konu almıştır. Türk tarihi, İslam tarihinin bir parçası olarak algılanıp gösterilmiştir. Tanzimat’tan sonra başka bir düşünce tarzının oluşmasına da

şahit olunmuştur. Bu da Batılılaşmaya karşı oluşan İslamcılık ve Asyacılıktır. Batılılaşmanın karşısında bilim ve mantık açısından eksik kalan başta Osmanlı Devleti olmak üzere İslam dünyası Doğu'ya yönelerek bu konuda bir tarih repertuarı oluşturmaya girişmiştir. Fraser'in Farsçaya çevrilen kitabının Tahirü'l-Mevlevi tarafından tekrar Türkçeye çevrilmesi bu düşüncenin ürünüdür. Çevirmen ön sözde şöyle der:

“Garplılardan gördüğümüz bunca hakarete rağmen hâlâ (Garplılaşalım!) tesviyesine kalkışacak kadar gaflet gösterdiğimiz ve Şarklı olduğumuzu unutacak derecede ahvâl-i şarkiyeden bîhaber bulunduğumuz bir zamanda Şark'a dair iyice ibretimiz vakayii hâkî olan şu eseri Farisîden lisanımıza naklediyorum” (Bkz. Ek 79).

Bu ve benzeri düşüncelere başka kitaplarda da rastlanmaktadır. Türklükten çok İslamiyet düşüncesine dayanarak çevrilen kitapları, Tanzimat sonrası dönemde yayın dünyasında bulmak mümkündür. İslam dünyasının başka coğrafyalarına dair çevrilen tarih kitapları da azımsanamayacak derecededir. İslam dünyasında hilafet iddiasında bulunan Osmanlı Devleti, kendisi Avrupa karşısında toprak kaybetmesine rağmen hâlâ hilafet düşüncesinden vazgeçmeyerek yine İslam dünyasına ait kitapların çevrilmesini sağlamıştır. *Açe Tarihi* (1899) adlı kitabın son sözünde çevirmen Mehmed Ziya, Müslüman bulunan adada neden Osmanlı gemileri bulunmadığıyla ilgili şöyle yazar;

“Âçe (Araplarca Âşi) bahr-i muhît-i Hindi'de kâin olup (Sumatra) adasının şimâl cihetinde bir hükûmet-i İslâmiyedir. Hükûmet-i mezkûrenin oralarda hiç Osmanlı sefâini bulunmuyordu. El-hâsıl bu beyân-ı mühim ihtimâl üzerine mebnî olup bu bâbda bendeniz dahi bir günâ malûmât-ı sahîha-i tarihiye ye destres olamadım. Bâkî bekâ-yı teveccühât-ı fuâdiyelerini temenni eylerim” (Bkz. Ek 56).

Ön sözde Osmanlı Devleti'nin onca toprak kayıpları ve büyük sorunlar yaşaması göz ardı edilmiştir. Bunun yanı sıra hâlâ okur kitlesini İslam dünyasını tanımaya teşvik etmeye devam eden eserler vardır. Çevirmen Mehmed Ziya, ön sözünde bu durumu şöyle izah eder:

“Şu risaleyi neşretmekte başlıca maksadımız kısm-ı azamı şeriât-ı garrâ-i Ahmediyeye mensup bulunmakla mazhar-ı fevz ü necât u saadet olan Açelileri kıtaât-ı sâirde bulunan ehl-i İslâm'a tanıtmaktır. Bahusus 'İnne maal-müminûne ...' ayet-i celilesi mucibine her nerede bulunursa bulunsun liva-i el-hamd-i Muhammedî altında müstezil-i emn ü emân olan vahdetperestane ümmetin yekdiğerinin ahvâlinden haberdar olmaları diyanetten siyasete muktezâdır” (age.).

Tanzimat Dönemi'nin etkilerinden biri de Avrupalıların Osmanlı devlet sistemine daha çok etki etmesi ve Osmanlı'yı mercek altına alan araştırmalar yapmasıdır; hatta tarih kitaplarının çevirisinde Osmanlı topraklarına gelerek Türkçe öğrenip Almandan Türkçeye çeviri yapan İzmir mebusu Karolidi adlı bir çevirmen bile bulunmaktadır. Adı geçen çevirmen, bir Avrupalının Sultan Mehmed-i Sâni'ye yazdığı tarih kitabını Almandan Türkçeye çevirerek Osmanlı tarihinin 17 senesini

ihativa eden bir kitap oluşturmuştur. Karolidi, *Tarih-i Sultan Muhammed-i Sâni* adlı kitabın ön sözünde “öteki” kavramını Doğu-Batı düşüncesinin kullandığı kelimeler ile anlatmıştır: “İmroz’un muvakkaten eyadi-i düşmana intikaline kadar İmroz hükümetinde kalarak o tarihte 1467’de İstanbul’a hicret etmiş ve bakiye eyyamını darü’l-saltana-i Rum’da geçirmiştir” (Bkz. Ek 39). İstanbul’un fethinin üzerinden 500 yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen çevirmenin İstanbul’u hâlâ Rum olarak adlandırması ilginçtir.

Osmanlı Devleti her ne kadar toprak kaybetse de Avrupa devletlerinin çoğundan daha çok araziye sahiptir ve nüfus açısından da üstünlüğü vardır. Bu nedenle Osmanlı, sanayileşmeye doğru giden Avrupa için iyi bir satış piyasası sayılmaktadır. Tabi ki iyi bir piyasanın en önemli faydası o piyasanın tüketim oranıdır. Osmanlı Devleti her şey için iyi bir tüketim sahasıdır. Matbaacılık konusunda da ihtiyaçlar vardır ve bu ihtiyaçlar, yeni ürünler ve Avrupa’dan baskı makineleri satın alınarak çözülmektedir. Çevirmenler, yeri geldikçe baskı aşamalarından da söz ederler, örneğin Latif Safa, *İnkılâbî Meslektaş Birlikleri Enternasyonalî 2. Beynelmîlîl Kongresini Evamir ve Mukarreratı. 19 Teşrinisani - 2. Kanunuevvel 1922* kitabının ön sözünde kitap yayınlama problemlerinden söz etmiştir (Bkz. Ek 41). Çevirmenlerin bu konudaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bu değişim, Tanzimat’tan sonra daha da hız kazanmış ve kitap piyasasının genişlemesine neden olmuştur. Mevcut çeviri tarih kitaplarının çoğu daha önce de belirtildiği gibi 1870’lerden sonra basılıp yayımlanmıştır. Sadece birkaç kitabın eski yöntemler ile basıldığı görülmektedir. Yeni baskı yöntemleri ile değişen dünyanın ihtiyaçlarının kısa bir zaman içinde karşılanması zor olduğundan kitapların çoğu tefrika şeklinde gazetelerde yayımlanmaktadır. Bu tefrikalar, devlet tarafından onaylanırsa sonradan kitap şeklinde yayımlanır; çünkü oldukça masraflı olan yayın işini riske sokmak mantıklı değildir. Bu nedenle tarih kitaplarının çoğu parça parça basılıp okur kitlesinin merakını celp ederse kitap şeklinde yayımlanmıştır.

Tanzimat Dönemi’nin diğer bir etkisi de her tür düşünce tarzına verilen özgürlük olmuştur. Bu özgürlükten yararlanan çevirmen, yayın kurumu ve siyasi grupların kendi fikirlerini beyan etmek için seçtikleri yollardan biri de çeviri olmuştur. Bu nedenle özellikle 1870’lerden sonra araştırma konusu olan tarih kitaplarında farklı düşünce tarzlarına rastlanmaktadır. Bu düşünce tarzları doğal olarak hangi konu ve kitapların kimlerden çevrileceğini de etkilemiştir. Tanzimat Dönemi’nin en büyük etkisi belki de bu açılımın gerçekleşmesidir; çünkü bir şekilde

klasisizm ve tekrarın önüne geçilmiştir. Düşünür insan kitlesi ve yeni kavramların toplumda yayılması mevcut olan kavramlarda bir tür anlam değişikliğine, reforma ve esnekliğe yol açmıştır.

3.3 Çeviri Tarih Kitapları Hakkında Genel Bilgi

Girişte belirtildiği üzere araştırma kapsamında tespit edilen çeviri kitap sayısı 167'dir. Bunlar içinde sadece 86 kitapta çevirmenin yazdığı ön/son söz bulunmaktadır. Araştırmanın ek kısmında bulunmamasına rağmen bazı yazar ve yayınevlerinin yazdığı ön/son sözleri okunarak onların da fikir ve düşünceleri incelenmiştir. Bu çeviri kitapların kaynak dil ve konularına dair bilgiler sonraki bölümlerde sunulacaktır. Bu bölümde yayınevleri, yayınevlerinin yayımladığı kitapların içerikleri, kitapların baskı sayısı, çeviri/yayımlanma nedenleri gibi konulara ilişkin genel bilgiler verilecektir.

Kitaplar, toplam 49 matbaa ve yayınevi tarafından yayımlanmıştır. *Devlet-i Osmaniye Tarihi* gibi bazı kitaplar iki yayınevi tarafından basılmıştır. Bu kitabın birinci cildinin ilk yayını 1906 yılında "Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası"nda yayımlamıştır ve sadece birinci cildi mevcuttur. Aynı kitap 4 yıl sonra Mehmed Ata tarafından çevrilerek "Keteon Bedrosyan Matbaası" tarafından 8 cilt halinde yayımlanmıştır. Bu yayınevlerine yönelik yapılan genellemeler yeterince doğru olmayabilir; ancak "Sebilürreşad" yahut "Amedi" gibi matbaaların Panislamizm yahut Osmanlıcılıktaki rolü göz ardı edilemez. Bu iki matbaanın İslam ve Osmanlıcılık konusu dışında başka kitap yayımlamamaları dikkat çekicidir.

Kitapların çoğunda hangi kurumdan izin alındığı ve yayın haklarının mahfuz olduğu yazılmıştır. Bu da Tanzimat Dönemi'nin gerçek bir yayıncılık devri olduğunu ve Avrupa'da gerçekleşen her bir olayın ya da yayımlanan kitabın çok kısa sürede Osmanlı Devleti'nde öğrenilmeye yahut okunmaya başlandığını göstermektedir. Bazı ülkelerde hâlâ yayın yahut yazar ve çevirmen hakkının resmiyette tanınmadığı bir dönem ile Tanzimat sonrası yılların yayıncılığı mukayese edildiğinde o dönemin yayıncılıkta ne kadar yol kat ettiği daha iyi anlaşılır. Gerçi bu sadece Osmanlı Devleti'ndeki oranı göstermektedir; çünkü bazı kitapların kapağında, yazar adını yazmaktan vazgeçilmiştir. Örneğin, *İngiltere Tarih-i İnkılâbı* kitabının üzerinde çevirmen kendi adını muharrir olarak kaydetmiştir. Ön sözü okunduktan sonra muharrir olarak yazılan ismin sadece bir askerin çevirdiği kitaptan bazı kısımları

aynen alıntılacağı anlaşılmıştır. Bu gibi durumlara tarih kitaplarında pek az rastlanır. Konunun ilginç tarafı ise çevirmenlerin açıkça ne kadar değişiklik yaptıklarını ön/son sözlerde yazmalarındır. Önceleri kelimesi kelimesine çeviri yapılması gerektiğine inananlar, dönem değişikliklerinin etkisiyle çeviride de değişiklik yapmayı normal görmüşlerdir.

Farklı ülke ve şehirlerde bulunan 49 yayınevi Bakü'den Kahire'ye uzanan bir yayınevleri mecmuası oluşturmuştur. Yukarıda değinildiği gibi yayınevlerinin hemen hepsinin özel bir düşünce tarzı vardır. Örneğin; solculuk, komünizm, sosyalizm ve Marksizm tarihini anlatan ve devrime çağıran kitapların hemen hepsi Bakü'de "Orucov Kardeşleri Matbaası" yahut "Bakü Faalesi Kooperatif Neşriyatı" tarafından yayımlanmıştır.

Askeri matbaa, askeri bilgi ve tarihi aktarmakta önemli bir rol oynamıştır. Dünya tarihini, askeriye ile ilgili olan tarih konularını, savaş hatıralarını ve savaş raporlarının çevirilerini yayımlayan bu yayınevleri kendisini yenilemeye çalışan ve yenilemekte olan Osmanlı ordusu için büyük ve önemli rol oynamıştır. Askeri yayınevinin askerlere çevirttiği eserler, çeviri tarih kitaplarının önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Sadece ordu ile ilgili olanlar değil, genel tarih, Batılılaşma ve eğitim amaçlı yapılan çevirilerde de ordunun rolü görülmektedir. Bu eserlerin başka bir özelliği de sadece ordu mensuplarına mahsus olmaması, herkesin bu kitaplardan faydalanabilmesidir. Yazarları asker olan bazı çevirilerin ön/son sözlerinde "Silah arkadaşlarıma" gibi ithaflar bulunmaktadır. Bu durum, askeriye ve ordu ile ilgili eserlerin hepsinin askeri matbaada yayımlandığını göstermez. Diğer yayınevleri de askerler tarafından çevrilen ve askeriye ile ilgili tarih kitaplarını yayımlamıştır. Ahmet İhsan ve Şürekâsı, İkdam ve Şems Matbaası bunlardan bazılarıdır.

Bazı yayınevleri ise mecmualar yayımlamışlardır. Oğlumun Kütüphanesi adında bir yayınevi Türk tarihi, Batılılaşma ve yeni bilimler konusunda pek çok kitap yayımlayarak bir tür repertuar oluşturmaya çalışmıştır. Adı geçen yayınevi süreli olarak ayda bir kitap çıkarmaya çalışarak Avrupa ilmi eserlerini uygun fiyatlarla piyasaya sürmüştür. Ayrıca kitap abonelik sistemini de oluşturmuştur. Ön sözünden sonra, yayımlanan kitaplar liste olarak okura sunulmuştur.

"Şerâit-i İştirâk

Oğlumun Kütüphanesini teşkil edecek eserleri, göreceklere rağbete göre ayda birer cilt neşretmek istiyoruz. Kitaplar hep bir kıtada ve sağlam bir surette ciltli olarak Avrupa âsâr-ı ilmiyesi tarzında mevki-i intişâra çıkarılacak ve birer liraya satılacaktır. On cilt hesabıyla abone kabul olunuyor. On cildin abone bedeli bir defada verilmek şartıyla yedi, her ay tavsiye edilmek şartıyla sekiz liradır" (Bkz. Ek 36).

Çevirmen sonra da çevirisi yapılan eserlerin birer listesi vermiştir:

“İlim ve Din, Hürriyet Vicdanı, İngiliz Tarih-i Edebiyatı, Umumi Sosyoloji, Sosyalist Meslekleri, Din Hayatının İptidai Şekli, Sanayi-i Nefisenin Menşeleri, İsa'nın Hayatı, Ruh ve Beden, Hayat ve Memat, Felsefe-i Lisan, Tecrübî Pedagoji, Tecrübe Üzerine Müesses Psikoloji, Talim ve Terbiye, Çocuklar Hakkında Asri Fikirler, Asri Devlet, Aile İçinde Terbiye: Oğullarımız, Aile İçinde Terbiye: Kızlarımız, Menşe-i Lisan, Türklük Tarih-i Umumisi” (age.).

Bu tür mecmualar, farklı isimler altında da oluşturulmuştur. Yine Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi, İslam tarihi ile ilgili pek çok eseri mecmua hâline getirerek yayımlamaya çaba göstermiştir. Çevirmen ve yayınevleri kendilerini böyle mecmualarda değişiklikler yapmakta özgür görmüşlerdir. Öyle ki bazen eserin cilt sayısını dahi değiştirmişlerdir. *İslam Tarihi* adlı kitabın beşinci cildinin ön sözünde şöyle bir ifade bulunmaktadır:

“Hazret-i Ayşe'yi evvelce müstakil bir cilt hâlinde neşretmeği düşünmüşken bu mevzunun bilhassa Asr-ı Saadet'e son derece merbut olduğunu, onun peygamberimizin hayat zevcesini tenvir ve Müslümanlığın kadınlığa ifa ettiği hizmetleri tanzih ettiğini nazar-ı dikkate alarak hazret-i Ayşe'yi de Asr-ı Saadet silsilesine ilhak etmeyi daha münasip gördük” (Bkz. Ek 67).

Kaynak metinde olmayan yahut sadece bir bölüm olan bazı parçalar, çeviride müstakil bir cilt olarak yayımlanır. Demek ki çevirmen yahut yayınevinin çeviri eylemine müdahalesi sadece çeviri ile sınırlı değil aynı zamanda fikir yürütmelerini de kapsamaktadır.

Bazı edebi örnekler dikkate alındığında çeviriyi sadece zevk için yapan çevirmenlere de rastlanabilir. Ancak tarih konusuna gelindiğinde bir amaç vardır ve bu amacı mecmua yayımlayan yayınevlerinin eserlerinde daha belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Yukarıda değinildiği gibi Askeriye Matbaası bir askeri kurum olarak devlet bütçesini amaçsız ve kasıtsız eserleri yayımlamak için harcamamıştır; çünkü askeriyenin eğitim ihtiyacı ve dünyadan geri kalmama duygusu hedefsiz eylemler ile gerçekleşemezdi. Kitap seçiminden çeviri dili ve metnine kadar olan süreç Tanzimat Dönemi'nden sonraki tarihi eser telifini etkilemiştir. Tarih yazımı yöntemlerinde Avrupa'dan esinlenerek olay aktarıcılığının ötesine geçilmiştir. Çevirilerde Avrupa tarzı bilimsel tarih yazma yöntemleri ve olaylar hakkında araştırma yapma usulleri kitaplarda kendini böyle göstermiştir. Bazen geleneksel yöntemler ile Avrupa tarzı yöntemi karıştırılarak kitapta değişiklik yapılmıştır. Bu tür değişiklikleri *İslam Tarihi*, *Ruh-ı İslam* vb. kitaplarda görmek mümkündür. Bazen de Avrupa tarzı tarih yazıcılığı, yol gösterici olup işi telif eserlerin oluşmasına götürmüştür. Çeviri yoluyla Avrupa yöntemlerini tanıyan Osmanlı tarihçilerinde bu etki açıkça görülmektedir. Şakir Şevket'in *Trabzon Tarihi* (İstanbul, 1294) ve Eyüp

Sabri Paşa'nın *Miratü'l-Haremeyn* (İstanbul, 1306) adlı eserleri Avrupa tarzı tarihçilik yöntemlerine dayanarak yazılmıştır. Yine burada çevirinin bir repertuar oluşturmadaki vazgeçilmez rolü görülmektedir.

Osmanlı tarihçiliğinde “hatıra yazmak” bilinmeyen bir tarih yazma yöntemidir. İlk tarihi hatıra yazıları, Avrupa’da bulunan örneklerden öğrenilerek yazılmıştır. Zarif Paşa (1816-1861) ilk hatıra yazan devlet adamıdır. Gerçi yayımlanmak amacıyla hatıralarını yazmamıştır. Rusya ve Osmanlı savaşları (1877-1878) birçok hatıra kitabının yazılmasına neden olmuştur. Ercüment Kuran’a göre “Aslında Osmanlı ordu başçıları böyle raporlar yazmakla fırsattan yararlanarak savaşları kaybetmelerini izah etmişlerdir” (Kuran, 1962, 422-429). Bu tür kitaplar içinde Muhtar Paşa'nın (1832-1919) *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sâni*, 1328 (hicri kameri) yılında İstanbul’da yayımlanmıştır.

Tanzimat Dönemi, tarih biliminin başka alanlarını da Osmanlılara tanıtmıştır. Önce çeviri ile başlayan bu girişim çok kısa zaman içinde teliflere yol açmıştır. Bu, nümismatik ve kurşun mühür tanıma mecmualarının hazırlanmasına yol açmıştır. Kuran bu konuda şöyle söyler:

“İstanbul’da antik eşyalardan müze oluşturmak (1881) Nümismatik gibi başka tarihsel alanların gelişimine büyük katkıda bulundu. İsmayıl Galip (1847-1895), Mehmet Mübarek ve Ahmet Tevhit Ulusoy (1868-1940) İslam ve Türk sikke katalogunun hazırlama sorumlusu oldular. İşin sonucu altı ciltte İstanbul’da yayımlandı. Devlet müzesinde saklanan kurşun mühürler Halil Ethem Eldem (1861-1938) tarafından ‘Kurşun Mühür Kataloğu; Arap, Acem, Bizantin ve Osmanlı kurşun mühürlerine mahsus’ adı altında İstanbul’da yayınlandı” (Kuran, 1962, 422-429).

Avrupa’dan esinlenme, referans kitaplarını da etkilemiştir. Kuran, çeviri ve Avrupa etkisi altında yazılan referans kitaplar hakkında şunları söyler:

“Aslına bakarsak, Şemseddin Sami (1850-1904) tarihi ve coğrafya ansiklopedisini Avrupa örneklerinden esinlenerek yazmıştır. *Kamusü'l-Âlam* adlı eserini altı ciltte İstanbul’da yayımladı. Bu eser hâlâ referans olarak kullanılmaktadır. İslam ve Osmanlı tarihi ile ilgili medhaller hâlâ özel bir konuma sahiptir” (age. 422-429).

Düşünce ve ideolojiye yönelik kitapların çevrilmesi yeni tarihçiliğin temellerini daha muhkem kılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmaması için ulusal bir kimliğin oluşması gerekirdi ve bu ulusal kimliğin oluşunda Avrupa tarih kitaplarının rolü vurgulanmalıdır.

Osmanlı aleyhinde çevrilen birçok kitaba cevap niteliğinde telif eserlerin yazılmasına şahit olunmuştur. Von Hammer’in *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* eserine cevap olarak Namık Kemal 4 ciltlik *Osmanlı Tarihi* adlı eserini yazar. *Evrak-ı Perişan* kitabının ön sözünde Namık Kemal, Michaud’ın *Histoire des Croisades* kitabındaki yalanlarını açığa çıkarmak için kitap yazmaya karar verdiğini ifade

etmiştir. Mehmet Kaplan'a göre belki Fatih Sultan Mehmet'e uygarlık yapıcısı sıfatını veren ilk müverrih de Namık Kemal'dir (Kırş. Kaplan, 1954, 80-1).

Türklerin eski tarihi ile ilgili kitapların çevrilmesi, ulusal kimliğin oluşmasına da neden olmuştur (Aydınlar ile bu tür kitapların çevrilmesi arasındaki bağa araştırmanın 4. bölümünde değinilecektir). Avrupalıların yazdıklarına dayanarak Osmanlılar nasıl bir büyük geçmişleri olduklarına inanmış ve bu inanç ulusal kimliğin oluşmasında büyük rol oynamıştır. *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi* (1923-1924) bu tür kitapların en önemlisi olmuştur. Sonraki telif eserlerin birçoğu bu kitaptan esinlenerek yazılmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen eserlerden görüldüğü üzere bu tür çevirilerin en önemli etkilerinden biri olarak Osmanlıların Batılı anlamda tarih yazmaya başladıklarını söylemek mümkündür. Bu etki kendini yapı, araştırma yöntemi, araştırma malzemeleri, araştırma alanları vb. kavramlar şeklinde göstermiştir. Gerçi Tanzimat'tan sonra da geleneksel tarih yazma usulleri unutulmamıştır; ancak tarih yazarlarının çoğu yeni bakış açısıyla tarih konusuna yaklaşmış ve tarihçiler daha çok Avrupa'yı okumuştur. Bu okumalar, onları Doğu'da pek fazla bilimsel bir yazının olmadığı ve daha fazla çabaya ihtiyaç duyulduğu fikrine yöneltmiştir. Bu ihtiyacı gidermeye yönelik çabaların II. Meşrutiyet'ten sonra -çeviri tarih kitap sayısı da göz önünde bulundurularak- arttığı söylenebilir.

4. TANZİMAT'TAN HARF DEVRİMİNE KADAR ÇEVİRİ TARİH KİTAPLARINDA ÖN SÖZLER VE SON SÖZLER: ÇEVİRİ YOLUYLA TARİH YAZIMINA TANIKLIK

Çevirmenlerin Tanzimat Dönemi etkisi altında çevirdikleri tarih kitaplarında ortaya koydukları manipülasyon araçları (Lefevere, 1985, 225) tarih çevirisine yön vermekte büyük önem taşımaktadır. Manipülasyon aracı olarak kullanılan çeviri stratejileri, çeviri normlarına temellenerek Tanzimat sonrası tarih yazımının yön değiştirmesine etki etmiştir. Gerçekleşen manipülasyonlar farklı nedenlerden dolayı olsa da, geleneksel Osmanlı tarih yazımından farklı bir biçimde ortaya çıkan stratejiler ışığında incelemek, araştırma konusu çevirilerin ne ölçüde yön değiştirdiğine ışık tutacaktır. Bu bölümde ön/son sözlere dayanarak çevirmenlerin metinler üzerine yaptıkları manipülasyonlar sınıflandırılacak, elde edilen sonuçlar ışığında tarih yazımı bağlamında çevirmenlerin fikir ve amaçları incelenecek, örneklerle açıklanacak ve bölümün sonunda yayınevleri ve çevirmenler, hakkında bilgi verilecektir.

4.1 Bir Manipülasyon Aracı Olarak Çeviri ve Çevirmen Stratejileri

Bu bölümde; çevirmenlerin tarih kitaplarını çevirirken kullandıkları manipülasyon stratejileri sınıflandırılacaktır. Daha sonra bu konuda tarih çevirmenlerinin amaçları doğrultusunda bir çevirmen olarak nasıl “kendi görevlerinin” dışına çıktıklarına ve tarihçi rolüne büründüklerine açıklık getirilecektir. Tarih çevirilerinin bazılarında birebir çeviri vurgulansa da (Bkz. Ek 87), çevirmenlerin yazdıkları ön/son sözlere göre kitap çevirilerinin çoğuna çeşitli müdahalelerde bulunulmuştur. Bu müdahalelerin sonucunda kaynak metinden farklı, çevirmen amaçları doğrultusunda şekillenmiş bir metin oluşturulmuştur. Örneklerden yola çıkarak aşağıda verilen sınıflandırma, çevirmenlerin manipülasyonu nasıl gerçekleştirdiklerini açıkça ortaya koyacaktır. Birinci ve en çok göze çarpan stratejilerden biri çeviri metinde çikarmalar yapmaktır.

4.1.1 Çıkarmalar

Çeviri metinlerin bölümlerinde, cümlelerinde ve hatta kitabın yapısında gerçekleştirilen çıkarmalar, çevirmenlerin çok kullandıkları manipülasyonlardan biri olmuştur. İnceleme bölümünde verilen örneklerde görüldüğü üzere çevirmenler çoğu zaman bölümleri yahut cümleleri neden çıkardıklarını açıklamışlardır. Açıklamaların çoğunda çeviri metnin erek kültüre uygun olmadığı düşünülen kısımlarının çıkarıldığı söylenmiştir. Mesela bu durum, Ömer Rıza'nın Emir Ali adlı yazardan çevirdiği *Ruh-i İslam* (1925) eserinde göze çarpmaktadır. Çevirmen esere yazdığı ön sözde kitabın bazı yerlerinin neden çıkarıldığını şöyle açıklamıştır:

“Eserin müellifi efâzil-i ulemâ ve mütefekkirlerinden Hintli Seyyid Emîr Ali'dir. Eserin İngilizce aslı ihrâz ve rağbet ettiğinden geçen sene yeniden basılmıştır. Yalnız eserin aslı Garp'lılara hitâb etmekte olduğundan bizce lüzûmu olmayan bazı mebâhisi ihtivâ etmekte idi. Bunların ibkâsında hiç bir fayda melhûz olmadığından bunları tay ettiğimiz gibi lüzûmsuz bazı izahatı da ihtisâr ettik. Bil-hassa ehl-i İslam arasında bir takım ihtilâflar vücuda getiren ve artık tarihe karışan bazı mesâili tazelemekte hiç bir manâ göremediğimizden bunları tercümeden sarf-ı nazar etmeği daha münâsîp gördük. Maa-mâ-fih elimizden geldiği kadar eserin kuvvetini muhâfazaya çalıştık” (Bkz. Ek 71).

Çevirmen İslam dünyasında ihtilaf çıkaracağını söyleyerek bazı izahat ve konuları kendi kararına göre çıkarmış ve daha sonra bu ihtilafların da artık tarihe karıştığını ve geçmişte kaldığını vurgulamıştır; ancak çıkarmalara rağmen yine de eserin “kuvvetini” korumak için elinden geleni yaptığını belirtmiştir.

Diğer bir örnek, Ömer Halis'in İranlı-Fars yazar Muhammed Ali Furugi'nin *Büyük İran Tarihi* (1926) adlı eserinin çevirisidir. Kaynak metin 289 sayfadır; ancak çevirmen kitabı çevirirken 210 sayfaya indirmiş ve ön sözde kitabın büyük bir bölümünü neden çıkardığını şöyle açıklamıştır:

“Ve elbette bu günkü İran seciye ve kabiliyetin en doğru ayine-i inikâsı, en sıhhatli zapt-nâme-i şuunu ise İran'ın bugünkü mezhep ve muâşeretinin teezzû ve teşkilatının devr-i tesîs ve takarrürü olan son asırların tarihi olur ki bende büyük olan İran tarihinden nispeten mufassal yazılmış olan ve üçüncü baptan başlayan son dört asırlık kısmın tercümesini intihâp ve takdim ettim.[...] Geniş bir zaman mâlik olmadığım gibi tercüme kısmında müellif-i muhteremin ifadesine de fazla riâyetskâr kaldığımdan tercüme ve tahrirde görülecek kusurların afv u ihtarını rica ederim” (Bkz. Ek 65).

Verilen örneklerde görüldüğü üzere çıkarmalar, çevirmenin erek kültüre yakın bir metin oluşturma kaygısıyla ve metni erek kültür için kabul edilir hâle getirme ve tarih bilgisi aktarma doğrultusunda yapılmıştır. Ön sözlerde çevirmenlerin eser seçiminde özgür olmadıkları ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Bu nedenle çevirmenlerin eserleri özgürce seçtikleri düşünülürse, çevirmenlerin, çıkardıkları bölümleri sadece okur kitlesinin kültürüne dayanarak çıkardıkları söylenebilir.

Ömer Rıza, *Müslümanlar ve İslam Mefkûrelerinin Tarih-i Tekâmülü*'nün (1925) ön sözünde erek kültür kitlesine yeni bilgiler aktarma kaygısını anlatır ve Batılıların İslam hakkında düşündüklerini eleştirir. Batılı yazarların kitaplarını taassup ile dolu gören çevirmen, İslam'a uygun olmadığını bildiği kısımlara çeviride yer vermez. Bu konuya ön sözde şöyle değinmiştir:

“Eserin müellifi efâzıl-ı ulemâ ve mütefekkirlerinden Hintli Seyyid Emir Ali'dir. Eserin İngilizce aslı ihrâz ve râğbet ettiğinden geçen sene yeniden basılmıştır. Yalnız eserin aslı Garplılara hitap etmekte olduğundan bizce lüzumu olmayan bazı mebâhisi ihtiva etmekte idi. Bunların ibkâsında hiç bir fayda melhûz olmadığından bunları tayı ettiğimiz gibi lüzumsuz bazı izahatı da ihtisâr ettik. Bilhassa ehl-i İslam arasında bir takım ihtilaflar vücuda getiren ve artık tarihe karışan bazı mesâili tazelemekte hiç bir mana göremediğimizden bunları tercümeden sarf-ı nazar etmeği daha münasip gördük. Mamafih elimizden geldiği kadar eserin kuvvetini muhafazaya çalıştık” (Bkz. Ek 71).

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere çevirmen açısından, hiçbir faydası olmadığı düşünülen kısımlar özetlenmiş veya çıkarılmıştır ve çevirmen, “sarf-ı nazar” ettiği kısımlara rağmen, eserin bütünlüğünü koruduğunu da iddia etmiştir.

İslam ordularının toprak kayıpları ve Tanzimat'tan sonraki yenilenmeleri Osmanlılık kavramı adı altında ve bazen değişik bir yön kazanarak millî düşünce adı altında, çok yumuşak İslamcılık olarak kendini tarihte göstermiştir. Bu nedenle İslam mefkûrelerinin birçoğu da Tanzimat'ın yaygınlaştırdığı düşüncelere ters düşmüştür. Rusya'nın büyümesi ve Tanzimat ile beraber İslam-Türk toprak kayıpları Osmanlı devletini başka bir konu üzerinde yoğunlaşmaya yöneltmiştir: Hilafet (Krş. Ortaylı, 2004). Batı'da toprak kaybeden Müslümanlar yeni hâkimiyet tarzında İslam'ın daha çok devreye girmesini istemişlerdir. Aynı zamanda avangart düşünürlere karşı çıkarak demokrasi ve cumhuriyet gibi kavramlar değil de İslam ve hükûmet hakkında kitaplar çevirmişlerdir. Hilafetin eskisi gibi işe yaramayacağını anlayan İslamcılar da olayı kendi taraflarına çekmek istemişler ve yeni bir İslami hükûmetinin kurulmasına dair kitaplar yayımlamışlar ancak bu katı ve yumuşak İslamcılık düşüncelerinin şemsiyesi altında mevcut durumu iyileştirmek ve her şeyi değiştirip yeni bir düzen kurma çabaları ön/son sözlerde belli olduğu üzere millî ve dini düşüncenin ayırımına neden olmuştur. Örneğin, kelimeler ile oynayan çevirmen İslam'a başka bir anlam kazandırmak çabasında bulunarak Hıristiyanlıktan daha mukaddes ve bilime dayalı bir din olduğunu ortaya koymak istemiştir. Böylece İslam devletçiliği ve İslam tarihine yeni bir pencere açmak istemişlerdir. Çerkeş Şeyhizade M. Halil Halide, *İntişar-ı İslam*'ın (1927) ön sözünde konuya ilişkin şöyle yazmıştır:

“Müellif-i fazıl mahviyyet göstererek eserine İslam misyonerliği tarihi demekten çekindiğini yazıyor; fakat biz eseri emsalsiz bir tarih olarak bulduğumuzdan Türkçede ismini İntişar-ı

İslam Tarihi koyduk. Kitabın hâvî olduğu mevadın telakkisinde pek bî-taraf bulunmakla beraber muhterem müellifin İslamiyeti Hıristiyan muntekidlerine karşı yalnız sıhhat üzere değil, bir de cehd ve muhabbetle mudafaa eylediği mundericât kitabın kıraatından münfehim olur” (Bkz. Ek 23).

Çevirmen, alıntından görüldüğü üzere “misyonerlik” kelimesinin İslam’a uyumlu olmadığına inanarak, kaynak metinde bulunan bu kelimeyi kitabın adından çıkarmış ve yerine “intişar” kelimesini kullandığını açıklamıştır.

İslam’ın yanı sıra Batı tarihi ve Batılılaşma mevzuları üzerine de çok sayıda kitap çevrilmiştir. Örnek için, İngiltere ile ilgili kitaplarda, çevirmenler tarafından İngiltere iyi bir örnek olarak sunulsa da neredeyse hepsinde İngiltere eleştirilmiştir. En önemli eleştiri konusu, İngiltere’nin sömürgecilik konusunda yaptıklarıyla ilgilidir. *İngiltere Tarihi Medeniyeti* (1908) adlı kitapta çevirmen İngiltere’nin sadece İspanya’ya yaptıklarını çevirmiş ve İngiltere’nin medeniyet tarihine ait olan kısımları çevirmemiştir ve bunun nedenini de şöyle açıklamaktadır:

“Bu faslı intihâptan maksadımız muhteviyatının İslam’ın bir vakitler hâkim Müslümanların en nihayet ducâr-ı işkence ve zulüm olduğu bir memlekette bahis olmasından değil İspanya’da İspanyollarda bir dereceye kadar kendimizi görmemizden, bir de taassub-ı diniyenin, hurâfeperestliğin, hükümdarlara fazla itaatın ve bütün bunlara sebep olana cehaletin bir milleti suret-i idaresinde vatan-ı muazzezimiz için pek nâfi bir ders-i ibret ve intibâh bulmamızdır. Hakikaten hiç bir memleket yoktur ki bize bu çirkinliklerin ne fena neticeler verdiğini İspanya kadar gösterebilsin” (Bkz. Ek 50).

Görüldüğü üzere çevirmen kitabın sadece bir bölümünü seçmiş ve Osmanlı Devleti, İspanya’ya benzediği için sadece ilgili bölümü çevirmiştir. Kitabın çevirisinde de kitabın Osmanlı milletine faydalı olacağını vurgulamıştır.

Asker çevirmenler tarafından çevrilip orduya mensup olmayan yayınevleri tarafından yayımlanan kitaplarda diğer tarih kitapları gibi manipülasyona rastlanılmaktadır; bazen ara sıra rastlanılan çıkarmalar ve eklemeler de çevirmenler değil yayınevleri tarafından yapılmıştır. Örneğin, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” Matbaası tarafından yayımlanan ve asker çevirmenin adı yazılmayan bir kitabın, matbaa tarafından sadece bir bölümü basılmış ve ön söz yerine bir özür dileme yazısı yazılmıştır. Kaynak metinden istenilen yerlerin çıkarılıp, sözü edilen “cemiyet” tarafından sadece bazı bölümlerin yayımlanması, askeriye konuları ile ilgili bu kitabın çevirisinin belli bir amaç doğrultusunda yapıldığının göstergesidir:

“Rica:

Erkan-ı Askeriyeden hamiyetli bir zatın tercüme ettiği mühim bir eserden şu tarihçe-yi inkılâbı hemen aynen icmal ve ictibas ettik. Bu husustaki cesaretimizi hulus-ı niyetimize bağışlamalarını- şime-yi hamiyetperverlerine istinaden- rica ederiz” (Bkz. Ek 53).

Türk tarihi ile ilgili pek çok yanlış ve Osmanlı toplumunun hoşuna gitmeyen eleştiriler içeren yazılarda yukarıda gösterildiği gibi bu kısımlar bazen çıkarılmış veya manipüle edilerek çevrilmiştir. M Nahid, *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı. 1453 Sene-i Miladiyesinde* (1914) kitabının ön sözünde yazarı eleştirerek bu konuda şöyle ifadelerde de bulunmuştur:

“Şâyân-ı teessüftür ki, müverrih Gustav Schlomborege'den de hissiyât-ı Osmaniye'yi rencide edecek bu şâibeler zuhur etmiştir. Schlomborege eserinde her iki tarafa ait vukûât-ı tarihiyeyi aynı hissiyat, aynı temenniyat ile muhakeme edememek zaafına ducâr oluyor. Osmanîler hakkında bazı nâ-lâyık sıfatlar ve tabirler istimâl ediyor. İnsan böyle vesâik-i tarihiyeye müstenit ilmî bir eserin bu gibi hissi noksanlarından da münezzeh olmasını temenni eder” (Bkz. Ek 43).

Yazarın hissiyatına kapıldığını vurgulayan çevirmen yazarın tarihi bir konuyu hisleri ile incelemesini eleştirmiş ve onun nasıl bir hataya düştüğünü vurgulamıştır.

İngiltere'nin Hindistan'da bulunması ve orada dinî okullarda eğitime her türlü katkıda bulunması, Osmanlı ile olan ilişkilerine başka bir boyut kazandırmıştır. Örnek olarak T. W. Arnold'un *İntişar'ı İslam Tarihi* (1927) adlı kitabına bakıldığında kitabın nasıl yayımlanması ve neden Osmanlı toplumuna girmesi gerektiğine dair kitabın ön sözünde uzun bilgi verilmiştir. Osmanlı'da İslam'ın tebliğine dair bir kitabın çevrilmesi çevirmene teklif edilmiştir. Çevirmen de kitabın bir İngiliz tarafından ne kadar âlimane yazıldığına dair şöyle bir yazı yazmıştır:

“İslam'ın vaz ve tebliği nâm eser-i muteberin İngilizceden Türkçeye tercümesini *Sebilürreşad* bana teklif eyledi. Bu işin genç ve daha gayûr bir kimsenin himmetine tevakkuf edeceğimi bildiğimden teklif-i vâkii telakkide hayli tereddüt eylemiştim. Tereddütte daha mühim bir sebep vardı; bu kitap okunduktan sonra anlaşılacağı üzere gayet âlimane yazılmış ve medhali gibi mütalaat-ı ihtitâmiye faslı da birçok dakîk-i efkâr-ı felsefiyeyi muhteva bulunmuş olduğundan o efkâin lisanımıza nakli için kendimde kâfi iktidar bulmamıştım” (Bkz. Ek 23).

Sonra çevirmen kendi düşüncesine dayanarak her bir iman sahibinin okuması gereken mevzuları içermesi bakımından kitabın çevirisine karar verdiğini ifade etmiştir: “Mamafih eserin sâhib-i îmân her vatandaş için cazibeli mebâhisi hâvî bulunmasından dolayı âkibet-i teklîf-i vâkii kabule cüret eyledim” (Bkz.Ek 22). Niçin her Müslüman'ın bir İngilizin yazdığını okuması gerekiyor? Aslında böyle kitapları önemseme nedenlerinden biri, kitapların araştırmaya dayalı olmasıdır, hatta fazlasıyla İslam'ı önemseyen ve Batılılardan çekinen çevirmenler bile Batılıların çalışmalarındaki araştırmalardan vazgeçememişlerdir. Yine de kaynaklar konusunda çevirmen kendi düşüncesinden vazgeçmemiş ve onları da çeviri sürecinde değiştirmiştir. Aynı eserin ön sözünde çevirmen bu konuya şöyle dokunmuştur:

“Müellifi-i fazıl kitab-ı mündericatının hemen her fıkrası için bir istişhât-ı zir-i sahâifde es-sene-i müteaddid üzere yazılmış mehzazlerin esâmisini göstermiştir. Ben yalnız bu mehzazlerden

mühimlerinin isimlerini aldım ve esâmi-i me hazlerin tekerrürüne pek de meydan vermedim; zira me haz olarak gösterilen esâmi-i kütüp ve resâil-i Türkçede izahatlı olarak nakledilmek lazım geldiğinden me haz-i asfilerin umumiyet üzere nakli lisanımızdaki tabını ziyadesiyle işgal eylerdi” (age.).

Çevirmen yazarın verdiği izahat ve kaynakların içinden seçim yapmış ve en önemli olan kaynakları çeviri metne dâhil etmiştir ve bu işin nedenini Türkçe çeviride fazla yer kapsadığı için yapıldığını söylemiştir.

Çeviri politikaları bağlamında askeriye ile ilgili kitapların daha çok kaynak metinlere bağlı kaldığı ve diğer konulardaki kitaplarla kıyas edildiğinde daha az çıkarma stratejisine maruz kaldığı gözlemlenmiştir; çünkü çevirmenlere göre askerlerin her şeyin en doğrusunu bilmeleri gerekmektedir. Yukarıda alıntı yapılan paragrafta görüldüğü üzere çevirmen, Fransızların Osmanlı askerleri hakkında olumsuz düşüncelerini bile çevirmekten çekinmemiştir. Çevirmenlerin ön sözlerine göre ordu eğitimi için kullanılan eserlerde çok değişiklik yapılmamıştır. Bu nedenle askerlerin ve ordu mensuplarının yönlendirilme ihtiyacının daha az olduğunun düşünüldüğü sonucuna varılabilir.

4.1.2 Eklemeler

Metinlere eklenen bölümlere bakıldığında genellikle iki tür manipülasyon göze çarpmaktadır. Eklemelerin aşağı yukarı hepsi bilgi amaçlı yapılmıştır; ancak bu eklemelerin bazıları ileriye dönük okumalar için bazıları ise okur kitlesinin daha fazla bilgi edinmesi için yapılmıştır, bir başka tür ekleme de çevirmenin kendi araştırmasının kitaplara ek bir bölüm olarak eklenmesidir. Aşağıda önce araştırmalar, sonra da kaynak gösterme stratejileri hakkında bilgi verilecektir.

4.1.2.1 Araştırmaların Çeviriye Eklenmesi

Tarih yazımı konusunda bilgi sahibi olan çevirmenler, genellikle kitap konusu hakkında bilgi vermek istemişlerdir; ancak kaynak metnin eksik kaldığını düşündükleri zaman, yazarın başka kitaplarından bölümler çevirip kitaba eklemiş veya kendi araştırmalarını eksik kalan konular hakkında kitabın başına veya sonuna ilave etmişlerdir. Ekleme bölümler genellikle yazarın değinmediği ve irdelemediği konuları kapsadığı için okur kitlesi için birinci el bir tarih metni niteliğindedir. Eklenen bölümler genellikle çevirmenin tarih konusunda ne kadar bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Örneklerden biri Ömer Halis'in *Büyük İran Tarihi* başlıklı kitabıdır. Bir üst bölümde çevirmenin kaç bölümü çıkardığı gösterilmişti. Söz konusu araştırma olunca, çevirmen, ön sözde kitabın sonuna bir bölüm eklediğinden söz etmiştir. Çevirmene göre yazar, İran tarihinin bir kısmını yazmış, kalanını eksik bırakmıştır. Bu nedenle çevirmen 39 sayfalık kendi araştırmasını kitabın sonuna eklemiş ve eksik olduğunu söylediği bölümü tamamlamıştır. Yazarın kaynak metinde Kaçarların son ihtilal dönemi (1896-1925) olan Muzafferiddin Şah, Muhammed Ali Şah ve Ahmed Şah dönemlerine dair az bilgi verdiğini söyleyen çevirmen, kaynak metin ile erek metnin farklı dönemleri kapsadığını ve kaynak metinden farklı olarak kendi araştırma yazısının birinci bölümünde hangi dönemleri ele aldığını ön sözünde belirtmiştir.

“Müşarünileyh kitabını (*Tarih-i İran-ı Büzürg*) milattan beş yüz doksan beş sene evvel Hahameniş sülalesinden başlayarak üç yüz on üçte bir ihtilal mukaddimesi olan Nasıreddin Şah'ın katli ile bitirmiş oluyor. Ben ise yukarıda arz eylediğim esbab ve mülahaza dolayısıyla dokuzuncu asr-ı hicri nihayetinde teşekkül eden Safevi şahlarından başlayarak Nasıreddin Şah'ın hitam-ı saltanata kadar tercüme ettim ve bundan başka İran'ın son ihtilal devri olan Muzafferiddin, Muhammed Ali, Ahmed Şahların zaman-ı saltanatlarına ve İran tarihinde bu sıralarda mühim bir rol ifa etmiş olan Babiler ve mezheplerini dahi sair asardan toplamak ve kısaltmak suretiyle yazarak Harb-i Umumi'ye kadar getirdim” (Bkz. Ek 65).

Alıntıda da görüldüğü gibi Ömer Halis, araştırma yazısının bu ilk bölümüne, Furugi'nin kitabında eksik bırakıldığını düşündüğü Muzafferiddin Şah, Muhammed Ali Şah ve Ahmed Şah dönemlerinden başka, Babileri de dâhil etmiştir. Bunun nedenini araştırma yazısının satırlarında bulmak mümkündür:

“Nasıreddin Şah zamanında cereyan eden ve memleketin hayat-i dâhiliye ve maneviyesinde azim tesirat icrasıyla bir takım igtışaş ve ihtilalı de teşvik ve takviye eylemiş bulunan bir vakıa-i mühimme de Babiler ve Babiliktir. Müellif-i muhterem bu hususta malumat vermemişti olduğundan kısaca arzı münasip buldum. (age.).

Ömer Halis'e göre Nasıreddin Şah zamanında ülkenin iç işlerinde ve manevi hayatında büyük etkiler bırakan Babiler ve Babilik, özellikle ülkede bir takım iç karışıklıklara yol açmaları ve ihtilalı de teşvik etmeleri açısından önem arz eden bir meseledir. Çevirmen, araştırma yazısının sonraki sayfalarında yazarın hiç değinmediği Babilik'le ilgili önemli bilgiler vermeyi ve görüş bildirmeyi sürdürmüştür:

“Babiler bir Fars hâkimiyetini istihdaf eylediği yazan Doktor Fahreddin Bey'e ben de iştirak ediyorum. Çünkü Ali Bab'da Sübh-i Ezel, Baha Ullah da Şiraz ve Yezd şehirlerindedir. Hükümeti Türklerden almak azminde idiler. Bunu mezheplerinin intişar ve tavizine bir vasıta olmak kadar tebdil-i hanedan ve saltanata şamil gibi telakki eylediler.

Bilhassa Ali Muhammed Bab tarafından uydurulan yalancı hadisin Mazenderan'ın işgali ve on iki bin Türk'ün kesilmesini teşvik ve tergib eylemekte bulunması da Türk düşmanı bir

zihniyete delalet eder. Fakat ne yazık ki her iki tarafta da pek mebzulen akan yine mübarek Türk kanı olmuştur” (age.).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Ömer Halis, Babiler’in hem mezheplerini yaymak hem de hanedanın el değiştirmesini sağlamak için ülkede Fars hâkimiyetini hedefledikleri ve hükümeti Türklerden almak istedikleri düşüncesindedir. Babilğin kurucusu Ali Muhammed Bab’ın uydurduğu bir hadis nedeniyle binlerce Türk’ün öldürülmesi, Ömer Halis’e göre, Babilerin Türk düşmanı olduklarının bir kanıtıdır.

Çevirmen, araştırma yazısının ikinci bölümüne ait içeriği de yine ön sözünde açıklamıştır:

“Bununla beraber bazı izah ve derkenarlar yazılmış ve tercüme edilen kısım içinde İran tarihinin en büyük şahsiyeti olan büyük Şah Abbas ve Nadir Şah ahdine mutabık vakayi-i tarihiyemize ait umumi iki tetkik hülasası da kitabın nihayetine ilave edilmiştir” (age.).

Alıntıda İran tarihinin önemli Türk kişiliklerinden Şah Abbas ve Nadir Şah’la ilgili araştırma notlarını da araştırma yazısına dâhil edeceğini söyleyen çevirmen belli ki yine yazarın bu iki isimle ilgili yeterince ayrıntı sunmadığını düşünmektedir.

“İran’ın son devrinde pek şöhretgir olan iki kahraman ve büyük simasının kendi vatanlarına ve bunun istikbal ve mukadderatında oynadıkları muazzam rolü görebilmek için bu devri ve şiddetle irtibat ve alakası bulunan kendi tarihimizin müsadif safahatı da kısaca arz ve izah eylemeyi zaruri buldum” (age.).

Çevirmene göre bu her iki önemli ismin yaşadıkları dönemde ülkelerinin geleceği üzerinde nasıl bir rol oynadıklarını anlamak, bir anlamda, Osmanlı tarihini anlamak açısından da gerekli ve faydalı olacaktır, dolayısıyla çevirmen o dönemde Osmanlı ile kurulan ilişkileri de gözler önüne sermek amacıyla Osmanlı tarihinden de bazı bölümleri yazısında aktarma gereği duymuştur.

Asyalı toplumlar üzerinde Batı’nın etkisini de araştıran (çeviren değil) çevirmenler, Batı’dan ne alınacağını inceleyerek Avrupa bilimi üzerinde durmuşlar ve umumi ya da özel tarih aktarımı ile Batı’nın yeni tarih yazımına katkıda bulunmak için ön/son söz yazmışlardır. Farklı toplumları örnek alan çevirmenler genel tarih değil de özel bir tarih aktarımında buldukları gerekçesiyle o toplumu överek Osmanlı’nın kurtuluşunun onları taklitten geçtiğini ifade etmişlerdir. Biraz daha farklı ifade etmek gerekirse, onları öğrenmek istemişlerdir. Nermi, *Fransız İhtilal’inin Siyasi ve İçtimai Fikirleri* (1927) kitabının ön sözünde Fransız İhtilali’nin insanlık için ne kadar önem taşıdığını şu şekilde ifade eder:

“Büyük Fransız İhtilali, neticeleri itibariyle insanlık tarihinin muazzam bir sayfadır. O devrin şairlerini, mütefekkirlerini okuduğumuz vakit, Fransa’dan taşan rüyalı heyecanın ne geniş bir gönül dünyasında ürperdiğini kolaylıkla anlarız. Bu ihtilal, Avrupa’da orta zaman karanlığının zihinleri uyuşturan derinliğinde yorulanlara bir ışık timsali olmuştu. Napolyon, ihtilal

Fransa'sından eski Roma üslubunda fütûhacı bir imparatorluk vücuda getirdi. Fakat ihtilal; siyasi, içtimai fikriyeleriyle dünyanın malı olmuştu. Haklarından mahrum olanlar, istiklallerini kaybetmiş milletler, tarihin bu muazzam vakasından kuvvet alıyorlar, gönüllerinde Danton'u sürükleyen dünya coşuyordu” (Bkz. Ek 44).

Fransız İhtilali hakkında, kitaba araştırmaya benzer uzun bir ön söz yazan çevirmen, bir çevirmenden ziyade tarihçi gibi hareket etmiş ve ihtilal hakkındaki kendi düşüncelerini belli kaynaklara dayanarak metne eklemiştir.

Bazı ön/son sözlerde çevirmenler kitap konusu hakkında okur için bilgi amaçlı kaynaklar vermişlerdir. Bu kaynakların bazısı ön/son sözden ayrı olarak verilmiş ama bazısı ön/son söz metninin içine dâhil edilmiştir; ancak bu bölümler tam bir özerk araştırma mahiyeti taşımadığı için bir sonraki bölümde ele alınmıştır.

4.1.2.2 Bilgi Amaçlı Kaynak Göstermelerin Çeviriye Eklenmesi

Kitabın konusu hakkında ön/son sözde görüş bildirmek veya çevrilmiş metne özel bir bölüm eklemek yaygın bir bilgi aktarma yöntemidir. Çevirmenler ön/son sözlerde kitap hakkında bilgi vermişlerdir; ancak tarih konusunda daha yetkin olan bazı çevirmenler Osmanlı okur kitlesinin bilgi seviyesini bildikleri için kaynak kitabın kaynaklarını çevirmiş ve daha fazla okumak isteyenler için kitabın konusuna ilişkin bazı kaynaklar da vermişlerdir. Bu kaynaklar genellikle ya ön söz dâhilinde verilmiş ya da kitabın sonunda ayrı bir bölüm olarak son söz yerine eklenmiştir, ancak tam bir araştırma mahiyetini taşımamaktadır. Ön sözde verilen kaynaklar için *Moğol Tarihi* (1924) kitabını örnek vermek mümkündür. Çevirmen, ön sözde Moğollar yazılı hiçbir şey bırakmadıkları için onlar hakkında pek çok kaynak vermiştir (Bkz. Ek 59). Ön sözde Moğollar hakkında yazılan Farsça, Türkçe ve Arapça kitapları listelemiş ve her kitabın adının karşısında kitap hakkında genel bir bilgi vermiştir (age.).

Bir başka örnek ise, son söz yerine bilgi veren en kapsamlı eklemelerden biri Ömer Rıza'nın *Asr-ı Saadet* (1928 [1347]) adlı kitaba yaptığı eklemelerdir. Kitabın birinci, üçüncü ve beşinci ciltlerinin kapağında şöyle bir not düşülmüştür: “Mütercim tarafından müteaddit bahisler ve notlar ilave olunmuştur” (Bkz. Ek 66, 67 ve 68). Eser sekiz cilt olarak yayımlanmış ve her baskısına da yeni bir ön söz yazılmıştır. Ancak eserin üçüncü cildinin sonunda “Peygamberimizin Hayat-ı Ruhani” başlığıyla, kitabın anlattığı konular hakkında araştırmaya benzer altı sayfalık bir kısım eklenmiştir. Bu kısımda kitabın içeriği ve bölümlerini çevirmen kendi düşüncelerine göre yorumlamış ve bazı kaynaklar vererek konuya yönelik fikir

yürütmüştür. Bu bölüm daha çok kaynaklara yöneldiği için “araştırmalar” bölümünde ele alınmamış ve bu bölümde değinilmiştir.

Benzer şekilde *Devlet-i Osmaniye Tarihi* (1330) adlı kitabın çevirmeni Mehmet Ata, kitaba Osmanlı Devleti üzerine çalışanlar için yirmi sekiz sayfalık “Mütercimim Tezyilatı” başlığı altında kaynak tarama mahiyetinde bir bölüm eklemiştir. Bu bölüm kitabın içinde açıklanmaya ihtiyacı olan her kelime ve satır için gereken açıklamayı kapsamaktadır. Çevirmen, yeri geldikçe yazarın hatalarını açıklamış ve kendi tarih bilgisini ortaya koymuştur. Çevirmen yine kendi tarih bilgisine dayanarak okurlara ileriye dönük okumaları için bazı kaynaklar da sunmuştur (Bkz. Ek 27 ve 53). Aynı kitabın ön sözünde de tarih eğitimi ile ilgili kapsamlı bir ön söz yazan çevirmen, yazarın kendi ön sözünü de çevirerek orada verilen kaynakları da kitabın sonuna eklediği kaynak taramasına dâhil etmiştir. Kitabın 22. sayfasından başlayıp ve 35. sayfasına kadar devam eden yazar kaynakçası da çevrilmiştir. Yeri geldikçe çevirmen, yazarın verdiği kaynakları dipnotlar ile açıklamıştır.

Çevirmen, kitabın 37. sayfasından 50. sayfasına kadar “İlave-i Mütercim” adlı bir bölüm ekleyerek kitap için yazılan kaynaklara not düşmüştür. Bölümün başında şöyle bir ifade göze çarpmaktadır: “Hammer’in beyan eylediği kitaplar hakkında bazı izahat ve tetkikat buraya ilavesi münasip görünmüştür” (Bkz. Ek 51).

Tanzimat, Osmanlı Devleti’nin her yönden yenilenmesinde etkili olmuştur, hatta mezhepte değişim isteği, dönem gereği olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Çevirmenler, Müslümanların yeni bir tarihe ihtiyaçları olduğunu belirtmiş ve bunun için de nereye bakılması gerektiğini ön sözlerde açıkça söylemişlerdir. Halis bir İslam’a dönüş isteği hurafelerden kurtulmak amacıyla yapılsa da, İslam tarihinin yeni versiyonu Batılılar tarafından yazılmaya başlanmış yahut Batılılar tarafından desteklenmiştir. Ön/son sözlere bakıldığında her çevirmen kendi işini daha değerli ve güvenilir göstermek için Batılı kaynaklara dayandırmış yahut Batılıların konu üzerine yazdıkları ve söylediklerini doğru olarak kabul etmiştir. Ömer Rıza, *İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Sireti* adlı kitabın ön sözünde kaynaklar ile ilgili şöyle bir ifadeye yer vermiştir:

“Biz bu eseri muâsır neslin mühim bir ihtiyacı tatmin emeliyle kaleme alıyoruz. Uzun bir zamandan beri, tetkikât-ı ilmiyeye müstenit, evham ve hurûfattan azade, elimizdeki menâbii tahlil ve tenkid neticesinde elde edilen kanaatlerin mahsûlü, kütüphâne-i irfânımızı dolduran eserlerle Garp’ın ve muâsır muharrerlerin eserlerini mukayese edici tarihi eserleri telif eden

zuhur etmiyor. Bilhassa İslam tarihini yazmak kimsenin yalnız başına beceremeyeceği bir iş oldu. Eldeki menâbi o kadar çok, bunları birer birer okumak, ilm-i usûl dairesinde hakikatleri bulup çıkarmak, sonra bunları birbirine rabt etmek o kadar müşkül ki bu iş uzun ömürleri ifnâ eder” (Bkz. Ek 66).

Çevirmen, alıntıda görüldüğü üzere ilk amacını genç neslin ihtiyacını temin etmek olarak göstermiştir. Batı ile mukayesede Osmanlı’da iyi tarih kitaplarının olmamasına değinen çevirmen ileriye dönük telifler ve araştırmalar için iyi bir kaynakça oluşturduğunu da yazmıştır. Ayrıca çevirmen, eserin vücuda getirilme amacı, tarih okumalarını yabancı kaynaklardan kurtarmak olsa da İslam temelli bir düşünce tarzını daha bilimsel göstermek için Batı kaynaklarına başvurmuş ve tarihi kaynak yaratmak fikrini belirtmiştir. Ömer Rıza, *İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ruhani Hayatı* kitabının ön sözünde konuya ilişkin şöyle bir ifade dile getirmiştir:

“Biz de zamanımızda ecnebi eserlere müracaat mecburiyetinde kalanları böyle bir mecburiyetten kurtarmak, ecnebilerin ileri sürdükleri şüpheleri bertaraf etmek, tam ve hakiki bir siret, bir tarih, vücuda getirerek bu mevzuyu tetebbu arzusunda olanları hoşnut edecek bir eseri milli kütüphanemize takdim etmek için bu büyük eseri intihap ettik” (Bkz. Ek 68).

Ecnebi kaynaklardan Osmanlı okurunu kurtarmak isteyen çevirmen, şüpheleri ortadan kaldırmak amacıyla bir bilgi kaynağı sunduğunu yazmış ve Osmanlı milli kütüphanesine değerli bir eser sunmak için bu kitabı seçtiğini ifade etmiştir.

Batılıların İslam tarihine yönelmelerinin en önemli sebebi; Osmanlı, İran ve Hindistan devletleri bünyesinde bulunan İslamcılık hareketlerinin ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur. İslam ile ilgili eserlerin aşağı yukarı hepsi Urduca ya da diğer Hint dillerinden İngilizceye çevrildikten sonra Türkçeye çevrilmiştir; yani İslam ile ilgili bir eseri Batılılar yazmamışlarsa da çevirileri Batı dillerinden yapılmıştır. Ön sözlere bakıldığında, çevirmenler genellikle İslam’ın ne kadar önemli olduğunu vurgulamışlar ya da çevirdikleri eserlerden yola çıkarak Avrupalıların da bu sonuca vardıklarını söylemişlerdir. Diğer taraftan çevirmenler, Batılıları eleştirmekten vazgeçmemişler ve onların Müslümanlara karşı yanlışlar yaptıklarından bahsetmişlerdir. Yine Ömer Rıza, *İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Sireti* kitabının başka bir bölümünde şu satırları yazmıştır:

“Bu hakikat bizi fevkalade alakadar eder; çünkü Avrupa âlimleri ya ilmi ve tarihi bir endişe yahut mutaassıbane bir görüşle eserler neşrettikleri ve bu eserler medeniyet âleminin her tarafında okunduğu hâlde bunlara mukâbil bizim içimizde bizi doğrudan doğruya alakadar eden bu yüksek mevzu ile uğraşanlar, onu ilmi bir inkişâfa mazhar etmeye çalışanlar ve bu suretle ilmi menâbımızın mebzûliyetine inzimâm eden samimi alakamız ve samimi imanımız dolayısıyla daha iyi kavramaya müstait olduğumuz bu mevzuyu tenvir ile ilim âlemine bir huzme-i nur isarına çalışanlar, itiraf ederiz ki enderdir” (Bkz. Ek 66).

İslam'ın bu şekilde genişlemesi ve çevirmenler tarafından bilimsel bir İslam tarihi olarak ifade edilmesi, ön/son sözlerden anlaşılacağı üzere daha çok İslam'ı normal olmayan ve efsanelere dayalı bir din olarak göstermeye çalışmıştır. Muhammet Kamil, *Asr-ı Saadet* adlı kitabın ön sözünde böyle bir efsanelere dayalı İslam anlatısından söz etmiştir; böyle bir anlatının kaynak olarak hiçbir yararı olmasa da, başka eserlere kaynak olarak kullanılan bu satırlar bilgi kaynağı şeklinde esere eklenmiştir.

“Bu büyük eser derin bir intikadın zade-i hakikati olduğundan bilumum gazavat-ı celile ve sair hadisat-ı tarihiyenin muhitleri bittabi küçülmüş ve fakat teşnegan-ı hakikati dilsir edecek birer menabe-i hayat haline gelmiştir. Birçok yerlerde de efsanevi rivayetler reddedilmekle beraber en canlı hakikatler terennüm edilmiştir. Bunlardan müvellit-i nebeviye dair olan bir tanesini aynen zikretmek isterim: ‘Bu zuhur-ı kudsinin sabahı ruhnevaz bir sabah, bu tulu-i alevinin satı yeni bir devir etti. Müverrihler mahdud bir görüşle şu sözleri söylerler: ‘Resul-i Ekrem’in doğduğu gece Kısra'nın sarayında on dört sütun yıkıldı. Mecusilerin ateşkedeleri söndü ve Sava Gölü kurudu.’ Hakikat şu ki yıkılan Kısraların sarayı değil bütün İran'ın saltanat ve ihtişamı, Bizans'ın satveti ve Çin'in azametiydi. Sönen ateş, Mecusilerin ateşkedelerinde parlayan alevler değil bütün dünyada küfür ve ilhad ateşi idi ve kuruyan şey Sava Gölü değil putperestlerin tahakkümü, Zerdüştiliğin kuvveti, Hıristiyanlığın tagallübü idi” (Bkz. Ek 69).

Çeviriye aynı düşünce ile yaklaşan Ömer Rıza, *İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Risaleti ve Şahsiyeti* kitabının ikinci cildinin ön sözünde, İslam'ın yayılmasını, Hıristiyanlık gibi ele almaz ve yazarın İslam'ı ne kadar önemseydiğini ve İslam'ın Batı'da ne kadar önemli olduğunu vurgular. İslam'ın Hıristiyanlıktan üstün olduğu fikri kelimelere yansısı da, çevirmen Batı kaynaklarına ihtiyaç olduğunu ve Batılıların yazdıklarının daha güvenilir olduğunu başka yerlerde ifade eder. Ayrıca Batıda günden güne İslam hakkındaki araştırmaların arttığını vurgular. Sözü edilen kitabın ön sözünde şu satırlar yazılmıştır:

“Bundan dolayıdır ki mesela *Asr-ı Saadet* mevzuunu tetebbu için, Garp âleminde bütün ümmühât-ı kütüb-i İslamiyenin her lisana tercüme olunduğunu görüyoruz. Bu suretle Garp âlimlerinin menabi-i asliye-i tetkik ve muhakeme ederek eser vücuda getirmeleri temin olunmuş, Garp'ta Sîret-i Muhammediye'ye dair tetkikat günden güne ilerlemiştir” (Bkz. Ek 67).

Yukarıda görüldüğü üzere, Batı'da peygambere ilişkin araştırmaların sayısının arttığını beyan eden çevirmen bu konuda yazılan kitapların her dile çevrildiğini de vurgulamıştır.

Tez konusu olan kitaplara bakıldığında aynı düşünce tarzına sahip başka çevirmenlere de rastlanılmaktadır. Ahmet Saki, *Romalıların Azamet ve İnhitatları Hakkında Mütalaat. Devre-i İnhitat* (1919-1920) kitabının ön sözünde kitap konusu ile ilgili kaynak taraması yapmış ve bir sayı vermiştir:

“Romalılara ait olan kitabı, bilâ mübalağa, on iki defa okudum ve her mütalaamda bir iki eseri tettebbu ettiğimde kâni oluyordum. Havas için bunun gibi nâfi âsâra az tesadüf edilir, her asrın mahsûlât-ı fikriyesi içinde bu derece nefis eserlerin adedi üç bini geçmez” (Bkz. Ek 11).

Çevirmen artık tarih konusunda fikir sahibi olmuştur ve Batı’dan ne aktardığının farkındadır; hatta okurun hangi kaynakları okumaya başlaması gerektiğine dair bilgi vermektedir:

“Hakikat hâlde yeni tarih usulleri bu kitap ile başlıyor. Bir Montesquieu’nun Romalılarını okuyunuz; bir de Bossuet’nin tarihine atıf-ı nazar ediniz. Büyük bir fark hemen zahir olur. Biri tarihte hep kilise tarafından ileriye sürülen hâkimiyetin tatbiki aramış, diğeri tarih-i mantık dâiresinde tedvîn etmiş. Bunlardan biri menkûldür, diğeri makul, biri fendir, diğeri söz” (age.).

Çevirmen, aynı zamanda kendi önerdiği kaynakları ve kimi zaman da yazarı eleştirmiştir:

“Montesquieu’nun cildi bir mecmûa-i iberdir. Aşk-ı hürriyet ve hürriyeti takrîr maksadıyla yazılmış bir eser-i nefistir. Bunla beraber, noksanı da çoktur. Vâkıa tarih ve fen ilerledikçe Montesquieu’nun tarz-ı tenkidi biraz iptidai kalıyor. Bunla beraber müellifin hakkı icadına asla halel gelmemiştir” (age.).

Tarih kitaplarının boşluğunu doldurmak diğer konular kadar önemlidir; ancak Avrupa’nın yaşadıklarından bir şeyler öğrenmek ve onların deneyimlerinden yararlanmak, çevirmenler için bir sorunu gidermek anlamına gelmektedir. Kaynak kıtlığı olduğunu vurgulayan çevirmenler, kaynakların tercüme edilmesi gerektiğini ve kendi yaptığı çevirinin değerli olduğunu söylemişlerdir. Ali Reşad ve Ali Kemal, *Asr-ı Hazırda Avrupa (Tarih-i Siyasi)* (1908) kitabının ön sözünde bu konuya ilişkin şöyle bir ifadeye bulunmuşlardır:

“Yine bugün lâ-yenkat Avrupa devletlerinin suret-i teşekküllerini, mazilerini, hâllerini idarece, her hususça velev mücmilen olsun, öğrenmedikçe o mebahisin hakikatına vâkıf olur muyuz? Mesela, şu dakikada küçük, büyük cümlemiz Avusturya, Macaristan devleti nedir? Ne suretle idare olunur, alel-husûs nasıl teşkil eylemiştir: asrımızda ne inkılâblar geçirmiştir, bu malumata etrafiyla destres olmak istemez miyiz? Bunun için lisanımızda henüz bir merci bulamayız, kütüb-i ecnebiyeye müracaatta muzdarir, irfân-ı Osmanî için bu bir nakise değil midir?” (Bkz. Ek 17).

Kaynak kıtlığından şikâyet eden çevirmenler, Türkçede kaynağın olmadığını vurgulamış ve her konuda Batılı kaynaklara başvurulmasını Osmanlı için bir eksiklik olarak değerlendirmişlerdir.

Avrupa’dan esinlenen çevirmenler Tanzimat’tan kısa bir süre önce yaşanan Fransız İhtilali ve onun getirdiği değişim ve ıslahata hep değinmişlerdir. Osmanlı’ya, Asyalı ve özellikle Orta Doğulu toplumlara ilham veren Fransız İhtilali, Osmanlı Devleti’nde ve İran’da yaşanan Meşrutiyet devrimlerinin kaynağı olmuştur. Çeviri eserlere bakıldığında bu sebeple hep Fransa ve Fransız kültürünün etkisi görülmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı’daki Fransız okullarının etkisini ve Fransa’da

okumuş olan aydın insanlar tabakasını da göz ardı etmemek gerek. Her ne amaçla çevrilmiş olursa olsun Fransa'yı örnek alan tarih kitaplarının birçoğunda Fransız İhtilali'nden söz edilmiştir. Eğitim dünyasına hizmet etmek amacıyla çevrilen *Hâkimiyet ve Hürriyet* (1925) kitabının ön sözünde Amerika'dan söz edilmekle birlikte Fransız İhtilali'nin önemi de ifade edilmiş ve kitap bir ders kaynağı olarak ele alınmıştır.

“Hâkimiyet ve Hürriyet vuku bulan davet üzerine New York Colombia Darülfünûnu talebesi için ihzâr edilmiş on üç dersi ihtiva etmektedir. Bir taraftan millet, hâkimiyet-i milliye, hürriyet mefhûmlarının 1789 İnkılâb-ı Kebîri itikâdâtına göre tatbîkât-ı siyasiyesi; diğer taraftan, müteahhir cemiyetler ihtiyacatının tevliid eylediği içtimai vâkıaların tesiriyle umumiyeti itibarıyla tesîsât-ı siyasiye telakkiyatı ve tahsis-i hâkimiyet ve hürriyet mefhûmları hakkında husûle gelmiş olan tahavvülât-ı fikriye bu derslerde pek vâzih bir surette teşhir edilmektedir (Bkz. Ek 26).

Bir ders kitabı olarak çevrilen bu kitapta görülen hâkimiyet ve hürriyet gibi kavramların Osmanlı kültürüne girmesi dikkat çekmektedir. Yeni tarihi araştırma yöntemlerinden de ön/son sözlerde söz etmek çevirmenlerin kullandığı diğer bir bilgi verme yöntemi olarak düşünülebilir.

İngiltere tarihini anlatan kitaplardan anlaşılacağı üzere Osmanlı, yeni tarih araştırma usulleri ile ilgili yazar, çevirmen ve tarihçileri ilk etapta Fransa'dan sonra İngiltere'den öğrenmişlerdir; çünkü yeni tarih yaklaşımları sadece bu iki dilden çevrilen kitaplarda görülmektedir. Örneğin, Ahmet Hilmi'nin William Chambers'ten çevirdiği *Tarih-i Umumi. Kurun-i Ula* (1868) kitabının ön sözünde tarih araştırmalarının kaynakları şöyle sıralanmıştır:

“Tarihin mehazi üçtür. Birincisi kütüb-i semâviye ve ikincisi müverrihlerin yazdıkları kütüb-i atîk ve üçüncüsü bazı mahallerde keşfolunan âsâr-ı atîkadır, nev-i beşer kendisinin istikmâl-i medeniyet ve istihsâl-i saâdet-i hâline derkâr olan istidât-ı tabiisini en ziyade tarih vasıtasıyla fiile getirebiliyor. Zira tarih insana ezmine-i maziyyede ben-i nevinin bulunduğu her bir ahvâl ve ahlak ve etvârı ve onlardan istifade olunan nasâyih-i hasene ve kabîha ve bunlara müterettib olan menâfi ve muzırrâtın tesiratını irâe ve mülûk ve selâfîn-i güzeştenin devlet ve saltanat ve idareleri gibi yalnız vukuat-ı beşeriyenin cereyân ve netayicini izhar için tertip olunmuş bir fen olduğundan nev-i beşer işbu tarih ile zahmet ve meşakkat çekmeksizin ahvâl-i hâzırayı vukuat-ı maziyyeye kıyas ederek umûr-ı mühimmeyi idareye kesb-i iktidâr eyleyeceği gibi vukuat-ı maziyyeyi dahi ahvâl-i hâzıraya tatbik ile sevâbık-ı ahvâle kesb-i ittlâ edip nakl-i mücerrede itimat hatasından masûn olarak tarîk-i sevâba reh-yâb olur” (Bkz. Ek. 9).

İngilizlerin tarihle ilgili çalışmalarının daha kapsamlı olduğunu bilen çevirmen, aynı eserin ön sözünde onların araştırmalarına değerli kaynaklar olarak önem verdiğini belirterek övünçle şöyle bir ifadede bulunmuştur:

“Es-sene-i ecnebiye üzere yazılan tarihlerden İngiliz müverrihlerinin kaleme aldıkları tarih kitapları tahkikatınca sâirlerden kutlu bulunup bu yolda tarihin lisan-ı Osmani'ye nakl ü tercümesine lüzum görüldüğünden ve İngiliz meşâhir-i müverrihininden Chambers'in telif-kerdesi olan tarih-i umûmi şâiste-i talîm ve tercüme bulunduğundan maârif-i umûmiye nazırı atûfetli Kemal Efendi hazretlerinin himem ve teşvikatıyla mekteb-i mülkiye şâkirdanına tedrişe

memur tercüme odası hulefasından bu abd-i kalîlul-bezâ Ahmet Hilmi bendeleri tarih-i mezkûru lisan-ı letâfet-resânı Türkî'ye nakl ü tercüme etmiştir” (age.).

Örnek alınan diğer bir Avrupa ülkesi Almanya olduğu için çevirmenler ön/son sözlerde hem ülkeyi hem de yazarları örnek ve kaynak olarak göstermişlerdir. Almanya, sadece Osmanlı Devleti'ne değil, birçok konuda Avrupa'ya da örnek olmuştur. *Alman Feyz-i Millîsi* (1914) kitabının ön sözünde çevirmen, Almanya hakkındaki düşüncelerini kanıtlamak için bir Fransız yazardan alıntı yapmış ve onu kaynak göstermiştir:

“Diğer taraftan Fransa Meclis-i Mebûsân azâsından Mösyö Lusyen Huber, Alman Faaliyeti namıyla neşrettiği gayet ciddi bir kitapta ‘Netice-i tedkikatım şudur ki Alman’ın iktisaden sarf ettiği faaliyet harikuladedir, servet-i umûmiyesi muntazamen tezayüd ediyor’ diyor” (Bkz. Ek 62).

Çevirmenler tarafından ön/son sözlerde kaynak olarak gösterilen tarih kitaplarından bir diğeri de ordu hakkında çevrilen kitaplardır. Ordu ile ilgili olan kitaplar, genellikle askerlere bilgi vermek ve onları eğitmek için çevrilmiştir. Bu nedenle çevirmenin verdiği kaynaklar ve eklediği bilgiler eğitim ve daha iyi bir asker yetiştirmek amacını taşır. Yusuf Kenan, *Napolyon'un Esfarından 1305 Seferi* (1909) kitabının ön sözünde, kitabı ordunun eğitimi için çevirdiğini vurgulamış ve sonra kitap hakkında bilgi vermiştir. Savaşlar hakkında tarihi bilgi elde etmeyi çok geniş bir mevzu olarak değerlendirmiş ve savaş taktiklerinin 1805 savaşında nasıl kullandığını uzun uzadıya anlatmanın 800 sayfada mümkün olmadığını bildirmiştir:

“Bununla beraber tarih-i harbin mütalaasından matlûb olan istifade-yi şu ufak kitabın muhteviyatıyla elde edebilmek imkân haricindedir. Bu kitap, olsa olsa 1805 seferinin bir muhâtarası olabilir. Tekmil kolların nerede ve ne suretle konaklandıklarından her akşamki vaziyetlerinden, düşmanla temas ve müsâdeme altında ittihâz ettikleri tedâbîrden uzun uzadıya bahsetmek için belki 800 sayfalık bir kitap kâfi değildir” (age. Ön söz).

Askeriye, harp konusunda eğitimi desteklemek için çeviri işlerine işverenlik yaparak birçok kitabın çevirisine katkıda bulunmuştur. Örnek olarak Hindenburg adlı Alman yazarın *Hayatım* adlı kitabını Tahsin İsmail “Erkân-ı Harbiye-i Umumi”nin siparişi üzerine çevirmiştir. Bu kitap Osmanlı harplerine iştirak eden bir Alman generali tarafından yazılmıştır ve çevirmen, yazarın Osmanlı ordusu hakkında yazdıklarını asker ve ordu yöntemi için faydalı görmüş ve kitabı bu sebeple çevirmiştir:

“Hindburg hatıratında biz, malum olan bir hakikati bir kere daha öğrenmiş oluyoruz: evde müttefik milletler ve ordular arasındaki münasebatı idare eylemekteki müşkülâtın düşmanlara karşı olan sevk ve idare müşkülâtından hiç de aşağı olmadığıdır. İttifak harplerinin bu müşkülâtını anlamak nokta-i nazarından Hindburg'un hatıratı bilhassa istifadelidir” (Bkz. Ek 80).

Kitapta Hindenburg tarafından yazılmış bir ön söz mevcuttur ve yazar burada kitabı neden yazdığını açıklamış ve kitabını savaşlarda Almanya'yı koruyan silah arkadaşlarına ithaf etmiştir. Bu eserde kaynak vermekten ziyade, çevirmenin harp hakkında bilgileri önem taşımaktadır.

Kaynak gösteren ve bilgi aktaran ön/son sözler içinde, Asya'ya yönelik ve Asya üzerine odaklanan kitapların çevirisinin önem taşıdığı ön/son sözlerde vurgulanmıştır. Bu kitaplar konu açısından genel tarih ve Türk tarihi olarak iki gruba ayrılabilir; Türk tarihi ile ilgili kitapların çoğu 1880'lerden sonra çevrilen kitaplardır.

Türk tarihi hakkında çevrilen kitapların ön sözlerinde çevirmenler tarafından verilen pek çok tarih bilgisi, kaynak kitaplar ve kitabın içeriğini eleştiren kısımlar mevcuttur. Necip Asım, *Türk Tarihi* (1901) kitabının ön sözünde Türklerin neden devlet kurdukları ve hangi devletleri nasıl kurdukları konuları hakkında bilgi vermiştir:

“Türkler ve Moğollar İran ve Çin medeniyetleri arasında miyaneci oldular. Büyük büyük cemiyet ve hükümetler tesis ve asayiş zamanlarında mühim medeniyetler teşkil ettiler. Cengden doğmuş ve fütûhât için teşkil etmiş olan bu cemiyetler kendi komşularının müktesebât-ı zihniyesinde temessül ederek hemen bir mâl-ı ganîmetten istifade edercesine onlara da müstevli oldular. Türk ve Moğol fatihlerinin efkâr ve tesisatı hatta tûl-i müddet-i taht-ı tashîre aldıkları akvâm ile birlikte ihtilâta mukavemet esası üzerine mebnî edilse de bunları kendi cemaatlerine kalb ve mezc içinde bir fikr-i esâsî vücûda gelmiş idi. Çünkü bunlar mevcudu muhafaza ve himaye eder, kendilerine mağlup olanların medeniyetlerini alır, ileri götürürlerdi” (Bkz. Ek 60).

Bu tarz bilgi verme konusu diğer Asya toplumları hakkında çevrilen kitaplarda da görülmektedir. Mustafa Rahmi, *Moğol Tarihi* kitabının ön sözünde şöyle bir ifadeye bulunmuştur:

“Moğollar kendilerine dair yazılı bir şey bırakmadılar. Bunlar hakkındaki Malumat; Çin, Rusya, Polonya ve Macar tarihlerinden alınmaktadır. On üçüncü asr-ı miladide Moğolistan'ı dolaşan seyyahların eserlerinde de Moğolların adetlerine dair izahat ve tafsilata tesadüf edilmektedir. Fakat Moğollara dair en kıymetli Arap ve Acem müverrihleri vermektedir. Bu bapta elde Arapça ve Acemce pek çok el yazması tarih kitapları vardır” (Bkz. Ek 59).

Çevirmen, bu kitapta diğer kitapların ön sözlerinde olduğu gibi Türkler hakkında yeterli kaynağın olmadığına değinir ve elde olan tarih kitaplarını “vakayiname” diye adlandırır. Bu vakayinameler ve kaynaklarda Türklere karşı kullanılan politikayı kınamıştır; hatta Şirazlı Sa'adi'nin *Gülistan* kitabına değinir ve Türklere karşı yazılanlara açıklama yapar:

“Türk ve Moğollar daima galebeye alışmış ve münasebatta bulunduğu akvâmı kılıçla itaate getirmiş oldukları cihetle akvâm-ı mezkûr tarafından zapt edilen ve fakat tarih namına istihkâkı olmayan vakâyinâmelerde Türklere birtakım seyyiât isnâd olunarak şu suretle ahz-ı sâire kıyam edilmiştir. Hatta Sadî-i Şîrâzî *Gülistan*'ında iklim-i Şîrâz'dan igtirâbına sebep Türkler olduğunu ve Sa'd İbn-i Zengi zamanında arz-ı Fâris'in mamûreye döndüğünü naklile bir

Türk'e kendi hem-cinsi zemmeyletiğinin farkına varmamıştır. İşte bu gibi hâller bütün Türk'e ecnebi olanların muharrerâtında görülyor. Hikmet-i tarihiye ise şu garazkârane taarruzları reddeder" (age, D).

Başka bir örnek olarak, Necip Asım'ın yazıp-çevirdiği *Türk Tarihi* adlı kitap verilebilir. Milli tefekkür oluşturma amacıyla yazılan kitap, Türkler hakkında kapsamlı bilgiler vermekte ve önceden yapılan pek çok yanlış açığa çıkarmaktadır. Ön sözün son paragrafindan anlaşılacağı üzere eser, birkaç kitaptan gereken yerlerin çevirisi ile derlenmiştir. Çevirmen "doğru düzgün" bir tarih "vücuda getirmek" için nerelere başvurduğunu ön sözün sonunda açıklamış ve hangi kaynak metinden neler çevirdiğini göstermiştir. Aşağıdaki alıntıda çevirmen manipülasyon yaptığını ve yazarın kendisinin de kaynak gösterme üzerinde etkili olduğunu açıklamıştır:

"Şu tarihi vücuda getirmek için bir kütüphane dolduracak kadar mehaz tedarik edilmiş ve her birisinden edilen iktibaslar yerli yerince gösterilmiştir. Fakat en ziyade işimize yarayan eser Paris'te Mazariyen Kütüphanesi muhafız muavini Mösyö Leon Cahun cenaplarının *Introduction à l'histoire de l'Asie, les Turcs et les Mongols* adlı eser-i güzînidir.

853 tarih-i hicriyesine kadar mehaz göstermeksizin nakleylediğimiz vakâyiin ekserisi bu kitaptan ya aynen veyahut cüzi tahrifle alınmıştır. Hakikaten Türk tarihine vukûfu ve Türklere muhabbeti ile meşhur olan Mösyö Leon Cahun cenapları zaten eserin tercümesine ve istenildiği şekle konulmasına müsaade ettiler. Binaenaleyh kendilerine hissiyât-ı samimiyemizi arz etmeden hatm-i makâl edemedik" (age, Z).

Çevirmenler, çoğu zaman kaynak göstererek okur için tarih algısı önermişlerdir. Ahmet İhsan, *Sınai, Ticari, İktisadi Avrupa. İngiltere ve Belçika* (1911) kitabının ön sözünde ilk önce karmakarışık siyasi ve toplumsal durumdan kurtulmak için bir çare önermiştir: "Şu mahkûmiyet-i iktisâdiyeden bizi kurtaracak bir çare vardır ki o da durmayıp, yorulmayıp çalışarak Avrupa milletlerini muâmelât-ı ziraiye, ticariye ve sınaîde numune ittihaz etmek ve mümkün mertebe onlara benzemeye gayret etmektir" (Bkz. Ek 10). Sonra okur kitlesine bilgi aktararak Avrupa'nın ilerleyiş nedenlerini ifade etmiş ve aynı zamanda okuru göz önünde tutarak değişiklikler yapmış ve okur için uygun olduğu düşünüldüğü bilgiler derlemiştir. Bu nedenle kitabı istediği gibi çevirdiğini de itiraf etmiştir:

"İşte şu mülahazaya mebnîdir ki ticaret mekteb-i âlisinde tedris eylediğim coğrafya-i iktisâdi derslerinden müteşekkil olan bu eseri Osmanlı kârilerine ihdâ eyliyorum. Eser Marcel de Beauvoir'nın coğrafya-i iktisâdi ünvanlı Fransızca kitabının son tabından iktibas ve tercüme olunmuş ve buna sâir kütüb-i iktisâdiyeden parçalar ilave edilmiştir. Kitabımız evvela Avrupa memalikine ve sonra kıtaât-ı sâireye dair malûmât-ı iktisâdiyeden mürekkebe olacaktır" (age, 9).

Sosyalizmi yaymak amacı ile kitaplar çeviren Hilal İbrahim ve Kasımov adlı çevirmenler, *Rusya'da Sosyal Dimokratyanın Muhtasar Tarihçesi* (1923) kitabında kaynaklar ile ilgili daha derin bir tartışma yürütmüştür. Kitap aslında bir Azerbaycanlı ile bir Türkiyeli çevirmen tarafından çevrilmiştir ve metin geçmişte

Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinin ne kadar benzer olduğunu göstermektedir. Bazen çevirmen iki lehçe arasında da pek fark görmemiş ve ön sözü tamamen Azerbaycan şivesi ile yazmıştır. Çevirmenlerin dil üzerindeki bu çalışmaları hâlâ devam eden ortak bir Türkçe oluşturma hedefine ait ilk adımlar olarak düşünülebilir. Bazı fiillerin Azerice yazılması ve bazılarının Türkiye Türkçesi ile değiştirilmesi aşağıdaki cümlelerde göze çarpmaktadır, “On dokuzuncu asrın birinci yarısında Fransa’da birçok sosyalist mekteplerine cemiyetleri tertip olunur, fakat bunların dalınca bir o kadar giden olmuyor, bunlar burjuvaziya cemiyetinin aşağı tabakalarında özlerine yol taparak, bundan uzak gide bilmemişlerdir” (age. 6). “Bulmak” fiili yerine “tapmak” fiilinin kullanılması yahut “Çartizm harekâtı başçılarından beri demiş: “hariye-i meşrûta meselesi siyasi mesele yok, çengel (çengal)³ ve bıçak meselesidir; hâriye-i meşrûta yahşı evden yahşı⁴ yemek ve içmekten, yahşı müzdden⁵ ve iş güçten ibarettir. Siyasi hükûmet-i vesâitimiz, içtimai müsâlemet- maksadımızdır” (age. 4) cümlesinde altı çizilen kelimelerin Azericesinin kullanılması bir diğer örnektir. Benzer bilgi verme ve kaynak göstermelere başka kitaplarda da rastlanmaktadır.

Hive Seyahatnamesi ve Tarihi (1875) kitabının çevirmeni de çeviri yaparken aynı politikayı takip etmiştir. Çevirmenin ön sözünden anlaşıldığı üzere düşünüldüğü bazı çeviri eklemeler yapmış, Hive tarihi konusunda ordunun işine yarayacağını bir kitap ortaya çıkarılmıştır.

“[...] tekmilinin mütalaası hamiyetmendân-ı vatan tarafından arzu olunduğuna binaen bu kere kâmilin tercüme olunmuş ve suret-i matlûbda da çıkması o tarafın bazı resimlerin konulması ve bu da kalıplarının İngiltere’den getirilmesinin mütevakkıf olmasıyla bu külfet dahi ihtiyar ve buna Hive’nin tarih ve coğrafyasına dair bazı şeyler ilave ve zeyl edilerek ikmâl kılınmış olduğundan lâ-akal on beş günde bir çıkarılmak ve dört beş cüzden ibaret olmak üzere bu kere Maârif Nezâret-i celilesi ruhsatıyla tab u neşrine mübâderet edilmiştir” (Bkz. Ek 13).

Sırf ordu eğitimi ve asker kitlesinin savaş tarihleri ve savaş bilgilerini arttırmak için çevrilen kitaplar hem genel yayınevleri hem de Erkan-ı Harp tarafından Avrupa’dan bilim ithalinin gerekli görüldüğünün kanıtıdır. Yukarıda değinilenlere dayanarak ve alıntılardan anlaşılacağı üzere ordunun yenilenmesi yeni bir eğitim ve bilim sistemini gerektirdiğinden yabancı dil bilen askerler ve ordu mensupları bile kitap çevirmeye teşvik edilmişlerdir.

³ Bu kelime Azerbaycan Türkçesinde “çatal” anlamındadır.

⁴ Bu kelime Azerbaycan Türkçesinde “iyi” anlamındadır.

⁵ “Müzd” kelimesi Arapça bir kelimedir ve Azerbaycan Türkçesinde “günlük maaş” anlamı taşımaktadır (Krş. Behzad Behzadi, 1990)

Kitapların ön/son sözlerinde çevirmenler tarafından gösterilen kaynakların aşağı yukarı tamamı okura bilgi vermek amacıyla eklenmiştir. Verilen kaynakların eserlere açıklık getirmedeki katkısı hiç de az değildir.

Diğer Avrupalılardan ziyade, Almanların Osmanlı toplumunda yaşamaları onları Osmanlı tarihini yazmaya teşvik etmiştir. Bu tür eserlerden Hammer'ın Almanca yazıldığı *Devlet-i Osmaniye Tarihi* yahut Critobulus'un yazdığı *Tarih-i Sultan Muhammed-i Sani* (1328) kitabına bakmak gerekir. Osmanlı tarihi ile ilgili kapsamlı bilgiler içeren bu kitap İzmir Meclis-i Mebusan üyesi Pavli Karolidi tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Almanları örnek gösteren kitaplar arasında hep iki konu göze çarpmaktadır: Yukarıda değindiğimiz gibi Almanya'nın ekonomi ve endüstride ilerlemesi ve zaman zaman Osmanlı ile Almanların silah arkadaşlığı hakkındaki tarih kitapları ve Almanların Osmanlı tarihi hakkında yazdıkları kitaplar. Zaten Osmanlı tarihi hakkında Fransızlar, İngilizler ve diğer milletler tarafından yazılan tarih kitaplarının hepsi Hammer'ın yazdıklarını kaynak olarak göstermiştir. Adı geçen kitabın ön sözünde çevirmen bu konuya değinerek şöyle bir ifadeye bulunmuştur:

“Müttefikün aleyhtir ki bugüne kadar her lisanda yazılmış Osmanlı tarihlerinin en mükemmel ve muteberi Hammer'dir. Bundan evvelki müverrihlerin hiçbiri ihâta ve hüsn-i tertipçe onun derecesine itilâ edemediği gibi Hammer'den sonraki- husûsen Lamartine gibi Avrupalı- müverrihlerin de Kaynarca ahidnâmesine kadar yegâne me hazleri bu tarihten ibaret gibidir” (Bkz. Ek 51).

Alıntıda görüldüğü üzere çevirmenin de vurguladığı kaynak kıtlığının yanı sıra, Doğu dillerinden az sayıda çevirinin yapıldığı için; araştırma kapsamındaki tarih kitaplarının da çok azı Doğu dillerinden çevrilmiştir. Örneğin, *Afgan Tarihi* (1914) adlı kitap Afganistan Emiri Abdülrahman Han'ın kâtiplerinden birisinin yardımıyla önce İngilizce yazılmış ve Londra'da yayımlanmıştır, kitap sonra Farsçaya çevrilmiştir. Daha sonra bu çevrilmiş kitap bir kez daha İngilizceye çevrilmiştir. Kitabın Türkçesi, İngilizcesinden çevrilmiştir.

“Hulâsa, şimdi bizim bu tercümemiz, üçüncü tercüme hesap olunur yani Molla demişken tavşan etinin suyunun suyunun suyudur, elbette emîr-i mağfûr yazan da İngiliz dilinde yazmamış, Fars dilinde yazması malumdur, nedense nazara gelen ilk tab'ı İngiliz dilinde olmuştur, binaenaleyh âhirinci tercüme insafımız tarafından uhde-i acîzânemize havale olduğuna göre (suyunun suyunu suyu) olmuş olsa da erbâb-ı dekâyıktan hatalarımızın tashîhini temenni ederim” (Bkz. Ek 14).

Alıntıdan anlaşılacağı üzere, üçüncü el çevirinin nedeni Osmanlı'da Farsça çevirmenlerin sayısının az olmasıdır. Bunun yanı sıra eser seçiminde çevirmenin İran

devletine karşı düşüncesinin çevirinin ara dilden yapılmasına sebep olduğu söylenebilir:

“Bu tercümenin yegâne bâisi ise Horasan’da mukîm İngiliz konsolosunun muavini Kandharlı gulâm Murteza Han cenapları olmuştur, müşârünileyhin ne derecede millet dost olması hemen hizmetinden anlaşılır lakin efsûs minlerce efsûs, İranlılar lâ-akal böyle bir faydalı kitabı okumaya tenezzül etmeyip öz tecâhülleri sayesinde cihanı lerzedar eden bir devlet-i azîme-i bâd-i fenaya verdiler” (age. 2-3).

Ön sözün özellikle alıntıda verildiği kısımdan görüldüğü üzere, çevirmenin kitap hakkında ortaya koyduğu fikirlerin ve başka düşünce sahipleri ile mektuplaşmalarının kitabın konusuna açıklık getirmeye büyük katkısı olmuştur. Çevirilere yön veren bu eklemeler ve fikir belirtmeler çevirmenlerin amaçları doğrultusunda yapılmış ve tarih kitapları ve tarih yazımının manipüle etmekte büyük rol oynamıştır.

Kitapların ön/son sözlerinde çevirmenler tarafından kaynak göstermeler, okur ve kitaba açıklık getirme açısından önem taşısa da manipülasyona ve gelenksel Osmanlı tarih yazımından farklı bir çeviri tarihin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

4.1.2.3 Diğer Yazarların Kitap Hakkında Fikirleri ve Mektuplaşmalarının Çeviriye Eklenmesi

Kaynak kitabın yazarından başka yazarların kitap hakkındaki düşünceleri çevirmen için önem taşıdığı için, çevirmenler veya yayınevleri öbür araştırmacıların kitap ve çeviri hakkındaki düşüncelerini kitabın başına ya da sonuna eklemiştir. Konu ile ilgili uzman araştırmacı ve yazarların çevrilen kitap hakkındaki düşüncelerinin eklenmesi, okur açısından kitabın ne kadar değer taşıdığını okurlara göstermenin bir yolu olarak kullanılmıştır. Bu yazarlar, yayınevleri veya aydınların çoğu ya kitabın konusu hakkında bir şeyler yazmışlar ya da çevirmene teşekkür ederek çevirinin ne kadar doğru olduğundan söz etmişlerdir. Örnek olarak yayınevi, *Asr-ı Saadet* kitabının sonuna “Hatime” başlığı adı altında beş sayfalık bir son söz eklemiştir (Bkz. Ek 68). *Esbab-ı Hezimet ve Felaketimiz* (1328) adlı kitabın başına da yayınevi tarafından yirmi beş sayfalık bir tarih bilgisi eklenmiştir (Bkz. Ek 7). Başka yazarların kitaplara yazdıkları eklemelere örnek olarak, Teyfur Dağlı’nın (Mübahat) *Japonya Tarih-i Siyasisi* (1914) kitabına yazdığı görüşler verilebilir (Bkz. Ek 57).

Bu bağlamda çevirmenler ve yayınevlerinin kitapların ilk sayfalarına eklediği “teşekkür-i mahsus” ve benzer ifadeler ile bazı kişilere ve kurumlara teşekkür etmeleri de sözü edilen eklemeler kategorisinde değerlendirilebilir.

Çevirmen ve konu hakkında fikir sahiplerinin mektuplaşmaları da eklemelerin başka bir türü olarak ele alınabilir. Çevirmen ve diğer tarihçiler kitaplar hakkında önceden ortaya konulan konuları kendi aralarında tartıştıkları için, çevirmen veya yayınevi aynı mektupları kitabın başına veya sonuna eklemiştir. Bu mektuplaşmalarda açıklanan ve tartışılan konular kitabın içeriğini anlamaya bir hayli ışık tutmuştur. *Osmanlı İmparatorluğunun Tarih-i Tedennisi* adlı kitabın çevirmeni Ermeni S. Sirens, yazar ile Celal Nuri'nin Osmanlı tarihi hakkındaki mektuplarından bazılarını konu ile ilgili olarak kitabın başına ve sonuna eklemiştir (Bkz. Ek 74). Mektuplaşmalar kitapların çevirisinin perde arkası hakkında çok önemli bilgiler içermektedir; zira bu mektuplaşmalar sadece kitaptan değil, belki dönemin tarih yazımına ve kitabın konusunun toplum içinde nerede durduğuna da açıklık getirmektedirler. Sözü edilen kitapta çevirmenin ve yazarın Celal Nuri Bey'le mektuplaşmaları, Osmanlı toplumunda yaşayan Ermeniler, onların *Servet-i Fünun* gazetesinde kendi edebiyatları ile ilgili neler yazdıklarını ve bu yazılardan hangi sonuçlara varmak istediklerine dair bilgiler içermektedir (age).

Araştırma ve mektuplaşmalar iki tür ekleme olarak kitapların konularına açıklık getirmiş ve çevirmenlere tarih yazımının yönünü değiştirmede yardımcı olmuştur. Çevirmenler kendi araştırmaları veya mektuplaşmaları sayesinde kendi yaptıkları değişikliklere meşruiyet kazandırmıştır.

Osmanlı milletine inkılâp ruhunu aşılamanın Fransız İhtilali tarihini öğrendikten sonra gerçekleşmeye başladığı düşünülebilir. Fransız âlimlerin eserlerini okumamak ve bu eserleri Türk okur kitlesine sunmamak “büyük ayıp” sayılmıştır. Celal Nuri'nin *Romalıların Azamet ve İnhitatu* kitabının ön sözünden önce yer alan Ahmet Saki'ye yazdığı açık mektupta şöyle bir ifade yer almaktadır:

“Vuku bulan niyazım üzerine lütfen Doktor Gustave Le Bon'un bu eserini Türkçe olarak icmale himmet buyurdunuz. Bu hizmet-i kalemiyenize azime teşekkürler ederim. Bu değerli âlimin nazariyat, hatta mutalaat-ı indiyesini bizlere tanıtmaya ne kadar gayret ederseniz irfan-ı Osmaniye'yi o derecede a'la etmiş olursunuz. Karilerinizi ruhiyat-ı inkılabatı dört gözle bekliyor.

Müsaadenizle size bir teklifte daha bulunacağım, Montesquieu'nun Romalıların azamet ve inhitatına dair olan eseri hâlâ Türkçemize nakledilmedi. Lisanımızda bu esaslı eserin bir tercümesi bulanmaması, tabirimi affediniz, ayıptır” (Krş. Montesquieu, 3).

Alıntıdan da görüldüğü üzere Celal Nuri Bey, çeviri metnin konusundan ne kadar haberdar olmuş ve bu eserin Türkçeye çevrilmesinin ne kadar önemsediyini mektubunda da belirtmiştir.

Diğer yazarlar, aydınlar ve alan uzmanları tarafından kaynak kitaba ilişkin öne sürülen fikirlerin çeviriye eklenmesinin kitabın manipüle edilerek başka bir yöne taşınmasını sağladığı söylenebilir.

4.1.3 Metinde Değişiklikler ve Birleştirmeler

Çevirmenlerin strateji olarak kullandıkları bir diğer yöntem, metinlerde paragrafları birleştirmeleri ve bazen anlamlarının değişikliğidir. Bu çalışmada sadece ön/son sözler üzerinden yola çıkıldığı için metin inceleme ve karşılaştırılması yapılmamıştır; ancak çevirmenlerin ön/son sözlerde bu değişikliklerle ilgili yazıları onların nasıl değişiklikler yaptıklarına dair bilgi vermektedir.

Az sayıdaki kitap kapağında, kitabın harfiyen çevrildiğine dair notlar bulunmaktadır. Diğer kitaplarda böyle bir ifadenin olmaması ve birçoğunda değişikliklerle ilgili farklı notların düşülmesi, çevirmen politikalarını, daha kitabın kapağından başlayarak ortaya koymuştur. Değişiklikler; kitapların bölümleri, başlıkları, paragrafları, ciltleri ve yazar ön sözlerine kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bazen çevirmenler kitap bölümlerinin yerini ve başlıklarını değiştirdiklerine dair ön/son sözlerde bilgi vermişlerdir. Sayfa hacmi çok olan kitaplar önce gazetelerde tefrika şeklinde basılmıştır. Çevirmenler bu çevirileri gazetenin baskı şartlarına uygun bir şekilde yapmış ve daha sonra aynı şekilde kitap olarak yayımlanmıştır. Örneğin Karolidi'nin çevirdiği *Tarih-i Sultan Muhammed-i Sani* kitabı sözü edilen yöntem ile yayımlanmıştır.

Birleştirme yöntemi ile yapılan değişiklikler kitapların bölümleri, başlıkları, paragrafları, ciltleri ve yazar ön sözlerinde göze çarpmaktadır. Mehmet Ata'nın on sekiz ciltlik *Devlet-i Osmaniye Tarihi* kitabını sekiz cilt olarak yayımlaması bu birleştirmeler için verilebilecek bir örnektir. Bu birleştirmeye dair ön sözde şu satırlar yazılmıştır:

“Bu eserin Fransızca tercümesinden birkaç cildi otuz beş sene mukaddem elime geçmişti. Şu büyük tarihin lisanımızda tercümesini görmeği o vakitten beri arzu ederdim. Muahharen, Paris'te dahi kesb-i kudret ederek ancak bit-tesadüf bulunabilen mecmûnu- ki on sekiz cildi teşkil eder- tedarik ile tekrar tekrar mütalaa ettiğim sırada bunun lisanımızda tercümesini görebilmek için kendim çalışmak emniyetleri bid-defaât hatıra gelmiş ise de evvel vakit böyle arzulara hizmet edebilmek mümteni olmuştu. Lakin birazını evvelce tercüme ettiğim gibi bu defa tercümeyle devam ile tabına teşebbüs eyledim. Ve mâ-tevfiki illâ billâh” (Bkz. Ek 51).

İster çevirmenlerin yaşadıkları sıkıntılardan dolayı olsun, ister kendi seçim ve istekleri nedeniyle olsun çevirmenlerin metinlerde yaptıkları değişiklikler ve

birleştirmeler sonuçta bir araç olarak çevirmenin amaçladığı tarihi çevirmeye/üretmeye yardımcı olmuştur.

Çevirmenin kendi ifadesine göre küçük tahriflerle çevrilen kitaplar, yazarın kendisi tarafından incelenmiş ve istediği şekle sokulmuştur. Ancak ön sözün başka bölümlerinden de anlaşılacağı üzere çevirmen önceden yapılan pek çok tarih ve dil hatalarını tashih etmeye çalışmıştır.

Genel bilgi vermek dışında çevirmenler kitaptaki yanlışlardan da bahsederek Türklerin tarihlerinin kimileri tarafından tahrif olunmasına izahlar getirmişlerdir.

Örneğin yukarıda sözü edilen kitabın ön sözünde Necip Asım özel isimlerin Farslar yahut Tacikler tarafından tarih kitaplarında yanlış yazılmasını eleştirmiş ve *Şecere-i Türkiye*⁶ kitabını yazan Ebul-Gazi Bahadır Han'dan nakille aşağıdaki kısmı yazmıştır:

“Böyle bir kitapta eşhâs ve mevâki isimleri tamamıyla doğru ve muntazam olamaz. Hatta Hive hanlarından olup 1073 sene-i hicrîyesinde *Şecere-i Türkiye* namıyla ecdâdı olan Türk ve Moğolların tarihini Kaleme alan Ebul-Gazi Bahadır Han bile bunun adem-i imkânını teyakkun ile Moğol tarihini yazan meşhur Reşidüddin'in Farsî kitabı yalnızlarla mütevellid olduğunu beyan için şu vechiyle beyan-ı mütalaa ediyor: “bütün dağ, ırmak, şehir ve eşhâs isimleri Türk veya Moğolca iken bunların üçte bir ve hatta yarısını tebdil ve tahrif etmişlerdir. Bu tarihi yazmaya memur olan zevât ile nushaları bize kadar vâsıl olan pasuhlar kâmilen Moğolca ve Türkçe bilmez Acem veya Taciklerdi. Bir takım Moğollar adları vardır ki bir Taciki on günde doğru telaffuzunu öğrenemez. Artık bunlar onları nasıl doğru yazabiliyor? (*Şecere-i Türkiye*, 36)” (age).

Çevirmen aynı paragrafın sonunda Arap alfabesinin Türkçe yazmak için yeterli olmadığına işaret ederek, bu konuda yaptığı değişiklikleri de anlatmıştır.

“Ebul-Gazi'nin şu şikâyeti pek doğru olup bu eseri meydâna getirmek için Arabî, Farsî ve Fransızca eserlerde bir ismin pek muhtelif suretlerde zapt u tahrir edildiği görülmüş ve bunlardan asılları Arabî veya Farsî olanlar imâl-i asılları üzere kaydedilerek Türkçe ve Çince isimler için elde edebildiğimiz âsâr-ı Türkiye ve ilm-i lûgâtın iânesine mürâcaatla mümkün merteye tashîh etmeğe ceht edilmiştir. Kullanmakta olduğumuz alfabe-i Arabî, elfâzı bi-hakkın edadan âciz bulunduğu cihetle icap eden kelimeleri harekelemek ve hatta Latin hurûfuyla yazmak mecburiyetide hiss olunmuştur. İşte bu sebebe mebnî eserimiz yalnız bir tarih kitabı olmakla kalmayarak câbecâ bir hayli malûmât-ı lisani ile tenvîr-i müddeaya lüzum görülmüştür” (age. V).

Paragrafın son satırlarında kitabın tarih dışında dil üzerinde yoğunlaştığını iddia eden çevirmen, Türkçenin kelime hazinesi ve dilbilimine katkıda bulunduğunu da belirtmiştir.

Avrupa ülkelerini örnek alarak bir düşünce tarzı ve tarih yazımı sunan çevirmenler üç ülke üzerinde daha fazla yoğunlaşarak bazen onları hatta örnek

⁶ Abulgazi Bahadır Han'ın iki eseri vardır; *Şecere-i Türk* ve *Şecere-i Terakime*. Çevirmenin burada “Türk” kelimesini “Türkiye” yazması yanlış olabilir.

göstermişlerdir. Bu ülkelerden İngiltere, Fransa ve Almanya'yı söylemek olur. Kitaplardan da anlaşılacağı üzere İngiltere'nin tarih konusunda Osmanlı toplumuna sunduğu düşünce tarzı, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinden daha etkili olmuştur. Fransa ile mukayesede, sadece tarih değil aynı zamanda siyasi tarih aktarımı yapan çevirmenler yeri geldikçe yazarların taraflı yahut tarafsız yazılarını da eleştirmişlerdir. Gerçek bir devletin kurulmasına katkıda bulunacak düşünce tarzları ve yönetim sistemini etkileyecek bazı kitaplar da örnek verilmiştir. Aşağıda *Türkiye Nasıl Doğdu* (1928) adlı kitabın ön sözünün tamamı verilmiştir. Çevirmen eser seçimindeki amacını tarihe hizmet etmek olarak ifade etse de çevirmenin eserde yaptığı değişiklikler bir İngilterelinin Türkiye'ye nasıl baktığını açıkça gösterir niteliktedir:

“Bu eserin muharriri Mr. Haron Armstrong mütâreke senelerinde İstanbul'da İngiltere fevkalade komiserliği muavinliğinde ve ateşe militarlığında müttefikin başkumandanlığı erkân-ı harbiyesinde, jandarma müfettişliğinde bulunmuştur o zaman ki müşahedatını kayd u tespit ve birçok hâdisâtı tenvir ve izah etmiştir, eser, *Vakit* gazetesinde tefrika olunarak *Vakit*'in kâripleri tarafından alaka ile okunmuştur.

Eserde mevzubahis olan hâdisât ile alakadar bazı zevât, müellifin ekseriyete bî-tarafâne söz söylediğini beyan etmişlerdir.

Yeni Türkiye'nin nasıl doğduğunu hikâye eden ve bu muazzam hâdisenin vukûu esnasında müellifin gördüğü ve içine karıştığı hâdisâtı anlatan bu eseri kitap hâlinde neşretmekten maksat, tarihe hizmettir. Eserin mevzuyla pek alakadar olmayan bazı tafzîlât mütercim tarafından tay olunmuştur” (Bkz. Ek. 73).

İngiltere örneklerinin aşağı yukarı hepsinde İslam tebliği ile Hıristiyanlık arasında bir fark görülmektedir. Ancak sadece *İntişar-ı İslam* kitabının ön sözünde bu farkın nasıl olduğuna dair bir yazı yazılmış ve İslam'ın misyonerlikten neden uzak tutulduğuna yönelik şu bilgiler verilmiştir:

“Müellif-i fazıl mahviyyet göstererek eserine İslam misyonerliği tarihi demekten çekindiğini yazıyor; fakat biz eseri emsalsiz bir tarih olarak bulduğumuzdan Türkçede ismini *İntişar-ı İslam Tarihi* koyduk. Kitabın hâvî olduğu mevaddın telakkisinde pek bî- taraf bulunmakla beraber muhterem müellifin İslamiyeti Hıristiyan muntekidlerine karşı yalnız sıhhat üzere değil, bir de cehd ve muhabbetle müdafaa eylediği mundericat kitabın kırâatından münfehim olur” (Bkz. Ek 23).

Hıristiyanlığın geçmişinde var olan sömürgecilik tarihini iyi bilen çevirmen ve yazar, Doğu'nun bu konuda hassas olduğunu bildiğinden ve din misyonerliği ile sömürgeciliğin ilişkili olduğundan “misyonerlik” kelimesini yazmaktan çekinmiştir. Yukarıda da gösterildiği üzere, çevirmen yazarın İslam'a karşı hoşgörülü olduğundan bahsederek bu hususun nedenini şöyle açıklamıştır:

Benzer bir konu, başka bir kitabın ön sözünde kitabı Türkçe'ye çeviren Latif Safa. tarafından değil de kitabı ilk olarak Rusçadan Azerbaycan Türkçesine aktaran

çevirmen tarafından yazılmıştır. Kitabın Rus yazarı hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir ve çevirmenin isminden önce “Ruşçadan Çeviren” ibaresi yazılmıştır; ancak ön sözden belli olduğu üzere S. N. adlı birisi kitabı ilk olarak Azerbaycan Türkçesine çevirip sonra diliçi çeviri yaparak Latif Safa, Türkiye Türkçesine aktarmıştır. *İnkılâpçı Meslektaş Birlikleri Enternasonali* (1922) kitabının en önemli noktası diliçi çeviri olmasıdır. Kitabın ön sözü okurdan özür dileyerek başlar. Çevirmen dil uyarlama problemini ve baskı sırasında yaşanan sıkıntıları açıklamıştır. Diliçi çeviri problemlerini çözmek isteyen çevirmen çoğu şeyleri değiştirmeye mecbur kaldığını şöyle anlatmıştır:

“Bu kitabın ilk üç formasının tashihine bakmaya fırsat bulamadığımdan kitabın mütercimi olan Latif Safa arkadaşın kendisinden baktırmış idim. Türkçenin edebiyatına ve ilm-i ıstılahatına tasarruf edememekte olan bu arkadaşın yaptığı tercümelemlerini matbaaya vermeden evvel ciddi surette tetkik ederek hayli tashih ve ıslah etmeye Osmanlı Türk şivesine tamamen uydurmaya muvaffak olmuş olduğum halde benim tashih ve tadilatının ekseriyetini her nedense ihmal etmiştir. Bundan dolayı bu ilk üç formada Osmanlı Türk şivesine uygun olmayan bazı cümleler ve ıstılahlar bâkî kalmıştır” (Bkz. Ek 41).

Harf Devrimi’nden önce, her iki ülkede Arap alfabesi kullanıldığı için çevirmen bazı değişik yazı formlarını çevirmen ön sözde açıklamıştır, özellikle Türkçeye başka dillerden gelen kelimeler konusunda müdahale ederek bazı değişiklikler yaptığını da izah etmiştir; “Türkçeye kapitalizm, reformizm, bürokratizm vb. tarzında girmesi lâzım gelen beynelmilel mâhiyette bazı ilim ve iktisâdi ıstılahları, kendisinin konuştuğu şiveye muvâfik olarak Kapitalizme, Reformizme, Bürokratizme vb. tarzında ifa etmiştir” (age. ön söz). Ancak çevirmen kitabın konusu hakkında hiçbir şey anlatmamış sadece işçi dostlarından hataları mazur görmelerini istemiş ve ön sözü bitirmiştir. Türkçe “meslektaşlar birliği” Azerbaycanca “hemkârlar ittifâkı” denilmiştir (age. 13). Bunlardan ma-ada karine ile anlaşılabilir bazı mürettip hataları da kalmıştır. Bundan dolayı saygılı işçi dostlarımızdan kitabı okuyan yoldaşlarımızdan özür ve af dilemek borcumuzdur” (age. Ön söz).

4.1.4 Dipnotlar

Son olarak çevrilmiş tarih kitaplarında manipülasyonun aracı olarak dipnotlara değinmek gereklidir. Dipnotlar yahut çevirmenlerce “haşiyeler” denilen eklemeler çevirinin yanında okurlara verilen en önemli bilgidir. Çevirmenler kitapların konusuna ilişkin temkin ve ihtiyatla davransalar da söz konusu dipnot olduğunda genellikle bilgi vermekten çekinmemişlerdir. Aşağı yukarı kitapların hepsinde

dipnotlara rastlamak mümkündür. Çevirmen metin konusunda bilgiye sahip olduğunu yazarın verdiği bilgileri ikmal etmekle göstermiştir. Dipnotlar da ön/son söz gibi yan metin olarak metin dışından bilgiler aktarmakla tarih yazımının yönünü değiştirebilecek niteliktedir. Çevirmenlerin katılıp katılmadığı konular üzerine dipnotlar ile yorumda bulunmaları bir strateji olarak çevirmenlerin iş politikalarını ve aynı zamanda hangi tarih normlarına dayanarak söz konusu yorumda bulduklarını da açığa çıkarır.

Dipnotlarda, çevirmen genellikle verdiği bilginin yanı sıra bazen “mütercim”, “nakleden” ve benzer ifadelerle dipnottaki bilginin ona ait olduğunu belirtmiştir. Dipnot yazma geleneği daha çok 1880’lerden sonra çevrilen kitaplarda göze çarpmaktadır. Ondan önce çevrilen kitaplarda dipnot dışında nokta, virgül ve paragraf gibi yazım kuralları da görülmemektedir.

Ömer Halis’in çevirdiği *Büyük İran Tarihi*’nin bu bağlamda ilk örnek olduğu söylenebilir. Osmanlı’nın Doğu’da ki en önemli ve en büyük komşusu olan İran, çevirmen açısından okur kitlesine yeteri kadar tanıtılmadığını düşünen çevirmen kendisi İran’daki Türk devletleri hakkında bilgi vermek zorunda hissetmiştir. İran’ı da Osmanlı durumunda gören çevirmen orada güç ve devletin Türklerden Farslara geçişi hakkında şunları yazmıştır.

“Serdâr-ı sipihin metfûk nüfûzu İran’da hissedildiği günden itibâren istihdâf edilen maksad-ı akîm kalan bir iki cümleden sonra nihayet bu teşrînisânî içinde ehemmiyetli bir muvaffakiyete erişmiş oldu. Şah Ahmet Iskat, Kaçar hanedanını tebdil eyledi. Makam-ı saltanata yükselmiş olan Rıza Han’ın ünvan-ı şâhîsine Pehlevî kelimesinin ilave edilmiş olması da gösteriyor ki bu tebeddül yalnız şahlığın bir hanedandan diğere intikaline münhasır kalmayıp İran’ın akîde ve içtimâiyâtında siyaset ve idaresinde dahi pek esaslı değişiklikler vücuda getirilmesine uğraşılacaktır” (Bkz. Ek 65).

Çevirmen, sonra da dipnot olarak yine yukarıda yazdığı paragraf hakkında bilgi vermiştir:

“Pehlevî, Sasani gibi son Fars hanedanı sülalesinin ünvanı olup medeni, istiklâlbaş manâsındadır diyorlar ve Rıza Han bu ünvanı vermekle, arada geçen bin üç yüz kırk dört senelik İran tarihi, Türk hanedanların idaresinde bulunmasını hiçe sayarak, bu yeni devri Sasani devrinin mabadi gibi gösteriyorlar ve birinci Erdeşir gibi Rıza Han’ın tevâif-i mülûku bertaraf ederek İran’a yeni bir devr-i saadet açacağına kanaat ve bunu ifade etmiş oluyorlar. (Nakleden)” (age.).

Devlet-i Osmaniye Tarihi kitabı en çok dipnot eklenen kitaplardan biridir. Çevirmen bir tarih uzmanı rolünde kitabın her sayfasına dipnot düşmekten çekinmemiştir ve dipnotlar her türlü konuyu içermektedir. Açıklama, yazarı tashih etme, kaynak gösterme ve bazı özel isimlere açıklama yazma vb. konuları kapsamaktadır. Uygulanan stratejilerden görüleceği üzere çevirmenler çeviriden

istediği sonucu almak için farklı stratejiler kullanarak bir model oluşturmaya çalışmışlardır. Bu şablon çeviribilim kuramlarıyla değerlendirildiğinde Toury'nin ortaya koyduğu çeviri normlarının elde edilen sonuçları incelemekte yardımcı olacağı söylenebilir. Toury'nin 'süreç öncesi çeviri normları' ve tarih yazımı arasında nasıl bir ilişki olduğu aşağıda tartışılacaktır.

4.2 Tarih Yazımı Bağlamında “Süreç Öncesi Çeviri Normları”

Toury'nin “çeviri normları” başlığı altında açıkladığı kavram çeviriye başlamadan önce çevirmenin zihninde oluşan düşünceleri kapsamaktadır. Tezin kuramsal çerçevesi bağlamında çevirmenin çeviri eserler ile ne amaçladığı hakkında fikir yürütmek mümkün olabilir. Norm, her şeyden önce kurallar, davranışlar ve değerlendirmeler ve onların çeviri eyleminde bir ölçüt olarak devreye girmesini gündeme getirir. Çevirinin sosyo-kültürel boyutu nedeniyle bazı kısıtlamalar ile karşılaşmamız kesindir (Bkz. Toury (çev. Eker), 2012). Kısıtlamaların nasıl meydana geldiği ve metni nereye götüreceğini tahmin etmek çoğunlukla çevirmene, yayınevine ve toplumda yaşanan gerçekler ışığında incelenebilir. Her tür kısıtlama değişim dönüşümlerde farklı bir yön kazanır ve “bağlayıcı bir zorunluluğa” (age. 150) dönüşür. Normlar, topluluklar içinde farklı bir görev taşıyarak değerlendirme için de devreye girerler (age. 151). Normlar yönlendirici rol oynadıklarından, çeviriye yön kazandırır ve aynı şekilde yeni değerleri ortaya koyarlar.

Yeni değerlerin ortaya çıkması, Toury'ye göre ya “boşlukları doldurmak” veya “daha önce üretilmiş bir dilde” özel bir metin türünü başka dilde temsil etmek olmuştur. Anadolu toplumlarına baktığımızda tarih yazımının uzun bir geçmişe sahip olduğu görülebilir. Türklerde de tarih yazmak yeni bir bilim değildir. Yedinci yüzyıldan başlayarak Türkler arasında Arapça yahut Farsça tarih metinleri yazan tarihçiler olmuştur (Krş. Şeşen, 1998). Yakut Hemevi, İbn-i Ebi Asib'e, Baybars Mansuri, Zehebi ve Ayni gibi tarih yazarları Arapça birçok tarih telifi yapmışlardır; ancak yedinci yüzyıl, Anadolu'da tarih yazımının çiçeklenme devridir. Bu kitapların çoğu “Menkıbnâme”, “Danışmendnâme” ve savaş tarihçesidir. Dokuzuncu yüzyıldan da tarih kitaplarının çevrildiğini görüyoruz, örnek için İbn-i Kesir'in, Dilşat İbn-i Şirvan tarafından çevrilen *Tarih-i İbn-i Kesir* kitabıdır. Ancak kitapların pek azı Osmanlı tarihinden bahsettiği için bu kitaplar boşluğu doldurmada yeterince etkili olamamıştır.

Tarih kitaplarının çevirisi daha çok Tanzimat Fermanı'ndan sonra, Avrupa'ya kapıların açılmasıyla başlamıştır ve çevirmenler kaynak kültürlerde metinlerin edindiği konumun aynısını Osmanlı toplumuna taşımaya çalışmışlardır. Kaynak ve erek kültürün farklı olması ve Osmanlı ile Avrupa'nın yıllarca süren mücadeleleri Tanzimat Fermanı ile değişen Osmanlı toplumunun tarih yazımı konusunda nasıl bir boşluk içinde olduğunu göstermiştir. Boşluğu doldurmak veya konum sahibi olan bir metne erek kültürde de aynı konumu kazandırmak isteyen çevirmenler araştırma ve eleştiriye dayalı tarih yazımının oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Yeni tarih düşüncesinin omurgasını oluşturan çeviri tarih kitapları, Osmanlı tarihini yeni bir kimliğe kavuşturmaya çalışmıştır. Bu yeni tarih yazımı usullerinin Osmanlı'nın kültürel yapısını değiştirmekte de başarılı olduğu söylenebilir; Meşrutiyet dönemleri ve Cumhuriyetin oluşumu bu değişimin sonuçları olarak yorumlanabilir.

Toury'nin ortaya koyduğu “öncül norm” kavramı da aynı geçerlilikle tarih yazımı konusuna yansımaktadır, “Demek ki kaynak normlarına uyum, çevirinin kaynak metne ilişkin yeterliliğini belirlerken, erek kültür kaynaklı normlara bağlı kalmak da çevirinin kabul edilebilirliğini belirler” (Bkz. Toury (çev. Eker), 2012, 152). Erek kültürde yazılan tarih, kaynak kültürün etkisi altında kalsa da okur kitlesinin merakını kazanmaya çalışacaktır ve nihayetinde erek kültürün kabul edebileceği bir konuma gelmelidir. Toury'nin ortaya koyduğu “kabul edilebilirlik” ve “yeterlilik” kavramlarının çeviri yoluyla tarih yazımını anlamada önemli rol oynayabileceği düşünülmektedir. Çeviri gibi, tarihi bir ucundan yakalayıp erek kültüre aktarmak da “yeterlilik” ve “kabul edilebilirlik” kavramı ile örtüşebilir. Erdoğan'a göre, tarihçi klasik tarih anlayışına göre piyasaya “pişmiş” bir ürün sunmak zorundaysa, o hâlde bu ürünün ne kadar ve nasıl pişeceğine de karar verilmelidir (Krş. Erdoğan, 2013). Tarihçi, söz konusu tarihin “makul” hâle gelmesi için “altın oran”ı yakalamak zorundadır. Şimdi tarih yazarı hakikati taklit ediyor yahut bir yorum yapıyorsa çevirmen de yorumlanmış tarihten yeni bir yorum yapmaktadır ve bu yorumun toplum tarafından kabul görmesinin nedeni sözü edilen “altın oran”ı yakalamaktır.

4.2.1 Çeviri Politikası ve Tarih Yazımı

Çeviri politikasını, süreç öncesi çeviri normlarının ana alt başlığı olarak Toury şöyle açıklamıştır: “[Ç]eviri politikası belirli bir zamanda belirli bir kültür/dile çeviri

yoluyla ithal edilecek metin türlerinin seçimini, hatta tek tek metinlerin seçimini içerir. Söz konusu seçimin rastgele yapılmadığı bulgulandığı sürece böylesi bir politikanın var olduğu düşünülür” (Toury, (çev. Eker), 2012, 153).

Tarih kitaplarının seçiminde ve onların çevirisinde kesin bir amaç varsa (ki araştırma sonuçları olduğunu göstermektedir) o amaç doğrultusunda çevirmenin dünya görüşüne dayanarak bir seçim politikası oluşur. Yukarıdaki bölümlerde verilen örneklerden, çevirmenlerin amaçları doğrultusunda diğer kültürlerden hangi kitapları seçtiklerine dair bilgi edinilmiştir ve hatta çevirmenlerin kendi dünya görüşlerine dayanarak çevirdikleri eserlerden kütüphane oluşturmaları örnek olarak verilmiştir (Bkz. Ek 36).

Çevirmenlerin kitap seçimine ilişkin yorumlarına bakıldığında, kitaplar bazen birinin siparişi üzerine, bazen de kendi seçimleri ile ya da yayınevinin siparişi üzerine çevrilmiştir. Çevirmenlerin eser seçimi ile beraber okur kitlesini de işin içine sokmaları, yeni tarih anlayışının bir diğer tarafıdır. Eser seçiminden, çeviriden ve okur hakkında verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere çevirmen, yazar ve okurun çeviriyi eleştirmesi, çeviri eylemi ile ortaya koyan tarih anlayışının eski tarih yazımı tarzından ayrıldığını gösterebilir. “Tarihçi söyler okuyucu dinler, tarihçi yazar okuyucu oku “paradigması”nın yerini artık yavaş yavaş ‘ortaklaşa’ ve ‘beraber’ inşa edilecek tarih eserlerine bırakmaya başlıyor” (Erdoğan, 2013, 424). Okuru da sürece dâhil eden çevirmenler, çeviri politikası olarak eski tarihçilik anlayışından uzak kalmaya çalışmıştır. Çevirmenlerin çeviri politikası ve tarih anlayışları ile ilgili ön/son sözlerde pek çok ipucu bulunmaktadır. Aşağı yukarı her eserin ön/son sözünde bulunan çeviri amacı, çevirmenlerin eser seçimindeki ilk yazıları olmuş ve genellikle ön/son sözlerin sonunda da okuru işin içine sokmak ve okur ile bir diyaloga girmek için ifadeler ekleyip çıkarmalar yapmışlardır. Örneğin:

“İran ordu mecmualarından bazı makaleler tercüme ederken, son senelerde eski zihniyet ve vaziyetten çok ayrılmış bulunan İran’ı daha iyi tanımak lüzumuna kâil oldum. Bu ihtiyacı, hiç olmazsa, İran’ın bu günkü ahvâl ve amâlini bildiren kitaplar, bir dereceye kadar tatmin edebilirdi.

Bir hukuk ve iktisat âliminin mevzular üzerinde kaleme aldığı bir eserin, senelerce mühmel bırakılan bir lisandan nakledilmekte bulunması ve bazen kâmûsun bile almadığı kelime ve tabirat ile karşılaşmakta yevm-i hâsılayı azaltıyordu. İşte bu ve bu kâbil başka sebeplerle kitabın tercümesini ancak dokuz ayda bitirebildim ve yine bu yüzden bazı yanlışlar, doğru tercüme edilse dahi iyi ifade olunmamış fıkralar da bulunuyor. Muhterem arkadaşlarımla lütufkârlığına niyaz ederim” (Bkz. Ek 64).

veya

“Muradımız

Avrupanın şu asr-ı hâzır tarihi, tarih-i siyasisini bu suretle tercüme etmekten muradımız saha-i irfan-ı Osmanîde büyük bir noksanı izaleye çalışmaktır. Filhakika, uzaklara gitmeye ne hacet, bugün gazetelerimizi okumak, alehusus anlamak için bu nevi âsâra muhtacız. Her gün alet-tevâli Avrupa'nın gelişiğüzel bir devlete dair ya bir vaka ya bir hâdisе zuhur eyliyor, bu vaka ve hadisat ekseren o devletin tarih-i siyasisine bir alaka-yı mahsûsa ile merbuttur. Bu tarihi az çok bilmedikçe o vakaları, o hadiseleri bi-hakkın idrak etmek mümkün olur mu?" (Bkz. Ek 17).

Çevirmenin boşluğu doldurma vurgusu, Osmanlı sahasında tarih yazımının eksik olduğunun düşünöldüğünü göstermektedir. Yukarıda verilen eserin başka bir bölümünde çevirmen şöyle bir ifadede bulunmuştur:

"Filhakika Charles Seignobos, bülent bir zekâ, bir hüccet-i irfan olmakla beraber müverrihini asrın pişvâlerinden addolunamaz, tarihi bekle o derece kudret-i ilmiye değilse de fazilet-i edebiye ve felsefiye ile yazamaz, o rütbe-i bülent bir dehaya eremez, fakat talim ve terbiye, terbiye-yi nâs, tezhîb-i umûm husûuunda o biri fuzelâdan hiç geri kalmaz, bilakis, çünkü büyük bir muallimdir, senelerden beri Sorbonne'un yüksek, maniyen yüksek bir rahle-i tedrîsini ihrâz eyler, Fransa da tarihiyenin adeta bir kutbudur. Bu ustanın derslerinde bile fevka'l-hadd-i talâkat, fesâhat, kuvve-i hitâbet görölmez, fakat usulce bir metanet, manaca bir vuzuh, hulasa böyle mezâyâ-ı asliye bulunur, hatta yazışı söyleyişine müreccehdir, çünkü daha belîğânedir.

Bu tarih-i siyasi Fransızca büyük hacimde sekiz yüz sayfayı mütecaviz bir cild-i kebir teşkil eyler, ilaveler, şerhler de inzimâm ettiğı için lisanın îcâbâtı ile Türkçemizde takriben bin beş yüz sayfaya yaklaştı, binaberin biz-zarûre zaten taksîmât-ı tarihiyeninde mutabakatıyla üç cildi buldu.

Bütün bu izahata bir hatime olmak üzere deriz ki lisanımızda daha mükemmel âsâr-ı tarihiye gerek telif, gerek tercüme tarikiyle tecelli edinceye kadar bu eserin kârîin-i Osmaniye'ye küllî hizmeti olur, bu hakikati bî-pervâ söyleyebiliriz" (age. 5 ve 6).

Tarih yazımının daha şeffaf bir konuma getirilmesi, çevirmenlerin tarih yazımına katkıda bulunmaları olarak değeriendirilebilir. Ancak, çevirmenler bu hizmet sırasında yeni bir tarihin inşasına da başlamışlardır. Tarih ürünü, okur kitlesi tarafından okunduğunda zaten tarih yazımı denilen süreç başlamış ve her okunuşunda bu süreç tekrarlamıştır. Sözü edilen süreç eğer bir çevirmen tarafından başlatılmışsa o halde ilk okuma sürecinde, sonra da çeviri sürecinde, yorumlanmıştır. Örneğin:

"Bundan sonra tarih ürünü tarihçinin kaleminden çıkıp okuyucunun eline geçtiğinde tarih inşa faaliyeti ikinci büyük safhaya geçer ve zihinlerde yeniden ve tekrar üreilmeye başlanır. Zaman içinde hafızalara işlenir, zamanla unutulur, sonra yeniden hatırlanır ve her seferinde tekrar neşv ü nema bularak o tarih ürünü yeniden tarihçiler tarafından ele alınana kadar sözel ve zihinsel olarak üreilmeye ve yeniden üreilmeye ve tekrar tekrar inşa edilmeye devam eder. Kısaca tarih inşası yaşayan bir organizmadır" (Erdoğdu, 2013, 402).

Çeviri politikası olarak tarih eserlerini seçen çevirmenler başka türler çevirse de o dönemin gereğı olarak tarih türüne de başvurmuşlar ve tarih yazımını sadece yazım değil bir inşa olarak ele almışlardır. Tezin önceki bölümlerinden ve verilen örneklerden de göröldüğü üzere tarih inşası merakı ve manipölasyonun güçlü etkisi yeni bir tarihin inşasına yol açtığı söylenebilir.

Sürekli değişimde bulunan bir tarih eseri, yukarıda vurgulandığı gibi her okunuşta yeni bir yorum kazandığı için, çevirinin değişken doğasını gösterip ve manipülasyonun izlerini daha belli kılar. Yine yukarıda değindiğimiz üzere çeviri işi sadece tek çevirmenin filtresinden geçmediği için yayınevi ve diğer etkenlerin etkisi altında kalmış ve yön değiştirmiştir.

Çevrilmiş metinde tarihin başka bir boyut kazanması ilk önce erek dilde metnin ve tarihin işlevini değiştirecektir. Tarih bir birlik, eylem, bakış açısı, söylem, bilgi, kalıntı, olay, dizilim ve kuram olarak ele alınabilir (Krş. Stanford (çev. Cemgil), 2013). Çevrilen tarih kitaplarının işlevi her açıdan incelenebilir; ancak listedeki tarih kitapların işlev değiştirmesi, toplum ve kimliklerin büyük ölçüde her şeyini değiştirmiş ve etkilemiştir. Yazılan tarihler, Erdoğan'ın söylediği gibi gerçeğin bir taklididir ve bu taklidin yanlış olması kaynak metni gerçeğin bir manipülasyonu olarak ortaya koymuştur; tarih geçmişe dayalı olduğu için manipülasyon geleceği etkilemek için yapılır. Stanford, geçmişin şimdiyi şekillendirmesi hakkında şöyle bir ifadeye bulunmuştur: “Geçmişin şimdiyi şekillendirdiğini bilmek yararlıdır, geçmişin şimdiyi tam olarak *nasıl* şekillendirdiğini bilmek daha yararlıdır, ama hepsinden önemlisi şimdinin ne kadarının geçmiş tarafından *şekillendirilmediğini* ve bir tercih alanı olarak açık kaldığını bilmektir” (age. 53-54). Aynı sebepten dolayı da bu gün yazılan ve çevrilen tarih de geleceği şekillendirmede büyük rol oynayacaktır.

Geleceği kuran unsurun çeviri olduğu iddia edilebilir. Çevirmenler delilleri eleştirme ve yargılama fırsatı bulduklarında ön/son sözlerden de belli olduğu üzere, daha iyi bir gelecek kurmak için tarihi, yazarı, toplumu ve devlet sistemini eleştirerek kendi yorumlarını da ortaya koymuşlar.

Tarih yazımının süreç öncesi normlar ile ilişkisini daha net açıklamak için süreç öncesi çeviri normları, çeviri politikası ve eser seçiminin önemini vurgulayarak çeviri tarihin, tarih yazımının bir “tarih inşası”na yol açtığı iddia edilebilir.

4.2.2 Çevirinin Doğrudanlığı ve Tarih Yazımı

Toury “çeviri doğrudanlığı” şöyle ifade eder:

“Çevirinin Doğrudanlığı ile ilgili düşünceler ise metnin asıl kaynak dilinden başka, aynı metnin farklı dillerden de çevrilmesine karşı tanınan hoşgörü eşliğini içerir: Dolaylı çeviriye izin verilmekte midir? Hangi kaynak dillerden/metin türlerinden/dönemlerinden çeviri yapılması(na) izin verilmektedir/yasaklanmıştır/hoş görülmektedir/tercih edilmektedir? İzin

verilen/ yasaklanan, hoş görülen/ tercih edilen aracı diller hangileridir? Bir çevirinin ara dilden yapıldığının belirtilmesi eğilimi/zorunluluğu var mıdır? Yoksa bu gerçek göz ardı/kamufle/inkâr mı edilmektedir? Eğer aracı bir dilin varlığından söz ediliyorsa, aracı dilin hangisi olduğu da bildirilmekte midir? Ve bunun gibi sorular” (Tourey, (çev. Eker), 2012, 154).

“Çeviri Doğrudanlığı” çevirinin hangi dilden yapıldığını ve bu dillerin neden seçildiğini açıkladığı için bu araştırmada ve araştırmamanın sorunsalı olan tarih inşasında önemli rol oynayacaktır. Dillerin tezin kapsamında incelenen kitapların kaynak dili devreye girmesi o dillerin Osmanlı toplumunda yaygın olması ile ilişkilidir. Bu kaynak dillerin de merkezi bir konuma gelmesi, tarih inşasının evrimine katkısı ve etkisini onların sayısı ile anlamak mümkündür. Aşağıdaki tablo durumu ortaya koymaktadır. Kaynak dillerin kendi bünyelerinde bir model oluşturmaları ve aynı modelin Osmanlı toplumuna uyup uymaması çevirilerin eser seçimine etkili olmuştur. Çeviri ile ithal edilen tarihin gerçi boşluğu doldurma amacı ile yapılmıştır, ama çevrilmiş tarih kitaplarının kaynak dilde merkezi konumda olup olmadığına dair elde bilgi yoktur. Aşağıda verilen tablodan da görüldüğü gibi araştırma dönemi içinde Fransızca ve ikinci derecede İngilizcenin merkezi konumda olması kaynak metinlerin hangi dillerden tercih edildiğini göstermektedir.

Kitapların hangi dilden çevrildiğine genellikle kitapların kapaklarında yer verilmiştir. Kapaklarda kaynak diller belirtilmiş, ön/son sözlerde ise ara dillerden söz edilmiştir. Çevirmenler neden ara dilden çevirdiklerini, ön/son sözlerde belirtmişlerdir. Tez konusu olan 86 kitap farklı dillerden çevrilmiştir. Aşağıdaki tablodaki rakamlar hangi dilden kaç tane kitabın çevrildiğini göstermektedir:

Tablo 1

Kaynak Dil	Sayı
Fransızca	34
İngilizce	23
Almanca	9
Arapça	6
Rusça	3

Bulgarca	5
Farsça	2
Azerbaycan Türkçesi	1
Arnavutça	1
Kırım Tatarcası	1
Latince	1
Rumca	1

Kitaplardan bazıları çeviriden yapılan çeviridir; yani ara dil çevirisidir. Ömer Rıza'nın çevirdiği *Asr-ı Saadet* bu duruma örnek gösterilebilir. Eserin aslı Urduca'dır. Bu kitap ilk önce Urduca'dan İngilizce'ye sonra da Türkçeye çevrilmiştir.

Çevirmenler, yeri geldikçe ön/son sözde yahut kitapların kapaklarında kaynak dilin hangisi olduğu hakkında bilgi vermişlerdir. Bazı dilleri bilen çevirmen bulunmadığı için kitapların birçoğu ara bir dilden çevrilmiştir.

Bazı kitapların iki yahut üç çevirisi olmuştur; ancak çok ciltli eserlere bakıldığında, birinci baskıları yayımlandıktan sonra sanki yayınevleri yahut çevirmenler arasında bir anlaşma yapılmış gibi, öbür ciltler çevirmenlerden birisi tarafından yapılmıştır. Örneğin; *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* kitabının ilk cildi Esad Cabir ve aynı zamanda Mehmet Ata tarafından yapılmıştır; ancak ikinci cilde gelindiğinde artık çeviriler Esad Cabir değil de Mehmet Ata tarafından yapılmıştır. Aynı kitabın aslı Almanca olsa da kitap Fransızca çevirisinden çevrilmiştir.

Yukarıdaki listeye bakıldığında Fransızca ve İngilizcenin ne kadar önemli olduğu görülebilir.

Bir başka dikkat çeken durum da Tanzimat'tan Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde İngilizce çevirilerin artmasıdır. Çevirilerdeki Fransızca, İngilizce ve Almanca'nın ön planda olmasını her üç devletin de Osmanlı Devleti ile olan uzun ilişkilerine bağlamak mümkündür. Öte taraftan Avrupa'nın güçlü devletleri hâline gelmeleri, yeni bilimsel alanların bu devletlerdeki teşekkülü, tarih konusunda geniş

arşivlere sahip olmaları ve aynı zamanda Osmanlı Devleti ile ilgili yoğun çalışmalar yapmaları, bu devletler ve onların dillerinin Osmanlı toplumunda neden bu kadar önemli olduğunu göstermektedir. Söz konusu üç dilden yapılan çevirilerdeki içerik incelendiğinde bu diller vasıtasıyla hangi konuların aktarıldığını görülebilir.

Fransızcanın ne kadar önem taşıdığını ve dünyada ne kadar yaygın olduğunu Adom'un Celal Nuri Bey'e yazdığı mektupta görebiliriz; "Temin edebilirim ki eğer Celal Nuri Bey eserlerini Fransızca olarak Paris'te neşretmiş olsaydı, belki yalnız Fransa gazeteleri değil, bütün matbûât-ı cihan için bir vesile-i iştilal olurdu" (Bkz. Ek 74).

Diğer dillere gelindiğinde ise öncelikle Arapçadan çevrilen kitapların sayısının çokluğu görülmektedir. Bu dilden çevrilen kitapların neredeyse tamamı dini içeriklidir ve bu da Arapçanın İslam dünyasının ana dili olduğunu göstermektedir.

Rusçadan çevrilen tarih kitaplarının büyük bir kısmı 1900'lerden sonraya ait olup siyasi tarih ve sosyalizme konu olan kitaplardır. Rusya'nın eski tarihine ait kitaplar da çevrilmiştir; ancak onlarda çevirmen ön/son sözü olmadığı için bu kitaplardan sadece 6 tanesi dâhil edilmiştir. Listede 67. sırada yer alan *Tahliskâr Bir Bomba* kitabının çevirmenine dair tek veri "S. N" harfleridir. Sosyalizm ile ilgili kitapların çoğunun baskı yeri Bakü'dür ve bu kitaplar iki dilin lehçeleri arasındaki farkları ortaya koymuştur.

Bulgarca ve Farsça listede aynı sayıdadır; yani her birinden ikişer çeviri mevcuttur. Ancak İran ve Afganistan ile ilgili kitapların birçoğu İngilizceden çevrilmiş ve sadece Ömer Halis ve A. S. adlarıyla Farsçadan çeviriler yapılmıştır. Bulgarcadan çevrilen her iki kitap da harp ile ilgilidir.

Kitapların içinde "dil içi" çeviri olarak iki metin mevcuttur; Latif Safa tarafından çevrilen *İnkılapçı Meslektaş Birlikleri Enternasyonalî 2. Beynelmîlel Kongresini Evamir ve Mukarreratı. 19 Teşrin-i Sani- 2. Kanun-i Evvel 1922* aslen Rusçadan Azerbaycan Türkçesine ve sonra Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine di liçi çeviri ve uyarılama yöntemiyle çevrilmiştir. İkinci kitap Necip Asım'ın Tatar Türkçesinden (Kırımca) çevirdiği *Umdetü't-Tevarih*.

Diğer dillerden yapılan çeviriler oldukça azdır ve olanların da birkaçında ön/son söz bulunmaktadır. Yukarıda görüldüğü gibi her dilden sadece bir kitap listeye girmiştir.

Yukarıda verilen istatistiğe göre bazı İngilizce metinler Fransızca çevirisi üzerinden Türkçeye aktarılmıştır. Çevirmenlerin ön/son sözlerdeki ifadelerle göre bunun nedeni, İngilizce metnin olmamasıdır. Benzer nedenlerden dolayı bazı metinler, özellikle Doğu dillerinde yazılan tarih kitapları, İngilizce çevirileri üzerinden çevrilmiştir. Von Hammer'ın *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, Almanca yazılsa da Türkçesi Fransızca üzerinden çevrilmiştir.

“Baron Hammer asıl tarihi Almanca yazmıştır. Türkçesi Fransızcasından tercüme ediliyor. Lakin Almanca ve Fransızca gibi tekemmül ve ıstılahatı takrîr etmiş ve hatta bu ıstılahatın kısm-ı küllisini yalnız tarz-ı telaffuzda cüzi farklarla aynen kabul eylemiş olan iki lisanın birinden diğerine- her tarz-ı beyanda bile bir türlü tecelli eden âhenk-i elfâz, üslup, vücûh-ı tebliği maani, teşbihat ve istiârât-ı meziyetleri hüviyyetlerinde tesir-i mahsus gösteren âsâr, hususiyile manzum bulunanları müstesna olmak üzere- tercüme aslına hemen tamamıyla muadil olabildiği gibi tarihin Fransızcası da müverrih nezareti altında yazılmış olduğundan Almancasından naklille Fransızcasından nakil arasında kıymetine hanel verecek bir fark olamaz” (Bkz. Ek 51).

Zaten ikinci dile çevrildiğinde birçok manipülasyona uğrayan metinler yabancı dillerden Türkçeye çevrildiğinde hiç düşünce değişimine uğramasa bile dil farkından dolayı manipüle edilmesi muhtemeldir. Çevirmen paragrafın sonunda “kıymetine hanel verecek bir fark olamaz” yazsa da değişim bir sonraki paragraftan bile anlaşılmaktadır:

“Şu kitaba nazar-ı lütf ile bakacak olan erbâb-ı mütalaa büsbütün de yalnız tercümeden ibaret bulmazlar zannederim. Çünkü bir taraftan da mütercimim kalemiyle metin sayfalarına derç olunan haşiyelerde ve her cildin nihayetlerinde hayli malumat ve izahat ilave olunmuştur. Şu suretle müverrih- mukaddimedede beyan ettiği veçhiyle Viyana'da o zamanlar Türk hurûfuyla istinâs-ı tâm hâsıl edilememesi gibi esbâbdan dolayı sarf-ı nazar eylediği bir şey- ki meahiz-i şarkiyyenin nakillerini aynen derç etmektir- kısmen ikmâl olunmuştur” (age. 4).

Ara dilden çevrilen diğer eserlerde de benzer ifadeler bulunmaktadır ve ara dilden çevrilen eserlerde genellikle çevirmen müdahalelerine dair ifadelerin daha fazla olduğu görülmektedir:

“Biz bu mütalaaları Hintçe tercümelerinden nakledecek olursak asıllarındaki kuvvetten veya incelikten bir şey zayi etmiş olmaktan korktuk. Onun için bunların asıllarını bulduk ve onları oradan nakl ü tercüme ettik. Mesela (Vilyam Jems. çev) William James'in asılları İngilizce olan eserlerinden aslı Arapça olan eserlerinden birşey naklolunduğu zaman bunu doğrudan doğruya İngilizce veya Arapçadan naklettik. Diğer bütün iktibasatı da aynı şekilde hep asıllarından aldık ve bu suretle naklolunan bütün şevahidin kuvvetinden bir şey kaybetmemesini temin ettik. *Kuran-ı Kerim*'den, kütüb-i ahadisten ve sair kitaplardan naklettiğimiz her şeyde de aynı hatt-ı hareketi takip etmiş, bunların hepsini bizzat tetkik ederek yazmış bulunuyoruz” (Bkz. Ek 68).

Burada çevirmenin belirttiği gibi birçok alıntı ve hadise olduğundan dolayı çevirmen alıntılarının kaynak metnine ulaşmış ve onların asıl yazılarını vermiştir; ancak kitap, kendisi İslam konusunda da olsa İngilizceden çevrilmiştir. Kitabın asıl

dili Hintçe olup, kitap İngilizce ara dilden çevrildiği için çevirmen müdahalelerine uğramıştır.

Başka dillerden çevrilen kitaplarda ilginç bir konu daha göze çarpmakta ve Fransızcanın, dillerin hepsinden daha egemen olduğu görülmektedir. Yabancı isimlerin hepsi; hatta İngilizceden yapılan çevirilerde bile Fransız aksanı ile yazılmıştır. Yukarıda verilen örnekte de William James'in ismi Fransızcada telaffuz edilen Jems şeklinde kaydedilmiştir veyahut *Esbab-ı Hezimet ve Felaketimiz* adlı kitabın yazarının ismi (Smith Bartlett'in ismi) kapakta İşmit Bartlet olarak Almanca telaffuzuna benzer şekilde kaydedilmiştir.

Genellikle her dilden farklı konularda eserler çevrilip yayımlanmıştır. Sadece İslam konulu eserlerin çoğunun İngilizceden çevrilmesi dikkat çekicidir. Fransızca kaynak dil olarak en çok kullanılmıştır, İngilizce ise hem kaynak hem de ara dil olarak çevirilerde kullanılmıştır.

4.2.3 Ara dil ve Kaynak Dillerden Yapılan Çevirilerde Tarih Yazımı Vurgusu

Kaynak ve ara dillerin tarih inşasına katkıları, kaynak ve ara dilin arkasındaki egemen kültüre bağlıdır. O kültürün, erek toplumun üzerindeki etkisi ve ortaya koyduğu yeni kavramlar bu bağlamda önemlidir. Erek kültürün yeni kavramları kendi içinde nasıl sindireceğini öngörmek zordur. Topluma bilinçli olarak ithal edilen düşünce tarzları kesin bir etki yaratacaktır. Tezin konusu çerçevesinde çeviri tarihi ile telif tarihi arasında bir sınır çizmek mümkündür, ama böyle bir ayırım yapmak o zaman çerçevesinde zor olabilirdi. Çeviri eserlerden esinlenerek tarih telif eden çevirmenler ve yazarlar göz önüne alındığında bu sınırın çok az görünür olduğu görülmektedir.

Çevirmenler ve yazarların çeviri ve telif üzerinden oluşturdukları tarih inşası normları, farklı dizgeler içinde daha yüksek seviyede bir dizgenin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Fransızca ve İngilizcenin merkez konumda olmaları çeviri ile ilgili davranışların üzerinde çok etkili olmuş, Osmanlı sahasında rivayete dayalı tarih yazımı geçersizliğini yitirmiş ve Batı'ya dayalı tarihi ortaya çıkarmıştır. Önceki geleneksel tarih normlarının zayıflaması ve yeni tarih yazımı karşısında kenara itilmesi, eski tarih yazımı normlarının kalıntılarının yeni oluşan normların içinde yaşamasını sağlamıştır. Bu arada dil seçimi konusunda izlenen politika ister çevirmen tarafından olsun, ister toplumun baskısı altında olsun, her ikisinin de taraflı

bir politika yürütmesine sebebiyet vermiştir. Fransızca ve İngilizcenin merkezi bir konuma gelmesini sadece çevirmenlerin iş politikalarına bağlamak pek doğru olmaz, özellikle Osmanlı toplumu üzerinde Fransızcanın etkisi, yakın zamanda dünyanın en büyük ihtilallerından birine ev sahipliği yapmış değişim süreci geçiren bir ülkenin dili olduğu için toplum açısından çok önem taşımaktadır.

“Fransızlar her türlü inkılâp ve teceddüdün serien evamir ve kavanin kuvvetiyle hayyiz-i husûle çıkabileceğine imankâr bir millettir. Bunun içindir ki 1789 İnkılab-ı Kebiri gibi coşkun bir hareket ancak bunların memleketinde vuku bulabildi. İşte bu büyük ruhşinas bu inkılâp veya ihtilal-ı azimi muaheze ediyor” (Bkz. Ek 87).

Yukarıda görüldüğü üzere, Osmanlıların Fransa’dan en çok etkilendikleri konu İhtilal olsa da her alanda Fransızcadan kitap çevrilmesinin nedeni onların yeni dünyalara açılma serüvenini Osmanlı’ya yansıtmakta ve anlatmaktır. İngilizler ile Fransızların arasında yüzyıllarca süren husumetin sonucundan yararlanmak isteyen Osmanlı aydınlar kitlesi Fransızlardan öğrenmek ve onların hatalarını tekrarlamamak amacıyla da kitaplarına yaklaşmışlar ve onları eleştirerek Fransızcanın merkezi konuma taşınmasına yardımcı olmuşlardır. Benzer bir durum İngilizce için de geçerli olmuştur; ancak İngiltere’nin bu konudaki etkisi daha çok 20. yüzyılda görülmektedir.

Okur kitlesinden alınan tepkiye göre daha çok kaynak dil olarak kullanılan Fransızca ve İngilizce, merkezi bir konum edinerek Osmanlı tarihinin yeniden inşasına özellikle katkıda bulunmuştur. Dil seçimi stratejileri Toury’nin söylediği gibi birçok normun sonucudur; farklı nedenlerden dolayı yapılan dil seçimine ilişkin diğer bir faktör de devlet siyasetinin sonucu olarak kurulan ilişkilere dir. Bu ilişkiler Fransa ve İngiltere’ye öğrenci göndermekten ordu için Fransa’dan temin edilen silah satın alma ilişkilerine kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Tarih inşası amacıyla çevrilen eserlerde bir norm olarak, dil seçimi stratejisini belirlemek, Osmanlı toplumunun geleceğini hedefleyen tarih inşasının yönünü izlemeye yardımcı olabilir.

Tarih inşası stratejilerine dil seçimi açısından bakıldığında, tarih inşasının farklı davranışlarla sonuçlanmasını, kaynak dillerin tarih ithalindeki rolünü ve Osmanlı toplumuna nasıl yansımalarını daha belirgin şekilde açıklayabilir. Fransızca ve İngilizcenin filtresinden geçen tarih, bu iki dilin normlarını mecburen kabul etmiş ve Fransızca ve İngilizcenin dil ve kültür dizgesinin bir parçası olarak Türkçeye dâhil edilmiştir.

Fransızcanın diğer alanlarda da egemen olduğu, özellikle edebiyatta ara dil olduğu, Eshabil Bozkurt tarafından şu şekilde vurgulanmıştır. “II. Meşrutiyet’ten Harf Devrimi’ne kadar Osmanlı Türkçesine çevirisi yapılan romanlar incelendiğinde birçok eserde kaynak dilin belirtilmiş olduğu görülmektedir. Bu dönemde ara dil olarak Bulgarca ve Fransızca ile karşılaşmaktadır. Çevirmenler, neden ara dil çevirisi yaptıklarını ön sözlerinde ifade etmektedirler” (Bozkurt, 2014, 113). Edebiyat çevirisinde de Fransızcanın rolü önem taşımaktadır. Tarih çevirilerinde ise Bulgarcanın yerini ikinci derecede İngilizce tutmuştur. Yine hem kaynak dil ve hem ara dil olarak İngilizcenin tarih yazımına etkisi görülmektedir. İngilizcenin ara dil olarak devreye girmesi çoğunlukla Doğu dillerinde çeviri yapacak çevirmen olmadığı içindir. Bu konunun tarih yazımına etkisi, yine Doğu kültürünün Batı dil ve anlatımı ile Osmanlı toplumuna aktarılması olmuştur.

Osmanlı sahası tarih yazıları, dil konusunda tarih boyu değişime uğramıştır. Örneğin, İlber Ortaylı’ya göre on yedinci yüzyılda bir tarihçi Fars şairi Sadi’nin *Tacü’t-Tevarih* kitabında kullandığı tarih yazımı tarzını Osmanlı tarih yazımına dâhil eder ve Türkçenin bu alanda güçlenmesine katkıda bulunur (Krş. Ortaylı, 2004). Tanzimat öncesi yüzyıllarda Farsça ve Arapçadan çevrilen veya onların tarzı ile yazılan kitapların ithal ettikleri düşünce tarzları Osmanlı tarihini nasıl etkilemişse, Batı tarihçiliği aynı nedenle Tanzimat döneminden sonra da Osmanlı’yı etkilemiştir. Kaynak ve ara diller üzerinden oluşan çeviri politikası bakış açılarının değişmesine neden olmuştur. Osmanlı toplumunda yabancı ülkeler hakkındaki bilgi, tarih, coğrafya, felsefe ve harp kitaplar ve kaynakları okumak ve araştırmalar ile edinmemiştir; belki Osmanlı Devleti’nin o ülkelere gönderdiği elçiler ve diplomatlar vasıtası ile edinilmiştir. Osmanlı’nın Rusya’ya gönderdiği Şehdi Efendi 1757 yılında Rusya operasını anlatır ve önceki elçilerden farklı olarak Rusya’nın yaşam, ordu ve yönetim tarzı hakkında bilgi verir (Krş. Unat, 1968). Benzer nedenlerden dolayı kaynak ve ara dillerin Osmanlı toplumuna neler taşıdığına bir çeviri stratejisi olarak ele alınması Tanzimat ile tarih yazımının manipüle edilmiş tarih yazımı etkisi altında nerelere taşındığını açık bir şekilde gösterebilir; ayrıca çevirmen, çeviri eyleminin en önemli eylemcisi olup kitabın kaderini belirlemede en önemli rolü oynadığı için bu tez kapsamında incelenen kitapların çevirmenleri ve yayınevleri hakkında bilgi vermek manipülasyonların neden yapıldığına ışık tutacaktır.

4.3 “Kültür Repertuarı” Eyleyicileri Olarak Yayınevleri

Çeviri eyleminde işveren olarak yayınevlerinin çok önemli bir rolü vardır ve çevirilere yön vermede büyük etkileri olmuştur. Yayınevlerinin hem mali hem manevi olarak yayım işine katkıları büyüktür ve bu nedenle de çeviri eylemine müdahaleleri de kendi açılarından haklı görülmektedir. Yayınevlerinin rolü, patron olarak hem ideoloji açısından, hem de kitap yayımının finansal tarafını temin etmeleri açısından önem taşımaktadır.

Yayınevlerinin çevrilmiş tarih kitaplarını yayımlamaktaki amaçları kitapların ön/son sözlerinde, yayınevi tarafından yazılan ifadelerde veya çevirmenin ifadesinde anlatılmıştır. Bazen kısa bir cümle ile kapakta kitabın yayım amacı yayınevi tarafından açıklanmıştır. Örnek olarak kitabın “İlerice bir neçe söz” başlığı altında yazılan ön sözünde genel tarih anlatmak amacıyla çevrilen *Afgan Tarihi* adlı kitabın kapağında şu şiir yazılmıştır:

“Cihanda her kişinin rehnümasıdır tarih
Esir-i zulmet, kahrın ziyasıdır tarih
Hukuki selb olunan milletin bugün bence
Hünerli kuvveli tek hudasıdır tarih” (Bkz. Ek 14).

Tarih okumasının önemini anlatan bu şiir, yayınevinin Afganlar ile ilgili tarih okumalarına verdiği önemi gösterir. Benzer ifadelerin yine kitaplara sadece yayınevi değil, patronluk yapan heyetler ve encümenler tarafından da koyulduğunu görüyoruz. Örnek vermek gerekirse, “Talim ve Terbiye Dairesi” tarafından yayımlanan *Büyük Harp* (1926) kitabının ilk sayfalarına bir ön söz yazılarak kitabın neden yayımlandığını şöyle açıklanmıştır.

“Hayat-ı beşeri kökünden sarsan ve avâkıbı henüz dünyanın bütün köşelerinde az veya çok bir acılıkla mahsus bulunan büyük harbin menşelerini de hem meraklı hem de istifadelidir. Bu sebeple Alman ricâl-i siyasîsinden Helferik’in yazdığı ‘*Büyük Harp Evveliyâtı*’nı biraz evvel tercüme ettirerek tab ve neşreylemiştik. Bu eser tamamıyla bî-taraf bir mahsûl-i muhakeme addedilemezse de esbâb-ı harbin tarz-ı tekvîni, mevcutları arasında bî-tarafâne en ziyade yakın kalmak suretiyle ve takibi kolay bir vuzûh ile tasvir ve ifadeye muvaffak olduğundan bu kitabın ‘*Büyük Harp Tarihi*’nin bir mukaddimesi olarak mütalaası şâyân-ı tavsiyedir” (Bkz. Ek. 33).

Bazen çevirmenlerin yayınevleri ile farklı düşünce tarzına sahip olmaları çevirmenin özel bir telif hakkı üslubunu kullanmasına neden olmuştur. *Tarih-i Mücmel-i Fransa* kitabının kapağının üzerinde şu cümleler göze çarpmaktadır. “İlk defa olarak Camlı Hanı’nda, tekrar tab’ı mütercime aittir. Mütercimim mührü ile memhur olmayan nüshalar sahte nazarıyla bakılacaktır” (Bkz. Ek 77).

Yayınevlerinin kitap kapakları üzerindeki reklamları ve kitabın içeriği ile ilgili yazıları, yayıncıların iş politikalarının diğer bir kısmıdır. Kitapların çoğunda yayınevleri kitapta kitabın içeriğini anlatmışlardır. Mesela *On Sekizinci Asır ve Kanlı İhtilal* (1910) adlı kitapta şöyle bir ifade bulunmaktadır:

“On sekizinci asırda Avrupa- cemahir-i mütefikeyi Amerika'nın teşekkülü- Fransa ihtilal-i kebir-i Napolyon- Şark siyaseti- Müstemlikat muharebeleri... Tarih tekerrürden ibarettir. Bu cihetle mazi istikbal için bir ders-i ibret olmalıdır” (Bkz. Ek 29).

Kitap kapaklarının bazısında kitap satış gelirin kime ait olacağı hakkında da bilgi verilmiştir. Örneğin, Mihran Matbaası tarafından yayımlanan *Arnavudluk ve Arnavudlar* (1880) kitabının üzerinde şu ifadeler bulunmaktadır: “Hâsılât-ı safiyesi ve her hakkı cemiyet-i ilmiye-i Arnavudiye'ye aittir” (Bkz. Ek 2).

Yayınevlerinin kitaplar üzerinde bir diğer tasarrufları ise kitapların yayın izni ile yayımlanmasıdır. Elbette yayınevlerinin nereden izin aldıklarını yazma nedeni kitabın yasal olarak yayımlandığının bildirilmesi ve genelde yine kendi kurumlarının reklamını yapmaktır. Örnek verecek olursak, İkdam Matbaası tarafından yayımlanan *Osmanlı Ordusuyla Tesalya'da* (1898) kitabının üzerinde şu cümle bulunmaktadır, “Maarif nezareti celilesinin ruhsatıyla İkdam gazetesinde tefrika edildikten sonra ayrıca kitap suretinde dahi temsil edilmiştir- Dersaadet- İkdam Matbaası” (Bkz. Ek 22).

Araştırma listesindeki kitaplar, toplam 53 yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Yayınevlerinin çoğu çeşitli konularda kitap yayımlamış, sadece bazıları özel konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Mesela Sebilürreşad yayınevinin yayımladığı kitapların konusu çoğu zaman İslam'dır. İkdam yayınevinin yayımladığı eserler ise Avrupa tarihi, siyasi tarih ve Osmanlı tarihi ile ilişkilidir (Bkz. Ek-I). Yayınevlerinin özel konular üzerinde yoğunlaşmaları onlara hem ideolojik hemde finansal anlamda işveren olarak nitelik kazandırmıştır. Yayınevleri ve diğer tüzel kurumların kitap yayımına sponsorluk etmeleri topluma yön verme konusunda önem taşımaktadır. Tarih yazımı açısından kitabın içeriğine ilişkin pek fazla müdahaleleri bulunmasa da kitap seçimi hakkında, müdahalede bulunmuşlardır.

İdeoloji ve dünya görüşlerine dayanarak farklı ülkelerden kitap ithal edip çevirten yayınevleri kendi amaçları doğrultusunda tarih yazımına katkıda bulunmuşlardır. Misal, Hindistan İslam okullarından kitap ithal edip onları çeviren ve Osmanlı toplumuna kendi düşüncelerine göre yeni bilimler aktaran çevirmenler,

hilafet ve saltanattan hangisinin daha iyi olduğu konusunu İslam şemsiyesi altında bir araya getirerek düşüncelerini ifade etmeye çalışmışlardır.

İki Meşrutiyet dönemi arasında yer alan 1898 yılında nasıl bir kargaşanın yaşandığı ve Osmanlı Devleti'nin her açıdan nasıl bir baskı altında kaldığı tarih kitaplarında görülebilir; yayınevi hâlâ dünyanın herhangi bir uzak noktasında bir İslam devleti varmış gibi kitaplar çevirtip yayımlaması için çok miktarda para harcadığı ön sözlerde görülebilir. *Açe Tarihi* (1899) adlı kitabın çevirmeni böyle bir düşünce doğrultusunda ön sözde şu satırları yazmıştır:

“Açe Malaka şibh-i cezîresi şehirlerinden olup sahili bahre dört kilometre uzaklıktadır. Şehrin nüfus-ı umûmisi 18000 râddesindedir. Bütün Açe hükümetinin nüfusu 2.000.000'dur. Kıta-i mezkure gayet müspet ve mahsuldar olup, ahali de o nispette faal, çalışkan oldukları için memleket zengindir. Şu risâleyi neşretmekte başlıca maksadımız kısım-ı azamı şeriât-ı garrâ-i Ahmediye'ye mensup bulunmakla mazhar-i fevz ve necat ve saadet olan Açelilerle kıtaât-ı sâirde bulunan ehl-i İslam'a tanıtmaktır. Bahusus ‘İnne maa'l-müminûn ...’ ayet-i celilesi mucibine her nerede bulunursa bulunsun liva-i hamd-i Muhammedi altında müstezil-i emn ü emân olan vahdetperestane ümmetin yekdiğerinin ahvalinden haberdar olmaları diyanetten siyasete muktezâdır” (Bkz. Ek 56).

Yayınevlerinin çeviri sürecinde en önemli işveren olarak devrede olmaları çeviri eylemini, çeşitli açılardan etkilemiştir. İşverenlerin çeviri politikasına müdahaleleri repertuar oluşturma ve eser seçiminden başlayarak kitap kapağı, kâğıt türü, kitap sayısı gibi en ufak detayları bile kapsamaktadır.

4.4 “Kültür Repertuarı” Eyleyicileri Olarak Çevirmenler

Tarih kitaplarında adı geçen çevirmen sayısı 70'i bulmuştur. Bazı çevirmenler birkaç kitap çevirmiştir. Edebiyat konusunda kadın çevirmenlerin önemli rolleri göz önüne alınırsa (Krş. Karadağ, 2014, Bozkurt, 2014) tarih kitaplarının çevirisi konusunda hiçbir kadın çevirmene rastlanmaması dikkat çekicidir.

Çevirmenlerin hepsi Osmanlı tebaasıdır. Sadece *Tarih-i Sultan Muhammed-i Sani* adlı kitabın çevirmeni, Karolidi, yabancısıdır. Karolidi, İzmir mebusudur ve Kritovulos'un önemli bir eserini Türkçeye çevirmiştir. Elbette ortak yapılan çalışmalar da listede mevcuttur örneğin *Rusya'da Sosyal Demokratiyanın Muhtasar Tarihçesi* kitabının çevirmeni Halil İbrahim çeviriyi Azerbaycanlı çevirmen, Kasimov ile ortaklaşa yapmıştır. Şimdiki zamana göre “yabancı” o döneme göre “yerli” sayılan başka çevirmenler de listede bulunmaktadır. Mesela Yanko Vaçidi adlı Rum asıllı çevirmen *Fransa ve Prusya Devletleri Beyninde Vuku Bulan Muharebe Tarihi* (1872) adlı kitabı Türkçeye çevirmiştir.

Listede bulunan çevirmenlerden tarih alanının dışında edebiyat, felsefe, bilim ve diğer alanlarda çeviri yapmış olanlar da vardır. Örneğin, Abdullah Cevdet'in edebiyat çevirileri, kendi şiirleri ve felsefe çevirileri o dönemin gereği olarak çok önem taşımaktadır. Çevirmenlerin birçoğunun kendi telifleri de mevcuttur. Yine Abdullah Cevdet'ten örnek verilirse *Dimağ, Fizyolacya-i Tefekkür ve Fünun ve Felsefe* eserlerine değinmek yerinde olur. Telifi olan çevirmenlerden Şemseddin Sami, Subhi Edhem, Tahirü'l-Mevlevi, Ömer Rıza, Ömer Halis, Necip Asım, Mehmet Ata ve diğerlerinin ismini burada zikredebiliriz. Kendisi telif işi ile de uğraşan çevirmenler, genelde kitap konusu ile daha çok uğraştıkları için metinlere daha fazla müdahalede bulunmuşlardır. Bu müdahalelerden yukarıdaki bölümlerde örnekler verilmiştir.

Çevirmenler genelde ön/son sözlerin sonunda okur kitlesine teşekkür ederek onlardan yanlışı affetmelerini ve bunlar hakkında çevirmene bilgi vermelerini istemişler. Böyle cümlelere ön/son sözlerin çoğunda rastlanılmaktadır.

“İşte bu vazifeyi der-piş edilerek risâle-i mezkûre şu heyete ifrâğ olunmuş ve şu kadar ki Fransızcasında muharrir müşarünileyhin gösterdiği maharet ve letafete karşı acz ü adem-i iktidar cihetiyle Türkçesi bu kadar olabilmıştır. Binaenaleyh ledel-kurrâ görülecek kusurların kâriîn-i kirâm hazeratı taraflarından afv ü safh buyurulması mütemennâdir” (Bkz. Ek 2).

Çevirmenler çoğu zaman kitabın ön/son sözünde kitabın çevirisinin kim tarafından sipariş edildiğini açıklamışlar, onlara da teşekkür etmişlerdir. Bazı kitapların çeviri yahut çeviri mecmuası olduğuna bakmayarak çevirmenler, yazarın adını yazmaktan çekinmişler yahut ön sözde sadece onların kitaplarından yararlandıklarını yazmışlardır.

“Milyonlarca insanların bâdi-i felaketi olan cihan harbine ait neşrolunan birçok eserler arasında Amerikalı A. Roy Leonard'ın İngilizce bir eserini mütalaa etmiş idim. Sırf tercüme hususunda meleke ve mümârese hâsıl etmek maksadıyla üç sene evvel mezkûr eseri Türkçeye tercüme ederek bir tarafa bırakmış iken bilahare mütalaa ettiğim İngilizce T.O. Hodges ve B. Van Vorst'ın harb-i umûmi tarihlerinden bazı kısımları da bit-tercüme evvelkine ilave eyledim. Müsveddesini mütalaa buyuran muhterem arkadaşlarımın teşvikleri neticesi olarak tabına cesaretle ehl-i tetkik nazar-ı irfanına arz eylediğim şu eser ilk tercümem bulunduğu için vukûu zaruri olan hatalarıma nazar-ı müsamaha ile bakılmasını istirham eylerim” (Bkz. Ek 40).

Çevirmenler ile ilgili bir diğer konu da çevirmen ve işverenlerin haklarının korunmasıdır. 20. yüzyılda yasal olarak devreye giren ve halen bazı ülkelerde anlam taşımayan “telif hakkı”, daha o zamandan kitap yayımı konusunda geçerli olup kitapların kapakları, ilk sayfaları yahut ön/son sözlerinde çevirmenler bu konu hakkında bilgi vermiş veya okuru uyarılmışlardır:

“*Umdetü't-Tevarih*'in elimize geçen nüshası müellifin el yazısıyla biricik bu eser olması me hazlerinden bazılarının diyarımızda bulunmaması hasebiyle nazar-ı ehemmiyeti celb ve neşrini mucib olmuştur.

İşbu eserin istinsah ve neşrinde Türk Tarih-i Encümeni hâfiz-ı kütüb Mükremin Halil ve kâtip ve müstensih Rafet Ağâh beylerin kıymettar muavenetlerinden istifade ettiğimiz cihetle kendilerine teşekkürü vicdani bir borç biliriz” (Bkz. Ek 61).

veya

“Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi bu büyük eserin tab u neşrini deruhde etmekle müstesna bir gayret ve himmet göstermiş oluyor. Kütüphanemizin gösterdiği bu gayret ve himmet her türlü takdir ve tahsine layıktır. Onun da avn-i bârî ile eserin kâmilen neşrine muvaffak olmasını temenni ediyoruz.

Ve minallahi't-tevfik” (Bkz. Ek 66).

Çevirmenler çoğu zaman yukarıdaki örneklerde gösterildiği şekilde bir ayet veya dua ile ön/son sözlerini sonlandırmışlardır. Bazen ayet yerine bir beyit, bir şiir yazdıkları da olmuştur.

“Bugün mesaimizin dörtte üçünü ikmâl etmiş olmaktan ve yakında eserimizin dördüncü cildini de neşrederek kütüphane-i irfanımıza ihdâya muvaffak olmaktan derin bir mesûdiyet hissediyoruz.

Cenab-ı Hakk'ın bu tevfikine arz ve şükran eder ve dördüncü cildinde pek yakında intişarına muvaffak tazarru ederiz” (Bkz. Ek 62).

Çevirmen adlarının yanında kapak üzerinde farklı ifadeler de bulunmaktadır: nakleden, mütercim, çeviren, muharrir, Türkçeye nâkili vb. Bazen yazarların adı ile yan yana bazen üstte çevirmen adı altında yazarın adı ve bazen de yazar adı olmadan sadece çevirmen adı kitap kapaklarında belirtilmiştir.

Çevirmenler bazı eserleri müşterek şekilde çevirmişlerdir. Örneğin *Rusya'da Sosyal Demokratyanın Muhtasar Tarihçesi* adlı kitabı Halil İbrahim ve Kasimov; *Cihan Muvazenesi'nin Bozulması* (1923) adlı kitabı Ali Reşad ve Galib Ata adlı iki çevirmen birlikte çevirmiştir; ancak müşterek çevirilerin sayısı pek fazla değildir.

Bazı kitaplar, heyet tarafından çevrilmiştir ve bu çevirilerde genellikle çevirmenlerin adı yazılmamıştır, örneğin, *Büyük Harp 1914-1918* kitabı Almancadan 1926 yılında bir heyet tarafından çevrilip yayımlanmıştı, ancak kitapta çevirmenler hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Tarih alanında yeniden çeviri örneği çok değildir. İkinci veya üçüncü kez yayımlanan kitaplar vardır. *Tarih-i Siyasi* adlı eser aynı yıl (1906 [1324]) Ali Reşad ve Ali Kemal'in çevirisiyle Kanaat Kütüphanesi tarafından yayımlanmıştır.

Aşağıdaki alıntıdan görüldüğü üzere çevirmenlerin bazısı ön/son sözlerinde sorumluluğu üzerlerinden atmak için bazı cümleler ve ifadeler kullanmışlardır. İlk

önce çeviriyi kendi görevleri bilerek çevirdiklerini ve çeviri yapmaktaki amaçlarını yazarak kitabın bazı konularına muvafık olmadıklarını yazmış ve sonra da yargıyı okura bırakmışlardır. *İran ve Avrupa Muharebesi* (1916) kitabının çevirmeni olan A.S. (Adının baş harfler ile yazılması da dikkat çekicidir) şöyle bir ifadede bulunmuştur:

“Aslı Farisîceden intişâr eden bu risaleyi, muhtevîyâtının ehemmiyeti münasebetiyle Türkçeye bit-tercüme kariîn-i Osmaniye’ye takdim etmeyi vazifeden addettim. Risalenin muharriri İran siyâsiyûnundan olduğunu ve efkâr ve mütalaanın dahi bit-tab kendi nokta-i nazarından yazılmış bulunduğunu esnâ-yı mütalaada kariînin daima hatırlayarak muhakemelerinde âdil ve bi-teraf davranacaklarını ümit ederim” (Bkz. Ek 3).

Diğer kitaplarda da buna benzer cümleler bulunmaktadır. Çevirmenler bazen çok kısa ön/son sözler yazmış bazen de çok uzun ve kapsamlı olarak çeviri, eser seçimi, çeviri süreci sorunları, yayınevinin sorunları ve sıkıntılarında, çeviride yaptıkları yönlendirmelerden ve kaynak metni nereden bulduklarından bahseden bilgiler vermişlerdir. Çevirmenler, işverenler ile yakın ilişkide oldukları için işverenlerin çevirmenler ve çeviri eylemi üzerindeki etkileri çok önem taşımaktadır.

Tanzimat Fermanı’nın en önemli sonuçlarından biri de orduda gerçekleşen ıslahatlar ve askeriyede modernleşmenin başlamasıdır. Bu yenileşme süreci eğitimden başlayarak Avrupa’dan yeni silahlar satın almak ve Avrupa’da, özellikle Alman ordusuyla iş birliği yapılmasıyla devam etmiştir.

Türk milletinin, harp sanatı ve askerî bilimlerinin en yüksek kaynağı olan Harp Akademisi, 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarında kurulmuştur. Bu süreç, aynı zamanda bu kurumun kendini inşa ettiği, zorluklarla ve başarılarla dolu bir süreçtir. Osmanlı Devleti’nde 18. yüzyılın ilk yarısında dünyadaki gelişmelere paralel olarak orduyu da kapsayan ıslahat çalışmaları başlamıştır (Bkz. Harp Akademisini Tarihçesi, <http://www.harpak.edu.tr/pageContainer.aspx?PID=1>)

1845 yılında padişah Birinci Abdülmecid’in fermanı ile Harp Okulu Komutanı Emin Paşa, Fuat Paşa ve Şeyhülislam Arif Hikmet Bey’den oluşan Askerî Öğretim Kurulu, askerî okulların düzenlenmesine ilişkin kararlar almışlardır. Bu kararlara göre, askerî liseler kurulacak, harp okulu dört sınıf olacak, Avrupa ordularında olduğu gibi kurmay subaylar yetiştirmek için sınıflar oluşturulacaktır.

Bu aşamadan sonra kurumsal bir kimlik kazanan Harp Akademisi, bugüne gelinceye kadar iki önemli evre geçirmiştir: Alınan karar gereğince Avrupa orduları sisteminde kurmay subay yetiştirmek amacıyla, “Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i

Şâhâne-i Erkân-ı Harbiye Sınıfları” adıyla Harp Okulunun 3. ve 4. sınıfları oluşturulmuş ve 1848 yılında Harbiye’deki binada eğitim ve öğretime başlamıştır.

Ordu derslerinde yabancı dil öğrenimi de öngörülmüştür. Bu öngörünün sonucu olarak yabancı dil bilen askerler yetiştirilmiş ve bu askerlerin bazıları sadece normal bir asker olmakla yetinmemiş ve çeviri işine de girmişlerdir. Bazı askerler kendi istekleriyle bazı askerler de amirlerinin emriyle çeviri yapmıştır.

Asker çevirmenlerin çevirilerinde genellikle, kitabı kendi istekleriyle çevirmelerinin dışında, aldıkları emir üzerine çeviri yaptıklarına dair bir yazı bulunmaktadır. Mesela, Tahsin İsmail’in çevirdiği *Hayatım* (1925) adlı kitabın ön sözünün sonunda çevirmen kitabı kendi kararıyla çevirdiğini vurgulamıştır ve ön sözün sonunda rütbesini de yazmıştır, “Bu eseri tercüme cüretimin sâiki, noksanlarımın silâh arkadaşlarımca nazar-ı afv ile görüleceğimden ümîdvarlığımıdır. Erkân-ı Harbiye Mektebi 3. Sınıfta Piyade Yüzbaşısı Tahsîn İsmail” (Bkz. Ek 80), yahut Yüzbaşı Mustafa Kemal’in *Çuşima Muharebesi* adlı kitabın ön sözündeki ifadesi dikkat çekicidir.

“Kitap bir sene mukaddem yazıldığı hâlde hasbül-mevâni neşr-i tehhür etti. Cerîde-i Bahriye’de tefrika eyledikten sonra kitap suretinde tab ediliyor. Hâtimeye müellifin muteber-i bahriye tarafından muhârebe-i mezkûreye dair dermiyân edilen mütalaat ve tenkîdâtı da ilave edeceğimden arkadaşlarımız için az çok faydalı bir eser olacağını zannediyorum” (Bkz. Ek 58).

Emirlere dayanarak yahut Erkan-ı Harbiye’nin müdürlerinin teşviki ile çevrilen eserlerden biri, Hikmet adlı çevirmen tarafından çevrilen *Filistin Hezimet* (1919) kitabıdır. Çevirmen İfade-i Meram başlığı altında bu cümleleri yazmıştır:

“*Morning Post* gazetesi Filistin hezimetinin suret-i cereyanını nâtik olan General Allenbi’nin raporunu neşretti. Doğrudan doğruya ordumuzla alakadar olan bu raporun tarih-i askeriyemizce derkâr olan ehemmiyetinden bahs ile bunun derhal tercüme edilmesi hususunda muhterem şube müdürüm erkân-ı harp Çobanoğlu Ömer Zeki Bey beni teşvik etti. İngilizceden ilk tercüme ettiğim bu nâçiz eserin tesadüf edilecek kusurlarını hüsn-i niyetime ve muhabbet-i meslekiyeme başışlamalarını muhterem kâri’lerden istirham ederim” (Bkz. Ek 34).

Erkan-ı Harbiye-i Umumi tarafından yapılan “heyet” çevirilerinde de mezkûr kurum tarafından onaylanmış kitapların çevrildiğine şahit olmaktayız. *Büyük Harp* adlı kitabın bir heyet tarafından çevrilmesi ve Askeri Matbaa tarafından yayımlanması, Erkan-ı Harbiye’nin ordu tarihi ile ilgili tarih kitaplarının çevrilmesine ne kadar özen gösterdiğinin göstergesidir.

Tarih kitaplarının çevirisine büyük katkıda bulunan ordu kurumları, kendilerini ileriye taşımak için kullandıkları kitapların sadece o kurum için değil genel olarak Osmanlı toplumunun ilerlemesini sağlamasının yanında dünya hakkında daha fazla bilgi donanımına sahip olan bir toplumun yetişmesine yardımcı olmuştur. Türkiye'nin 19 ve 20. yüzyıllarda yaşadığı iki Meşrutiyet döneminin bir tarafı mutlaka ordudaki değişimler ile ilgilidir. Nitekim Tanzimat Dönemi'nin geleneksel tarih yazımı üzerindeki etkisi ordu için çevrilen ve yazılan kitapların pek çoğunda belirgin şekilde görülmektedir.

4.5 “Kültür Repertuarı” ve Çeviri Yoluyla “Tarih İnşası”

Çevirmenlerin kitap konusunda fikir yürütmeleri diğer bölümlerde verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere çevirmen kimliğinin tarih çevirisi üzerinde etkisini açık açık göstermektedir. Farklı tarih konularında çevrilen tarih kitaplarının yönlendirilmesi yayınevleri, çevirmenler ve çeviri eyleminde payı olan her bir aktörün müdahalesinin sonucudur. Bu bölümde de çevirmenlerin ön/son sözlerde fikir yürütmeleri ve amaç belirtmeleri konusunda örnekler verilecektir. Çevirmenlerin fikir yürütmelerine kitap konuları üzerinden bakmak çevirmenlerin amaçlarını açığa çıkarmak açısından büyük katkı sağlayabilir.

İslam üzerine araştırma yapan ve kitap çeviren mütercimler, İslam kaynaklarından ziyade Batılı kaynakları araştırıp çeviri yaparak Batılılar tarafından yazılan bir İslam tarihi ve düşüncesini Osmanlı sahasına getirmeyi hedefliyorlardı. İslam'la ilgili yeni bir okuyuşun Tanzimat'tan sonra Osmanlı dünyasına girmesi çoğu yerde görülse de, İslam tarihi, İslam'a dayalı bir devletin oluşumu ve hükümet ile hilafet arasında yaklaşımların gelişimini o dönemde görmek daha olasıdır. İslam devleti kurmak amacını hedefleyen kitle, geri dönüp İslam tarihine yeniden bakmayı gerekli buluyor ve halis bir dine geri dönüşün ancak İslam'ı daha iyi tanımakla olacağını vurguluyor; bu tespitleri Ömer Rıza'nın *Hindistan'da İstiklal Mücahedeleri* (1924) kitabına yazdığı çevirmen ön sözünden anlamak mümkündür:

“İslam hükümetinin mahiyeti zulüm ve istibdada, ecnebi devletlerin tasallutuna karşı Müslümanların alacakları vaziyeti, takip edecekleri hatt-ı hareketi, İslam ulemasının hak ve adalet uğrunda mücahedelerini, İslam himayet ve şehametini, emri bil-marûf ve nehy-i ani'l-münker vazifesinin manasını ve suret-i ifasını, İslam tarihinin geçirdiği edvâr-ı tarihiyeyi, bugünkü Müslüman Hindistan'ın intibah ve mücahededesini, hedeflerini, Hindistanlıların İngilizlere, İngilizlerin satvet ve ceberutuna karşı aldıkları cellatkârâne ve fedâkârâne vaziyeti izah etmesi itibariyle bu ateşin nutuk büyük bir ehemmiyete haizdir. Bundan başka Hindistan ulemasının, tarihte müebbed bir sî-i iftihâr bırakan eski İslam âlimlerinin ruhunu şad edecek

bülent bir seviyede oldukları Hindistan'ın istiklal-i teceddüd mücadehesinde ilimdarlık vazifesini ifa ettikleri bu nutuktan anlaşılacaktır” (Bkz. Ek 72).

Doğru bir İslam devletinin oluşumu için herkesin bilmesi gereken konuları aktarmak isteyen çevirmenler, Batılı kaynakları araştırmak ve incelemekten vazgeçmemişlerdir. Yukarıda belirtildiği gibi Batılı yazarlar ve araştırmacıların kaynaklarını da işin içine katarak “eser vücuda getirme” çabasında bulunmuşlardır, yine Ömer Rıza, *İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ruhani Hayatı* kitabının ön sözünde fikrini belirtir ve çeviri yolu ile yeni bir kitabın “vücuda gelmesinin” müjdesini verir:

“Onun için evvela peygamberlerin mucizelerinden ve bu mucizelerin onların siretiyle alakasından bahsolunduktan sonra eski ve yeni felsefenin mucizati nasıl telakki ettiği tevzih olunmuştur. Eserimizin eski felsefeye göre mucizat unvanlı faslında İslam felsefesinin, İslam mütekellimlerinin İslam mutasavvıfasının, İslam ulemasının, mütalaatı etraflı bir surette icmâl olunmuş, bunu müteakip yeni felsefe ve mucizat kısmına geçirerek Garp felsefesinin bu mevzu üzerindeki mütalaatı nakl ü münakaşa olunmuştur. Bu fasılda Hiyum'dan başlayarak William Gems'e ve Fruid ve Bergsen'e kadar Avrupa filozoflarının mevzumıza müteallikler mesele hakkındaki mütalaatı etraflı bir surette hülasa edilmiş, leh ve aleyhte ileri sürülen fikirler münakaşa olunmuştur” (Bkz. Ek 68).

Alıntıda da görüldüğü gibi eser “vücuda getirme” çabası ve fikir yürütme eylemi kitap çevirmekle kendisine bir yol bulsa da İslam'ın eski adetlerden kurtulup yeni ve bilimsel bir kimliğe bürünmesi bu çabaların ilk konusuydu. Osmanlı esasında siyasi amaçlarla kendine bir kurtuluş yolu bulmak için İslam kavramını daha hoşgörülü göstermek ve güncellemek istemiştir.

Osmanlıcılığın neleri kullandığına ve bu siyasetin hem milli düşünce hem de aşırı İslamcılığın oluşumundaki rolüne az da olsa değinilmiştir. Milli düşüncenin oluşumu sırasında bir taraftan Genç Türkler bir araya gelmiş, öteki taraftan da İttihad-ı İslam ve benzer fırkalar ortaya çıkmıştır. Tanzimat'ın sağladığı bu ferah ortamda herkes devleti kendi tarafına çekmek istemiştir. Bu arada Batı'nın rolü ve İslam üzerinde bıraktığı etki hem İslamcılar hem milli hareket tarafından iyi karşılanmıştır; çünkü Genç Türkler bile o aşamada din olmadan ilerlemenin zor olduğunu anlamışlardı.

Yukarıda söylenenlere göre Panislamizm'in gündeme gelmesinde ve eski İslam algısının izlerini güncelleştirerek hem sağa hem sola karşı çıkan bir İslam düşüncesinin oluşumunda çevirinin oldukça önemli bir rolü görülmektedir. Özel amaçlara dayanan kitap yayınları ile Hindistan ve İngiltere'den gelen kitaplar, büyük oranda fikir aktarımına sebep olmuştur. İslam Akademisi'nin Hindistan'dan Osmanlıca'ya çevrilmek üzere kitap göndermesi ise düşündürücüdür. Osmanlı

Devleti'nin bu kadar zayıflaması ve sorunla karşılaşmasına rağmen çevirmenlerin Osmanlı Devleti dışında, adı haritalarda bile zor bulunan ve birkaç Müslüman'ın yaşadığı ülkeleri merak etmeleri ilginçtir. İslam dünyasının birliğini düşünenlerle karşılaşmak şaşırtıcıdır ve bu düşüncenin yanı sıra çevirmen ve yayınevlerinin İslam'a egemen din olarak baktıkları da bir o kadar düşündürücüdür.

Araştırmanın en önemli noktalarının biri de tarih kitapları içinde önem taşıyan, aynı zamanda Türkiye tarihini temelden etkileyen Batı'ya eğilme konusudur. Yukarıda belirtildiği üzere, Tanzimat Fermanı'nın sonucunda meydana gelen değişiklikler ile Osmanlı Devleti her yönden sarsılsa da Osmanlı entelektüel sahasında yenilikçi bir kuşağın meydana geldiği görülmekteydi. Batı'nın ilerlemediğini gören aydınlar, "Niçin böyle oluyor?" (Bkz. Ek 17) sorusu karşısında cevapsız kalıyorlardı. Aynı zamanda Batı ile Osmanlı arasında açılan mesafenin günden güne arttığına da şahit oluyorlardı. Bu farkı devlet de görüyor, ancak sadece kendi menfaatleri doğrultusunda bir şeyler yapmak istiyordu. Orduyu yenileme ve askeri bilgiler aktarma konusunda devlet sistemine yeni bir yönetim desteği bulmaya çalışıyorlardı. Zaten bu arayış sonucu Tanzimat Fermanı ilan edilmişti.

Tarihe yeni bir bakış açısından bakmak da zaten bu dönemin değişikliklerinin sonuçlarından biriydi. Osmanlı'da önceden de pek çok tarih kitabı yazılmakta ve çevirilmekteydi; ancak bilimsel tarihe olan eğilim Avrupa'da tarih ile ilgili çalışmaların aktarılmasıyla ortaya çıktı.

Kitapların ön/son sözlerinden ve diğer çevirmen notlarından da anlaşılacağı üzere Osmanlı'da yeni tarih düşüncesine ve dolayısıyla yeni düşünce tarzlarına ihtiyaç olduğu için tarih kitapları çevrilmiştir. Çeviri kitaplarda Batı örnek alınarak çıkış yolu aranmıştır.

Batı'nın etkisi ile pek çok alana yönelen Osmanlı, tarih konusunda da diğer alanlar gibi ilerleme kaydetmiştir. Bu dönemdeki ilk gazete, ilk roman, ilk tiyatro, yazı tarzlarındaki değişim ve yeni bilimlerin kitapları gibi gelişmeler, çıkış yolu arayışlarının öbür sonuçlarıdır. Gerçi bu ilkeler arasında tarih kitapları ve yeni tarihsel okuyuşlar da yer almaktadır; ancak Batı ile ilgili kitap çevirilerinde Hilmi Ziya'ya göre iki grup tercüme bulunmaktadır: "Bunlardan birincisi Batı'dan sırf kitle için popüler kitapları çevirenlerdir. Bunların başında da Hasan Bedreddin ve Avanzade M. Süleyman'ı sayar. İkinci gruptakiler ise Batı ilim ve edebiyatında

tanınmış ve önemli eserleri olan yazarlardan tercüme yapanlardır. Bunlardan da Hüseyin Cahit ile Haydar Rıfat'ın isimlerini verir” (Krş. Ülken, 1997, 344). Gerçi önceki çalışmaların hiçbirinde tarih çevirisi konusuna değinilmemiştir; ama Hilmi Ziya'nın düşüncesi tarih kitapları konusunda da geçerlidir. Tarih kitaplarına baktığımızda aynı şekilde iki türü görmekteyiz: Bazı tarih kitapları sadece popüler tarih aktarmaktadır, bazıları ise okurun bilgisini artırarak geniş çapta bilgi aktarımında bulunmuştur. Genel dünya tarihine ait kitaplar bu grupta yer alır yahut bazı seyahatnameler de bu gruba dâhil edilebilir. Örneğin: *Hive Seyahatnamesi* veya *Medeniyet-i Kadime'nin Zevali* adlı kitaplar. Bu kitaplar genel bilgi aktarımında bulunmuş ve özel olarak hiçbir kitleyi hedeflememiştir. Sadece özel olarak ikinci kitapta eskilerden ibret alarak ülke yönetimi ile ilgili önerilerde bulunulmuştur.

Batılılaşmanın iki yönlü sonucu olarak oluşan düşünce tarzları “Batı'dan öğrenme” ve “Batı'yı taklit etme” başlığı altında incelenebilir. Batı'yı öğrenme taraftarlığı Panislamistlerin yazılarında da görülmektedir. Ancak Batı'yı taklit etme çabası ve her şeyi tamamıyla Batı kural ve usullerine dayandırarak kurmak tarih çevirisinin başka bir yönüdür. Kitaplar incelendiğinde birçok kitabın ön/son sözlerinde Avrupa'yı taklit etme konusuna rastlanılmıştır. Böyle bir rastlantıyı Batılılaşma başlığı altında incelemek de mümkündür. O dönemki Avrupa'nın süper güçleri olarak tanımlanan Fransa, İngiltere ve Almanya taklit konusunda çevirmen eğilimlerine esas teşkil etmişlerdir.

Fransa'nın bu kadar önemli bir yere sahip olmasının bir diğer nedeni de o dönem dünyanın en büyük sömürgeci devletlerinden biri olmasıdır. Bir taraftan Ortadoğu ve özellikle Osmanlı topraklarıyla komşu ülkelerde sömürgecilik siyasetleri yürüten Fransa, diğer taraftan da kendi içinde ilerleme kaydetmiş ve pek çok ülkeye yenedünyanın yaşam kurallarını sunmuştur. Örneğin; Fransızların ana yasaları Osmanlı dönemi kanunlarını yazmakta kaynak olarak kullanılmıştır. Bu konuda Senem Öner'in “Çeviri Yoluyla Kanun Yapmak: 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nun 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan Çevrilmesi” başlıklı doktora tezi Fransa'nın örnek olarak Osmanlı sahasında ne kadar büyük bir önem taşıdığını ifade etmesi bakımından mühim bir kaynaktır (Krş. Öner 2013). Tarih konusunda yeni tarih usullerini ilk aşamada Fransa, sonra İngiltere ve Almanya'dan öğrenen tarih yazar ve çevirmenleri Fransa'nın ön plana çıkmasına da katkıda bulunmuşlardır.

Tarih kitapları çevirmenleri topluma bilgi vermek ve siyasetçilerin dünya siyasetine dair bilgilerini artırmak için çevirdikleri eserlerde hep dünya siyasetinden uzak kalmayı vurgular. Ali Reşad ve Ali Kemal, *Asr-ı Hazırda Avrupa (Tarih-i Siyasi)* kitabının ön sözünde şöyle yazar: “Niçin böyle oluyor? Çünkü tarih-i siyasiyat hatta siyasiyat asr-ı bihak tettebbu edemedik, kemaliyla öğrenmedik” (Bkz. Ek 17). Bu vurgu diğer kitaplarda yer alsa da İngiltere konusunda biraz fazla görülmektedir.

Tanzimat’tan sonra eğitim sistemi de diğer kurumlarda olduğu gibi pek çok değişikliklere uğradı. Günün ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan değişiklikler ciddi eleştiriler alsa da fermanın getirdiği açılım her alanda kendini gösterdiği için eğitimi de derinden etkilemiştir.

“Bu eğitim değişiklikleri Müslüman olmayan kesimi de etkileyerek onlara daha fazla hak kazandırdı, 1857’de Maarif-i Umumiye Nezareti kuruldu ve 1869’da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlandı. Hükümet gözetim ve denetimi elinde tutarak, etnik ve din ayrımı yapmaksızın bütün vatandaşlarına hitap edecek okullar açmaya başladı. Eğitimli nüfus oranının artması gayrimüslimlerin devlete olan bağlılığını daha da pekiştireceği düşünülüyordu” (Kırş. Ubincini, 1977, 205).

Tanzimat Dönemi her konuda önemli değişikliklere yol açsa da eğitim konusundaki değişimler gelecek kuşakların yeni bir hayata adım atmalarına katkı sağlamıştır. Listemizdeki kitapları incelediğimizde eğitim amaçlı çevrilen iki tür kitaba rastlanılmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi genel tarih bilgisi aktaran veyahut genel eğitim amacıyla çevrilen kitaplar, ele aldığımız konuların hemen hepsinde geçerlidir. Ancak burada sözü edilen iki tür; okullar için çevrilen kitaplar ile ordu ve askeri eğitimler için çevrilen kitaplardır.

Genel eğitimde tarih bilgisi veren kitaplar; eğitim boşluklarını doldurmak, bilim akışının yönünü Osmanlıya çevirmek ve tarihi hikâyeye değil bir bilim olarak öğretmek amacıyla çevrilmiştir. Tabii eski eğitim sistemi ile yeni bilim akışı birbiriyle pekiştirilip yeni bir eğitim tarzı oluşturmak da çevirmenlerin payına düşmüştür. “Gençliğin âsâr-ı cedideye karşı gösterdiği rağbet mucib-i memnuniyettir. Bir millet ne kadar hayalden uzaklaşırsa terakki ve tekâmül-i ictimaiyeye doğru emin bir adım atmış demektir” (Kırş. Fustel, 1917, Naşirin İfadesi).

Okullar için çevrilen tarih kitaplarının çevrilişi genellikle yabancı dil bilen öğretmenler yahut eğitim kurumlarında çalışan diğer şahıslar tarafından gerçekleştirilmişti. Okulların yeni neslin inşasında ne kadar önemli rol oynadığını anlayan öğretmenler ve yayınevleri okul kitaplarının yetersizliğini görüp, tarih

kitaplarını çevirmeye karar vermişlerdir. Faik Sabri, *On Sekizinci Asır ve Kanlı İhtilal Vakayi* kitabının ön sözünde şöyle der:

“Bizde mektep kitaplarının fikdâni, bahusus Avrupa tarih-i umumiyesine ait muhtasar ve ameli bir programa tabi olarak kaleme alınmış âsârın nedreti, Fransa’da diğer dersler için de olduğu gibi bilhassa talebenin bachelore imtihanlarına ve mekâtib-i âliye müsabakasına hazırlanması için yazılarak büyük bir rağbete mazhar olan Saint Aniyen İdadisi tarih muallimi Mösyo İsa Ak’ın şu on sekizinci asır tarihini tercüme ve tevsî sureti kaleme almaklığıma sebep olmuştu” (Bkz. Ek 29).

Yukarıda alıntı yapılan kitabın ön sözünün ilk bölümünün başlığı “Muallim Efendilere” şeklindedir. Ön sözünün ikinci bölümü ise “Talebe Efendilere ve Kâri’lere” başlığıyla muhataplara seslenmektedir. Başlıklardan da anlaşılacağı üzere kitap, zikredilen kesim için tercüme edilmiştir. Burada tarih eğitiminin yeni bir sürece dâhil edilmesi amacı açıkça görülmektedir. “Tarih için usûl-i tadrîs büsbütün değişmiştir. Tarihi talebeye ezberletmeye uğraşmamalı, onları tefekküre, muhakemeye sevk etmeli. Artık tarih sıra sıra rakamları, ezberlenmesi şöyle dursun, telaffuzu bile güç isimleri sayıp dökmekle öğrenilmiş sayılmıyor” (Bkz. Ek 29).

Eski hikâye ve vakalarla sınırlanmış olan tarih bilimine, yeni ve daha bilimsel bir görünüm kazandırmak, onu araştırmaya dayalı bir bilim dalı hâline getirmek amacıyla yapılan çevirilerde çevirmenin yeni kuşak karşısındaki görevi şu şekilde açıklanmıştır.

“Vakayiden, hadisattan bir netice-i felsefiye çıkarabilmek, ahvâl-i mutelifeyi birbiriyle mukayese etmek kabiliyetini kesbetmek tarih tahsilinde gâye-i emel ittihaz olunuyor. Bu cihetle küçük genç fikirleri okuduğunu anlamadan hıfzı değil, gördüğünü, işittiğini düşünmeye, tartmaya, hesap etmeye alıştırmamız. Çünkü gençlik ancak düşünmek ve düşündürebilmek sayesinde hazırlanacaktır” (Bkz. Ek 29).

Geleceğe başka bir gözle bakan çevirmenin, çevirdiği kitabı yeterli bulmayarak, eğitime katkıda bulunmak amacıyla yaptığı çeviriyi gelecekte atılacak adımların başlangıcı ve yol göstericisi olarak kabul etmek gerekir.

“Bu kitap sizin için bir gâye-i tahsil değil, bir rehber-i tettebbudur. Tahsilimizi, tahariyatımızı teshil edecek bir çaredir. Başka bir şey değildir. Size on sekizinci asır tarihini öğrenmek için bir usul gösteriyor. Bu bir boş kanımcadır. Bunu rengârenk çiçekler, tarhlarla süslemeye siz çalışacaksınız. Bu bir temeldir. Bunun üzerine kâşaneler, saraylar inşa etmek size düşer. Bu bir mukaddimedir. Buna ebvâb ve fusûlunu bütün tafsilatıyla hazırlamak sizin say ve gayretinizle olacaktır. Ben size bir yol gösterdim. Bu yolun nihayetine varmak, maksada vasil olmak sizin vazifenizdir” (Bkz. Ek 29).

Bazı çevirmenler de eğitim konusuna eleştirel yaklaşarak eski tarih eğitim öğretim sistemine sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Burada ezbere dayalı tarih öğretimini ve öğrencilerden “papağan yapmak” usulünü eleştiren bir sürü tarih çevirmeni karşımıza çıkıyor. İşte yeni tarih anlayışını eğitim toplumuna sunmak isteyen çevirmenler yukarıda verilen örnekte olduğu gibi hem öğrencilere hem

öğretmenlere hitap ederek onlardan beklentilerini böyle dile getirmiştir. Haşim Nahit, *Haile İçin Kahraman. İptidai Mekteplerde Tarihin Tedrisi* (1916) kitabının ön sözünde sözü edilen beklentiler hakkında şu satırları yazmıştır:

“Muhterem kâri’lerim, siz şimdi biraz mekteplerimizin hâline bakınız; bizde ne tedris edilen tam bir ilim- ne de bir usûl-i tedris var, bu memleketin şuuruna ve şuursuzlarına kaç defa haykırdım. Her şeyden evvel Osmanlı Türk milletinin idealine, mefkûresine- öyle müphem, firarı anlaşılmaz değil- vâzih, mahsus bir mana, bir şekil ve bu gaye bu mefkûre için bir vasıta olan tahsil ve terbiyede bir sistem bir usul veriniz!” (Bkz. Ek 32).

Haşim Nahit’e göre, Avrupa’ya gönderilen öğrenciler memlekete geri dönüp ders vermeye başladıklarında kaynak kıtlığı ile karşılaştıkları için iş başında resmen bir “hiç”e dönüyorlardı:

“Ve işte bunun içindir ki âlâ bir mektepten aliyyü’l-alâ derecede şahadetnâme alıp, ilk günlerde sizin en mudil mesâil hakkında papağan gibi nazariyeler söyleyen gençler, iş başında bir hiç oluyor, hele birkaç sene mahfaz-î dimâğının üstünden taşraların asude havası geçidinden sonra bir köylü kalabalığı ile İstanbul’a avdet ediyorlar” (age.).

Çevirmene göre bir çocuğa tarih okutmak ona geçmişini tanıtmak, bir intibah ve uyanış devri yaratmaktır. Tarih öğretiminin bu amaca uygun tasarlanması Avrupa’nın hızlı ilerleyişini topluma yansıtmak hedefi ile yapılmıştır. Ülkede gençleri geleceğe hazırlamak hedefi ile çevrilen tarih eğitim kitaplarının eksikliğini hisseden çevirmenler, bu boşluğu doldurmak için kurumların görevlerini üstlenerek Avrupa’da çeşitli konuda yazılmış eserleri çevirmişlerdir, hatta bazı çevirmenler bir kütüphane oluşturmaya bile başlamışlardır.

Hüseyin Cahit, *Büyük Tataristan, Hunlar, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi* (1923-1924) adlı çevirisine yazdığı ön sözde, Malta Adası’nda mahpus olduğu zaman kitap çevirmeye başladığını ve özgürlüğünü elde ettikten sonra devam ederek çeviri eserlerden “Oğlumun Kütüphanesi” adında bir kütüphane oluşturduğunu şu sözlerle ifade eder:

“Malta’da mahpus bulunduğumuz en ümitsiz ve kara günler idi. Fakat her şeye rağmen, benim için ümitsiz ve kara bir gün yoktu. Milletimin hür ve müstakil olarak yaşayacağına emin idim. [...] Her gün vazifemi yapmak hissi, hayatımda benim için en büyük teselli ve istinatgâh-ı maneviyi teşkil etti. Tercüme ettiğim eserler nihayet koca bir kütüphane teşkil edebilecek miktara bâliğ oldu. Esaretten kurtulduktan sonra da sırf memleketin ilim ve irfanına karşı bir vazife olmak üzere tercümelere de devam ettim. Bunları en münasip bir unvan olmak üzere ‘Oğlumun Kütüphanesi’ namı altında yetiyecek genç zihinlerin terbiyesi ve tenviri hususunda edeceği hizmetleri düşündükçe hayatımın en büyük hazzını ruhumda duyuyorum. Dünyada bulduğum en yüksek ve temiz saadet işte budur” (Bkz. Ek 36).

Aynı kitabın ön sözünden sonra, çevirmen hemen çevirisini yaptığı kitaplardan bir liste hazırlamış ve nasıl bir repertuar oluşturduğunu okur kitlesine belirtmiştir. Sonra da satış koşullarını başka bir paragrafta vermiş ve sürekli, yani her ay bir kitap yayımlayacağını açıklamıştır.

Çevirmen, ön sözün ikinci kısmında *Türklerin Tarih-i Umumisi* başlığı altında bir başka ön söz yazarak, çeviri öncesi süreçlerden ve çeviri sürecinden bahsetmektedir. Kendisini çeviriye ilk teşvik edenin Ziya Gökalp olduğunu bildirip onun Türk toplumunun eğitimi konusundaki büyük katkılarından söz etmiştir.

“Türklerin bu tarih-i umûmisini tercümeye beni Ziya Gökalp Bey teşvik etti. Onun için burada onun ismini yâd etmeyi bir vazife addederim. Tabî da telif ve tercüme encümeninin muavenet-i takdîrkârânesi sayesinde kâbil olmuştur. Yoksa eser uzun müddet daha neşredilemezdi. Telif ve tercüme encümenine de beyan-ı teşekkür etmek borcumdur” (age.).

Çevirmen daha sonra çeviri sürecinden söz ederek özel isimlerin nasıl yazılacağı, hatta kimlerden yardım aldığını yazmış ve onlara teşekkür etmiştir. Eğitimin ne kadar önem taşıdığına değinen çevirmen yukarıda değindiğimiz üzere eğitime katkıda bulunmayı kendisine bir görev bilerek bu amaç doğrultusunda kitap çevirmeyi kendisine uğraş edinmiştir.

Osmanlı toplumunda daha iyi bir nesil yetiştirmek ve gençlere yeni ufuklar açmak isteyen çevirmenler de bu amaç doğrultusunda çalışmışlardır. Gerek kaynak dil konusunda, gerekse “çevirinin doğrudanlığı” konusunda hep eğitimi etkileme amacıyla işe atılmışlardır. Bir eğitim repertuarı oluşturmak istemişlerdir. Bu uğraşların hepsi genç kuşağa bir düşünce çerçevesi çizme çabası olarak ele alınabilir. Eğitim repertuarı fikri, bu alandaki bir boşluğu doldurmak, bir eksikliği gidermek için çevirmenlere tarih yazımına müdahil olma zeminini hazırlamıştır.

Tanzimat Fermanı’ndan sonra padişah Abdülmecid’in emri ile devlet kontrolü altında ilim, fen ve sanat okulları açılmıştır. Bu okulların dersliklerini hazırlamak için özellikle yeni bilim alanlarında, kitap çeviren öğretmenler, iş politikaları ne olursa olsun eşit bir eğitim fırsatı yaratmak için eğitim kurumları, özellikle ordu kurumları tarafından işe alınmışlar ve bu kurumlar çevirmenlere işveren rolü oynayarak ordu için ilk eğitim materyalleri hazırlatmışlardır.

Çevirmenlerin fikir yürüttükleri diğer bir konu da sosyalizm tarihidir. Rusya’da *Sosyal Dimokratyanın Muhtasar Tarihçesi* (1923) kitabının kapağının en başında “Bütün dünya fukara-i kesibesi birleşiniz!” şeklinde bir cümle bulunmaktadır. Kitabı Rusçadan bir Azerbaycanlı ve bir Türkiyeli çevirmiştir: Halil İbrahim ve Kasımov. Kitap Bakü’de “A. G. F. Bakü Komitesi Nezinde Bakü Fealası Kooperatif Neşriyatı” tarafından yayımlanmıştır. Çevirmenler kitaba dört sayfalık bir ön söz yazarak sosyalizmin tarihi hakkında kısaca bilgi vermişlerdir. Ara sıra da verdikleri tarihçenin içinde kendileri de fikir yürütmeğe başlamış ve sosyalist

düşünürlerden alıntılar yapmışlardır. Bir örnek olarak çevirmenlerin bu fikir yürütmelerinden her şeyin sonu sosyalizme döneceğine dair bir paragraf aşağıda verilmiştir:

“İster *Komünistler Manifestosu*’nda ister başka eserlerinde ve Engels sübût etmişler ki sosyalizm gözümüzün kabağında inkişâf eden tarih-i harekâtın neticesi olarak meydana çıkacaktır ve kapitalistin istihsâlâtında hükümfermâ olan ihtilafı ancak sosyalizm halledecektir” (Bkz Ek 35).

Sözü edilen kitapların da sosyalist bir düşünce tarzını hiçbir değişiklik yapmadan iletme amacıyla çevrildiği açık ve nettir. Geleneksel ve önceden hiç olmayan bir düşünce ve toplum yönetme tarzı sunan sosyalizm açısından, özellikle Türkiye’nin siyasi sahasında oynadığı rol ile bu kitapların çevrilmesinin ne kadar önem taşıdığı sonraki yıllarda anlaşılmıştır.

Sözü edilen kitaplarda çevirinin düşünce tarzı aktarımındaki en önemli vurgusu inkılâp vurgusu ve devrim isteğidir. Çevirmen ön sözlerinden özellikle *Tahliskâr Bir Bomba* kitabından belli olduğu gibi toplumu kökten değişen bir devrimi hedefliyor. Çevirmenlerin çeviri politikaları sadece Osmanlı’dan yahut cumhuriyetten kurtulmak veya onları değiştirmek değildir, belki en önemli çabası önceden hiç izi bulunmayan bir düşünce tarzını topluma enjekte etmektir. Temelleri çok farklı olan bir düşünce tarzının topluma ithal edilmesinde, çevirmenler çeviriyi bir araç olarak güç elde etmek için kullanmışlardır. En dikkat çeken nokta bu kitaplarda hiçbir çıkarma ve ideolojik değişimin olmaması ve çevirmenlerin manipülasyondan söz etmemeleridir.

Demek ki çevirmenin istediği yahut onayladığı bir konu olursa çevirmen, çeviriye kaynak metne sadık kalarak, değişiklik yapmadan ve metne müdahalede bulunmadan yaklaşmıştır.

Ordu ile ilgili kitaplarda da benzer bir durum göze çarpmaktadır; Abdi Tevfik’in çevirdiği *Müdavele-i Efkâr* (1897) kitabında, Yunanistan ile savaşlar bir Fransız yazar tarafından incelenmiştir. Fransa, savaş sırasında hep Yunanlara yardım ettiği için yazıları da doğal olarak yanlı yazmıştır; ancak çevirmene göre Fransız yazar bu eserinde Osmanlı askerini övmüş ve Yunanları eleştirmiştir. Bu eserin çevirisi askerler için yararlı olacağını, çevirmen ön sözde şöyle ifade etmiştir:

“Bu eser Fransızca telif olunmuştur. İçinde birçok hakâik-i müsâdif nazar-ı dikkat oldu. İhtimal-i hatiyâtı da vardır. Ancak netice-i hâlde asâkir-i Osmaniye’nin besâlet ve şecaâtlerinin medh ile Yunanileri pek şiddetli tenkit ve muâheze ettiğinden Yunan mehbiline ekseriya kerembahş olan Fransa’da bu gibi tenkidatın pek iyi görülmeyeceğine müellifince kanaat hâsıl olmuş olmalıdır ki imzasını getirmeye lüzum görmüştür. Müellif teeddübün her ne kadar öyle

demiyorsa da biz bu eserde askerlere ait haylice tafsilat gördük ki mütalaasından askerlerimiz içinde her hâlde bir fayda husule geleceğini zannederiz” (Bkz. Ek 4).

Çevirmenlerin, hangi kurum tarafından çeviri eyleminin yönetilmesi yahut çevirmenin kendi kararına göre çeviri yapması, çeviri eyleminin nereye varacağını gösterebilir. Bir seyahatnamenin aslen asker olan bir yazar tarafından yazılması tabii ki nedensiz olamaz. Örneğin *Hive Seyahatnamesi* adlı başka bir eserde çevirmen kendisi orduya mensup olduğu için Rusya’da bir Amerikan askeri gezisinin nedenini şöyle açıklar.

“Rusya askeriyle Hive’ye giden Amerikalı Mr. Maghman tarafından kaleme alınan ve icap eden resimlere konulan *Hive Seyahatnamesi ve Tarihi* şâyân-ı mütalaa bir eser olmasıyla ve bu kitap İngilizce kaleme alınıp muahharen her lisana bit-tercüme erbâb-ı mütalaa indinde makbul ve muteber olarak birkaç defa tab u neşrolunduğu hâlde Türkçesi mevcut olmasıyla bundan evvel bazı fıkraları Türkçeye tercüme olunup ve *Basiret* gazetesine konulmuş ise de ...” (Bkz. Ek 13).

Ancak yazar kendisi de ön sözde kitabı neden yazdığını açıklamıştır:

“Bu kitabın mündericatu üç bahse münkasım olup, birincisi General Kofa’nın ordusunu taharri ameliyle musadif olduğum müşkülâtı, ikincisi cihat-ı muhtelifeden sevk olunan askeriyenin Hive’yi suret-ı zapt ile Hive Hanlığı’na dair bazı malumatı, üçüncüsü Hive’nin zaptını muakkip Kazaklar tarafından ahaliye edilen malumatı havidir” (age. Ön söz).

Ordu için çevrilen eserlerin genel olarak çeviri-politik bağlamında daha fazla kaynağa bağlı ve çevirmen tarafından olabilecek en az manipülasyona uğradığı görülmektedir. “Erkan-ı Harbiye’nin Talim ve Terbiye Dairesi” tarafından eğitim amacıyla yayımlanan kitaplarda çevirmenlerin ifadelerine göre kaynak metin aynen çevrilmiş, üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan çeviri tamamlanmıştır.

Batı’dan yenilik elde etmek arzusunda kalıp, elleri boş dönen bazı kesimler, kendine dönüş sürecini Asya’ya yüz çevirmekte bulmuş; ancak kitap, özellikle de tarih kitabı konusunda neredeyse hiçbir şeye sahip olmayan Asya, kendi kimliğini tanımak için de Avrupa’ya ihtiyaç duymuştur; Osmanlı toplumu da Asya’nın diğer toplumları gibi Avrupalı’ların yazdıklarıyla kendi babalarını tanımaya başlamışlardır. Avrupa’nın ister Osmanlı üzerinde, ister Orta Doğu yahut bütün Asya üzerinde yaptıkları araştırmalar genel bir bakış açısıyla üç başlık altında incelenebilir; Asya hakkında genel bilgi içeren kitaplar, Türkler hakkında yayınlanan kitaplar ve Müslümanlar hakkında yapılan araştırmalar; ancak Osmanlı sahasında Asya hakkında çevrilen kitapları biraz farklı sınıflandırmak mümkündür; çünkü Avrupa’dan farklı bir düşünce tarzına sahip toplum tabii ki ithal edilen kültürü farklı karşılayacaktır.

Avrupa'nın Asya'yı küçümsemesi hukuk açısından bile Osmanlıyı "ikinci sırada" göstermektedir. Bu durumda pek çok kişi Osmanlıyı savunma durumuna geçerek kendi siyasi iktidarını muhafaza etmek istemiştir. Buna binaen çevirmenlerin çeviri politikaları artık Avrupa tarihini anlatmaktan ziyade Doğu'ya döner ve Doğu'yu tanımakla Doğu devletlerinden ve onların siyasi tarihinden bir repertuar oluşturmaya döner. Bu repertuar Osmanlı'nın komşularından ta Uzak Doğu'ya kadar uzanan bir coğrafyayı kapsamaktadır. Mübahat, *Japonya Tarih-i Siyasisi* kitabının ön sözünde şöyle bir ifadeye yer verir:

“Bize gelince vâkıan birçok hukûk-ı düveli müellifleri bizi de ikinci sırada gösteriyor, vukuat-ı rûzmerrede bunu ispat ediyorsa da bazı müellifler, birtakım muâhedât yine bizi heyet-i mütemeddine-i düveliyeden addediyor. Ve hukûk-ı düvel kavâidinden müstefit olacağımızı anlatıyor. Biraz yukarıda söylediğim gibi bizim vaziyatımız Avrupa heyet-i düveliyesine karşı bir vaziyet-i tesadüfiyeden ibaret olduğundan ve yahut öyle olması lazım geleceğinden aynı mevkide bulunup da muhâfaza-i mevcudiyet eden ve yahut Avrupa devletlerinden herhangi birisinin nüfuz-ı siyasisi altına giren ve yahut henüz lehte la'ide yaşayan akvâm-ı şarkıye üzerinde Avrupalıların oynadıkları, oynamakta buldukları rolleri derin nazarlarla takip etmemiz vacibattandır. Bu tetkikata girince el-yevm karşısında bulunduğumuz vukuat ve tecelliyatın onlar üzerinde tatbikatını pek nazarda göreceğiz. İşte bunları görmek için Japonya, Çin, Kore, Hint, Annam, Sisam, İran gibi akvâm-ı şarkiyenin tarih-i siyasilerini cem edeceğim” (Bkz. Ek 7).

Asya üzerinde daha fazla yoğunlaşan çevirmenlerden Ömer Halis'in İran konusundaki çevirileri hep yanlışları eleştirmek ve Avrupa'dan ziyade Asya'yı tanımak vurgusuyla doludur. *Büyük İran Tarihi* kitabının ön sözünde Osmanlı'nın komşularından olan İran'ı şu şekilde tanımlar.

“On küsur milyon ahalisinin bugün dahi hemen nısfı Türk olan ve hâlâ da kendisiyle beş yüz kilometreyi mütecaviz hududumuz bulunan bir devletin mukadderât-ı tarihiyesindeki bu azîm tahavvüllü bütün ihtimalat ve şumulüyle takip etmemiz, tedbir almamız elbette bizim için hayati bir vazife sayılmaya layıktır. İran'ı istila edecek bir devletin milyonlarca kardeşimizi esir ve imha edeceğine ve bizi Şark'tan ayırmak ve kendi Şark vilayetlerimizi daha ziyade ayırtmak ve azdırmak imkânına kadar bir vaz tehdit alabileceğine kâni olmak için yalnız haritaya bakmak bile kifâyet edebilir” (Bkz. Ek 65).

Asya konusunda, çevirmenlerin diğer Türkler ile daha yakın ilişki kurmak ve özellikle İran ve Osmanlı arasında olup bitenleri unutturma çabaları önemlidir. Halis'in de yazısından belli olduğu üzere her şeyi Batı'dan bekleyen bir toplum yüzünü Asya'ya çevirirse orada kendi kardeşleri ile iş birliği yaparak daha güçlü olacaktır.

“Kısmen tercüme ettiğim bu tarihin muhterem müellifi, Avrupa'nın bugünkü terakkiyatını iyi tanıyan ve takdir eden ve İngilizceye de vâkıf bulunduğu anlaşılın İran ekâbir-i ricâlinden olup hâlâ reisü'l-vüzerâ bulunmaktadır. Binaenaleyh İran'ı yürümek istediği inkılâp yollarında tevcih ve tahrik edecek bir recl-i devletin (düşündüğünü gizlemek, yapmayacağını söylemek) şîâr-ı mahsûsu olan siyaset endişelerine kapılmadan evvel bir muallim ve mürabbi sıfatıyla kendi memleket ve milleti ve onun mazi, hâl ve istikbali hakkında ve komşularına dair dövüşü ve düşüncenin emel ve azmini Türk kâri'lerince bilinmesinin faydalı ve bu küçük esere kıymetbahş olacağını tahmin ediyorum” (age. 3).

Asya ve genellikle Doğu hakkında yapılan çevirilere bakıldığında yine onların çoğunun Doğulular tarafından yazılmadığı gözlemlenmektedir, hatta Asya hakkında yazıların çoğunu da yine Batılılar yazmışlardır. Batı'nın Doğu'yu tanıma isteği farklı hedefler için olsa da Osmanlı toplumunun işine yaramıştı; çünkü yıllarca komşuluk ettiği yahut ticaret yaptığı milletler hakkında fazla bilgisi yoktu. Gerçi böyle bir yaklaşımın bedeli Asya'yı gerçekten değil, belki Batılıların gözünden tanımaktır. En azından Osmanlı toplumunu araştırmaya dayalı bir tarih çalışması ile tanıştırmıştır.

Tarih çevirilerinin en önemli maksadı bilgi vermek ve önceden araştırılmamış yahut hikâye olarak yazılmış olaylara açıklık getirmektir. “Analitik veya eleştirel tarih yazımı, tarih yazarken ortaya çıkan kavramları ve felsefi sorunları tartışır. Pratikte analitik veya eleştirel tarih felsefesiyle örtüşür; tek fark herhâlde birincisinin tarihçi tarafından, ikincisininse filozof tarafından meseleye yaklaşmasıdır” (Stanford, (çev. Can Cemgil) 2013, xvi). Tarih yazımı düşüncesi gerçekleşen bir olayın hem anlatımını hem eleştirel olarak olayı, nereden başlayıp nerede bittiğini göstermektedir. Tarih insanın kendi kendilik bilincini dünya kapsamında ve onun evrensel bağlamı içinde açıklayan bir kavramdır; “Başka bir deyişle tarih düşüncesi, tarih alanını kapsayan üst kavramdır” (Bıçak, 2013, 37). Tarihe ilişkin kavramların hepsini bu kavram başlığı altında toplamamız mümkündür. Tarih ve düşünce bir araya geldiğinde tarih yazımı adlı bir üst kavram ortaya çıkmaktadır. Tarih süreci ve düşünce tarzı gerçeğin üzerine söylenen kavramları kapsamaktadır. Değişim ve dönüşümler hepsi tarih düşüncesinin ürünüdür; çünkü tarih kendisi eğer bir varlıksa o hâlde kendine kimlik kazanmalıdır ve bu kimlik kazanma süreci tabi ki düşünceye dayalıdır.

Geleneksel tarihin temelleri Bıçak'a göre üç konuya dayanmaktadır: Kutsallık, siyasi işler ve savaş. (Krş. Bıçak, 2013). Kutsal tarih dediğimiz, efsanelere dayalı bir tarih yazımıdır. “Din konusu; tanrıların, peygamberlerin, ermişlerin, bilgilerin olağanüstü niteliklerini, yaptıkları önemli işleri kayda geçirerek işlemiştir.” (age. 43). Siyasi tarih, “hükümdarların yaptıkları işlerin kayda geçirilmesi Sümer tarihçiliğinin başlangıcı kabul edildiği gibi tarihçiliğin de içeriğini belirtmiştir” (age. 44). Son olarak da savaş tarihinin varlığı eski Yunanların kendi savaşlarını anlattığı tarih kitapları ile başlamıştır (Krş. Bıçak, 2013). İşte araştırma listesine dâhil olan kitapların yaklaşık hepsi genel olarak bu üç konu başlığı altında toplanmıştır. Ancak

modern tarih anlayışının konu çeşitliliği hem amaç hem yöntem açısından büyük farklılıklar yaratmıştır. Modern dünyada artık her şey tarihe konu olup araştırılabilir. Ne var ki bu araştırma kapsamına alınan dönemde, bir geçiş dönemi olarak, pek fazla farklı konularda kitap çevirisi yapılmamıştır. Gerçi Tanzimat Fermanı, Türkiye toplumu için modernizmin başlangıcı sayılır; ama gerçekten bir modern dönemin yaşanması daha sonralar, yani Cumhuriyet ile hayata geçmiştir. Buna rağmen tarih yazımı konusunda, Osmanlı toplumunda gerçekleşen tarih yazımı, Avrupa merkezilik bir değere sahiptir ve belki bunun da nedeni Asya merkeziliğinin olmamasıdır. “Modern tarih düşüncesi Avrupa merkezci bir yapıya sahiptir” (age. 53).

Avrupa merkezilik düşüncesi üç ana başlık adı altında incelenebilir; sömürgecilik, ulusçuluk ve ilerleme. Osmanlı toplumunun yavaş yavaş modern bir döneme girmesinin asıl temellerini bu üç başlık altında incelemek mümkün olabilir; ancak Avrupa merkezilik düşüncesine dayanarak dünyayı ikiye bölen düşünce tarzı daha çok Osmanlı’yı etkilemiştir. Tarih kitapları çevirisinin asıl nedenlerinden biri de yukarıda değinilen başlıklar kapsamında bir değişiklik yapmak, bir toplumun yeniden inşasına katkıda bulunmak ve eski temeller üzerine yeni bir düşünce evreni kurmaktır. Ancak çevirmenlerin tarihi etkileme çabaları bazen incelenmiş tarih konusunu bir daha inceleyerek yeni bir tarih oluşturmaktadır, bu süreç ön/son sözlerden belli olduğu üzere bazen de tarih kitabından önce tarihçiyi incelemeye de yansımıştır ve son olarak bazen de kaynak metin bir tarihi, kaynak olarak çevrilmiş eser de tamamıyla değiştirilmeden yansımıştır.

Erdoğdu’ya göre “Fatih’in -inananlar için- ilk yaratılışı Tanrı’ya ait ise sonraki yaratılışları tarihçilere aittir” (Erdoğdu, 13, 416), aynı cümleyi çevirmenler için kullanmak pek de yanlış olmaz; çünkü çevirinin işi yeniden yaratmaktır ve çevirmen yaratıcı birisiyse o hâlde elde edilen yeni tarih metni yeni bir ürün ve tarih yazımının sonraki yaratılışları da çevirmene aittir. Yine Erdoğdu’ya göre “Tarihçi yaptığı bu tarih ameliyesi ile geçmiş zamanda başlamış olan hadiseyi inşa ettiğinde onu ister istemez etkiler, değişikliğe uğratar ve ‘hakikati’ tahrif eder” (age. 416); yine aynı düşünce çevirmen için de geçerlidir. Çevirmen de tarih metninden istediğini çıkarmak için tarih kitabı çevirir ve yazarın hakikat olarak gösterdiğini istediği gibi değiştirir.

Genel bir bakış açısıyla nasıl ki tarihçiden hakikate ulaşmasını beklemek yanlışsa; aynı durumda çevirmenden de hakikati çevirmesini beklemek yanlıştır. Çevirmen bir metne yukarıda değinilen nedenlerden dolayı yanaşmışsa, kesin bir hedef peşindedir ve çevirmen ile yazar farklı insanlar oldukları için manipülasyon gerçekleşmiş ve çevirmen hedefine ulaşmıştır.

5. SONUÇ

Tez konusu, 1839'ta Tanzimat Fermanı'nın ilanından 1928'te Harf Devrimine kadar çevirisi yapılan tarih kitaplarında ön/son söz geleneği ve çeviri yoluyla tarih yazmadır. Bu konudan hareketle sözü edilen dönemde Türkçeye çevrilmiş tarih kitaplarının Seyfettin Özege kataloğundan yararlanılarak bir listesi hazırlanmıştır. Bu liste içerisinden ön/son sözü bulunan 86 tarih kitabı tezin araştırma nesnesi olarak diğer tarih kitaplarından ayırt edilmiş ve tarih yazımı açısından incelemeye alınmıştır.

Ön/son sözlerden elde edilen veriler farklı kuramsal bakış açılarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Söz konusu ön/son sözler öncelikle Itamar Even-Zohar'ın ortaya koyduğu kültür repertuarı kavramı ışığında değerlendirilmiş ve çevirmenlerin bir “kültür repertuarı” yaratma düşüncesinden yola çıktıkları varsayılmıştır. Çeviri tarih repertuarının hangi düşünce tarzıyla oluşturulmak istendiğini ve bu repertuarın sosyo-kültürel temellerini ortaya koymak amacıyla Gideon Toury'nin Erek-odaklı Kuramı'ndan yararlanılmış ve çevirmenlerin çeviriye ilişkin kararlarını belirleyen normlar betimlenmeye çalışılmış, ancak çalışma kapsamında yalnızca ön/son sözler (yanmetin olarak) incelendiğinden, özellikle “süreç öncesi çeviri normları” üzerinde durulmuş, “süreç öncesi çeviri normları” temelinde “çevirmen politikaları” ve “çevirinin doğrudanlığı” kavramları üzerinden çevirmenlerin nasıl bir tarih inşası hedefledikleri sorgulanmıştır.

Öte yandan, tezin inceleme bölümlerinde, çevirmenlerin kullandıkları stratejilerle kaynak metinden ne denli farklı bir çeviri metin üretebileceklerini ortaya koyan kuramcı André Lefevere'in “manipülasyon” kavramından da faydalanılmıştır. André Lefevere'in “kaynak metni yorumlama” ve “yeniden yazım” kavramları üzerinden çevirmenlerin hangi stratejilerle metinleri ne oranda manipüle ettikleri araştırılmış, çevirmenlerin kaynak metne sadakat göstermeyi hedeflemedikleri, tam tersine, çevirileri belirgin biçimde manipüle ederek erek kültürün tarihini çeviri üzerinden yazmaya çalıştıkları sonucuna ulaşılmış, ayrıca inceleme sırasında, tarih

yazımı ve tarih yazımının yönlendirilmesi konusunda “patronaj”ın ne kadar önemli bir rol oynadığı açıklık kazanmıştır.

Yapılan incelemeler ışığında, çevirmenlerin genellikle belli bir amaç doğrultusunda, erek kültür normlarına uygun bir “tarih yazımını” hedeflediklerini, böylece “tarihin inşası”na katkıda bulduklarını söylemek mümkündür. Doğal olarak, ortaya çıkan tarih, kaynak kültürde saygınlık kazanmış özgün metinde aktarılan tarih değil, erek kültürde, erek kültür normlarına uygun biçimde inşa edilen ve erek kültürde saygın görülmesi istenen tarihtir. Başka türlü söylemek gerekirse, çevirmenler erek kültürün normlarına uymak ve hedefledikleri tarihi yazmak için erek kültürün normlarına uygun stratejiler kullanmış, bu stratejilerini ve amaçlarını ön/son sözlerinde açıkça ortaya koymuş ve erek kültür tarihini bu doğrultuda inşa etmeye çalışmışlardır.

Çevirmenlerin yeni bir tarih inşası çabaları, çıkarma ve eklemeler yapma, çeviri metne araştırma yazıları ve dipnotlar ekleme türünden müdahaleler biçiminde kendini gösterir. Çevirmenlerin bu müdahaleler sayesinde kaynak metni erek kültür dizgesinde yeni bir konuma taşımayı hedefledikleri açıklık kazanır. Bu türden bir tarih inşasının hedeflenmiş olmasının temelinde ise, erek kültür dizgesinde tarih yazımı alanındaki boşlukların çeviri yoluyla doldurulması ve erek kültürde yeni bir tarih yazımı modelinin oluşturulması gereksinimi yatıyor olabilir. Osmanlı tarih geleneğinden de etkilenen, ama aynı zamanda Avrupa’nın bilimsel tarih yazımı yöntemlerinin Osmanlıya aktarılmasını da sağlayan bu çeviri tarih, Osmanlı’nın Osmanlılara bir Avrupalının dilinden, farklı bir anlayış ve yöntemle anlatılması açısından da önem taşımaktadır. Tarih konusunda pek çoğu son derece bilgili oldukları anlaşılan çevirmenlerin, amaçları doğrultusunda, ünlü kuramcı Hans J. Vermeer’in kuramına uygun biçimde ifade edecek olursak, kendi “skopos”ları doğrultusunda, metinler üzerinde çokça değişiklik yaptıkları, böylelikle hem erek kültür açısından kabul edilebilir bir tarih ortaya koydukları, hem de Osmanlı toplumunda yeni ve daha bilimsel bir tarih yazma yönteminin benimsenmesine katkıda buldukları, hatta Osmanlı’da modern tarih anlayışının yerleşmesinde ilk adımları attıkları iddia edilebilir.

90 yıl içinde iki Meşrutiyet ve ıslahat dönemleri yaşayan Osmanlı toplumunun bir modernleşme sürecine girdiği, bu süreç içinde kendini daha iyi tanıma ve yenileme gayretinde olduğu ve kendini yenileme sürecindeki Osmanlı’nın özellikle de Batılı kaynaklardan beslendiği bilinmektedir. Tarih yazımı alanında yeni

bir anlayışa ve bu yeni anlayışla yazılacak tarih üzerinden yapılacak yeni bir kimlik tanımına gereksinim duyan Osmanlı toplumunda, bu gereksinimler öncelikle dışarıdan, özellikle de Avrupa'dan ithal edilen, yani çeviri yoluyla oluşturulacak bir tarih repertuarı ile karşılanmaya çalışılmıştır. Çevirmenlerin, ön/son sözlerinde yeni bir tarih anlayışından hareketle yeni bir kimlik tanımının yapılması gerektiğini belirtmeleri, bu durumun açık bir işareti olarak algılanabilir. Çevirmenlerin, çeşitli stratejiler kullanarak bir “anaakım” oluşturmaya çalıştıklarını söylemek de bu noktada yanlış olmayacaktır. Bu “anaakım”ın özellikle de yeni bir kimlik oluşturma hedefi etrafında oluşturulmaya çalışıldığını ifade etmek mümkündür.

Ne tür bir ideolojiye sahip olurlarsa olsunlar, hemen hemen bütün çevirmenlerde yeni kimlik oluşturma çabasının izlerine rastlanır. Çevirmenlerden bir kısmı yeni kimlik tanımının modern bir bakışla ama gene de Müslümanlık ya da Osmanlılık üzerinden yapılması gerektiğini ifade ederken, büyük bir bölümü de Türk kimliği meselesini vurgulamaktadır. Kimliklerini Türklük üzerinden yeniden tanımlamak isteyen çevirmenlerin sayıca yüksek olması ve bunların çevirilerinde Türklük ile ilgili vurguyu artıracak çeşitli stratejiler kullanması, ileriki dönemlerde Osmanlı ve Osmanlılık düşüncesinden kopuşa zemin hazırlayacak bir tarih algısının oluşumunu mümkün kılmıştır. Yüzyıllarca Osmanlılıkla şekillenen, Osmanlı adıyla tanımlanan, kendi Türklüğüne dair neredeyse hiçbir şey bilmeyen ve tarihi “vakanevis”lerden öğrenen Türk toplumunun kendi kimliğini oluşturma süreci işte bu çevirmenlerin yeni tarih inşasına katkılarıyla başlamıştır. Öte yandan, modernleşme sürecinde modernleşmenin Batılılaşma biçiminde algılandığına ilişkin kanıtlar gene tarih kitaplarının çevirilerinde bulunabilir. İnceleme bölümünde verilen örneklerde de görüldüğü üzere, Batılılaşmaya şiddetle karşı çıkan din tarihi metinlerin çevirmenleri bile Batılı kaynaklara başvurmadan ve dini meseleleri Batılıların yöntemleriyle tanımlamadan kendi düşüncelerini ortaya koyamamışlardır.

Çevirilerde yapılan manipülasyonlarla, özellikle Avrupa'dan ve başka dillerden/kültürlerden ithal edilen tarihin büyük değişikliklere uğramış olması bu çevirilerin “tarih inşası” biçiminde tanımlanmasını mümkün kılar. 3. bölümde de vurgulandığı gibi, manipüle edilen tarihin başka bir kültüre taşınması yalnızca bir aktarım olarak değerlendirilemez. “Tarih inşası”, tarihin yoktan var edilmesi anlamında değil, var olan tarihin yeni bir tanımla sunulması ya da var olan tarihe yeni tanımlar getirilmesi anlamında bu bağlama uygun bir kavram olarak önerilmiştir.

Ayrıca, sözü edilen tarih inşası çalışmasının gelecekte kurulan modern Türkiye'nin temellerinin atılmasında bir ilk adım olduğu da söylenebilir. Esasen, “patronaj”ı oluşturan kişi ve kurumlar, yani işverenler ya da yayınevi sahipleri, çevirmenler ve alanda söz sahibi olan başka kişiler arasında Türkçülüğün son derece katı versiyonlarından tutun da modern Osmanlılık ve sol düşünce akımlarına kadar pek çok farklı ideoloji doğrultusunda görüş bildirmiş olanlar vardır. Bu görüşlerin yansımalarını da ele alınan çeviri metinlerin ön/son sözlerinde bulmak mümkündür. Kendi tarih anlayışları ve “skopos”ları doğrultusunda hareket eden çevirmenlerin yazdıkları ön/son sözlerde Türk “ulus-devlet”i düşüncesini açıkça dile getirmemiş oldukları bir gerçektir. Gene de, bütün bu farklı ideolojilerin tek bir ortak hedef, yani Batılılaşma üzerinden modernleşme hedefi üzerine odaklanmış olmaları, ortaya çıkan çeviri tarih repertuarının ve buna bağlı olarak tarih inşasının Türkiye “ulus-devlet”inin oluşumuna katkı sağlayan etmenlerden biri olarak değerlendirilebileceğini düşündürmektedir. Zira, Türkiye Cumhuriyeti 20. yüzyılda modern ve yüzü Batı'ya dönük bir Türk devleti olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Han, Emin. 1914. **Afgan Tarihi**. müt. Ali Abbas [Müzennib]. Bakü: Orucov Kardeşlerinin Elektrik Matbaası.
- Abdürrezzak, Ali. 1927. **İslamiyet ve Hükümet, Din ve Devlet, Hilafet ve Saltanat, Siyaset ve İslamiyet Hakkında Tetkikat**. müt. Ömer Rıza. İstanbul: Kütüphane-i Sudi.
- Adom. (?). **Osmanlı İmparatorluğunun Tarih-i Tedennisi**. müt. S. Sirens. İstanbul: Edep Matbaası.
- Ağaoğlu, Ahmet. 1911. "Mecburi Bir İzah". **Akın**. (3.8.1933): 1.
- Ahmed, Ebul-Kelam. 1924. **Hindistan'da İstiklal Mücadeleleri**. müt. Ömer Rıza. İstanbul: Amedi Matbaası.
- Akçura, Yusuf. 1976. **Üç Tarz-ı Siyaset**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ali, Emir. 1925. **Müslümanlığın ve İslam Mefkûrelerinin Tarih-i Tekâmülü, Ruh-ı İslam**. müt. Ömer Rıza. İstanbul: Sebilürreşad Kütüphanesi Neşriyatı.
- Alimen, Nilüfer. 2015. "Bir Yönlendirme Aracı Olarak Çeviri: Serteller ve Çeviri Çocuk Edebiyatı". Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Allenby, Edmond. 1919. **Filistin Hezimet**. müt. Hikmet. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye.
- Armstrong, Harold. 1928. **Türkiye Nasıl Doğdu?** müt. Ömer Rıza. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Bartelt, Schmit. 1328 [1910]. **Esbab-ı Hezimet ve Felaketimiz**. müt. Ebulnüzheth Hakkı. İstanbul: Kütüphane-i İslam ve Askeri.
- Batroin, M. 1923. **Rusya'da Sosyal Demokratiyanın Muhtasar Tarihçesi**. müt. Halil İbrahim ve Kasımof. Bakü: Bakü Faalesi Kooperatif Neşriyatı.
- Bengi Öner, Işın. 1990. "A Re-evaluation of the Concept of Equivalence in the Literary Translations of Ahmet Mithat Efendi". Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berk Albachten, Özlem. 2001. **Translation and Westernization in Turkey from 1840's to 1980's**. İstanbul: Ege Yayınları.

- Bıçak, Ayhan. 2013. "Tarih Düşüncesi". **Cogito, Tarihyazıcılığı Özel Sayısı**. Bahar, S. 73: 36-60.
- Bigham, Clive. 1898. **Tesalya'da Osmanlı Ordusuyla**. müt. Cemaleddin. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Boutymy, Emile. 1909. **İngiliz Kavmi. Alelumum İngiliz Şahsı**. müt. Abdullah Cevdet. Kahire: Matbaa-i İctihad.
- Bozkurt, Eshabil. 2012. "Çevirmen Ön Sözlerinin Tanıklığında Halil Edib". **XII. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu**. 18-20 Ekim 2012. Edirne.
- _____. 2013. "Türk Edebiyatının "İlk Çeviri Romanlarında Çevirmen Tanıklıkları". **II. Uluslararası Türk Dilinin ve Edebiyatının Bugünkü Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu**". 30 Mayıs-1 Haziran 2013. İstanbul.
- _____. 2014. "1908-1928 Yılları Arasında Batı Dillerinden Osmanlı Türkçesine Çevrilen Romanlarda Mukaddime Geleneği". Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, Eshabil, Ayşe Banu Karadağ. 2013. "Mukaddimeleri Tanıklığında Bir Gazeteci, Romancı, Oyun Yazarı, Dergici, Sözlükbilimci, Dilbilimci, Ansiklopedist, Şârih ve Çevirmen: Şemseddin Sâmî". **İstanbul Üniversitesi Dilbilim Dergisi**. C. 1. (2013): 27-53.
- Cahun, Léon. 1901. **Türk Tarihi**. müt. Necip Asım. İstanbul: Darüt-Tıbaatü'l-Amire.
- Castera, Jean-Henry. 1830-1929. **Katerina Tarihi**. müt. Yakovaki. Kahire: Bulak Matbaası.
- Chambers, William. 1868. **Tarih-i Umumi. Kurun-i Ula**. müt. Ahmed Hilmi. İstanbul: Mekteb-i Hayriye-i Hazret-i Şahane Matbaası.
- Critobulus, Michael. 1328 [1910]. **Tarih-i Sultan Muhammed-i Sani**. müt. Karolidi. İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası.
- Debidour, Antonin. 1911. **Avrupa'nın Diploması Tarihi, Viyana Kongresi'nin Küşadından Berlin Kongresi'nin Hitamına Kadar**. müt. Ahmed Selahaddin. İstanbul: Araks Matbaası.
- De Chasseboeuf Voln, Constantine Fran Ois. 1924. **Harabeler yahut Devletlerin İnkılâplarına Dair Tefekkürat**. müt. M. Seyfi Raşid. İstanbul: Kader Matbaası.
- De Fustel, Coulanges. 1917. **Tarih ve Müverrihler**. müt. Subhi Edhem. İstanbul: Ulum-i Tabiiye Matbaası.

- De Guingnes, Joseph. 1923-1924. **Büyük Tataristan, Hunlar, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi.** müt. Hüseyin Cahid. C. 1. İstanbul: Oğlumun Kütüphanesi.
- _____. 1923-1924. **Büyük Tataristan, Hunlar, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi.** müt. Hüseyin Cahid. C. 1. İstanbul: Oğlumun Kütüphanesi.
- Demir, Şerif. 2011. “Tanzimat Dönemi’nde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık”. ed. Mustafa Toker. **Türkiyat Araştırmalar Dergisi.** S. 29. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- D’hulst, Lieven. 2001. “Why and How to Write Translation Histories”. **Emerging Views on Translation History in Brazil.** ed. John Milton. Crop 6, Sao Paulo: Humanitas FFLCH/USP. 21–32.
- Dimitriu, Rodica. 2009. “Translators’ Prefaces as Documentary Sources For Translation Studies”. **Perspectives-studies in Translatology.** 17 (3) (2009): 193-206.
- D’ohason, Mujara. 1924. **Moğol Tarihi.** müt. Mustafa Rahmi. İstanbul: Amire Matbaası.
- Duc de Rovigo. 1876. **Bonapart Tarihi Nam-ı Diğer İtalya Tarihi.** C. 1. müt. Hasan - Aziz. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Duc de Rovigo. 1876. **Bonapart Tarihi Nam-ı Diğer İtalya Tarihi.** C. 2. müt. Hasan - Aziz. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Dubois, Marcel. 1911. **Snai, Ticari, İktisadi Avrupa, İngiltere ve Belçika.** müt. Ahmed İhsan. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık.
- Duguit, Leon. 1925. **Hâkimiyet ve Hürriyet. Bordeaux Hukuk Medresesi Reis-i Müderrisini Mösyö Duguit Tarafından Columbia New-York Darülfünunda Verilen Dersler. 1920-1921.** müt. Edhem. İstanbul: İkdam Matbaası.
- El-Numani, Mevlana Şibli. 1346 [1927]. **İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Sireti.** C. 1. müt. Ömer Rıza. İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi.
- El-Nüdvî, Süleyman. 1347 [1928]. **İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Risaleti ve Şahsiyeti.** C. 2. müt. Ömer Rıza. İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi.
- El-Nüdvî, Süleyman. 1347 [1928]. **İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ruhani Hayatı.** C. 3. müt. Ömer Rıza. İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi.
- El-Nüdvî, Süleyman. 1347 [1928]. **İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Hazret-i Ayşe.** C. 5. müt. Ömer Rıza. İstanbul: Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi.

- Erdoğdu, A. Teyfur. 2013. "Açık Tarihçilik: Tarih İnşasında Tartışmalı Konular-Yeni Eğilimler-Yeni İmkânlar". **Cogito, Tarihyazıcılığı Özel Sayısı**. S. 73: 400-434.
- Even-Zohar, Itamar. 2012. "Yazınsal Çoğuldizge İçinde Çeviri Yazının Durumu". çev. Saliha Paker. **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?** haz. Mehmet Rifat. 2. bs. İstanbul: Sel Yayınları. 125-132.
- _____. 2015. "Kültür Repertuarının Oluşturulması ve Aktarımın Rolü". çev. Ayşe Banu Karadağ.
- Eyüp Sabri Paşa. 1306 [1888]. **Miratü'l-Haremeyn**. İstanbul: Darü'l-Marife.
- Fraser, James. 1913. **Hint'in Moğol Hükümdarları ve Nadir Şah**. müt. Tahirü'l-Mevlevi. Trabzon: İkbal Matbaası.
- Furugi, Muhammed Ali. 1931. **Büyük İran Tarihi. Safevi, Afşar, Zend, Kaçar Şahları Vakayi-i Tarihçesi 900-1330**. müt. Ömer Halis Bıyıklıoğlu. İstanbul: Askeri Matbaa.
- Grousset, Rene. 1927. **Asya'nın Uyanması, İngiliz Emperyalizmi ve Milletlerin İsyanı**. müt. Nurullah Ata. Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası.
- Guglielmo, Ferrero. 1923. **Medeniyet-i Kadimenin Zevali**. müt. Ziya Gevher. İstanbul: Amire Matbaası.
- Hamza, Mahmud. 1916. **Beka-yı Saltanat-ı Osmaniye**. müt. Bereketzade İsmail Hakkı. İstanbul: Tevzi-i Tıbaat Matbaası.
- Hartama-Heinonen, Ritva. 1995. "Translators' Prefaces: A Key to the Translation?". **Folia Translatologica**. 4: 33-42.
- Helfferich, Karl. 1914. **Alman Feyz-i Millisi**. müt. Nesim Ruso. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı.
- Hermans, Theo. 1985. "Introduction: Translation Studies and a New Paradigm". ed. Theo Hermans. **The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation**. Beckenham: Croom Helm. 7-15.
- _____. 2002. "The Production and Reproduction of Translation: System Theory and Historical Context". ed. Saliha Paker. **Translations Re(shaping) of Literature and Culture**. İstanbul: Boğaziçi University Press. 175-194.
- Holmes, James S. 1991. "Translational Norms and Correct Translations". **Translation Studies: The State of the Art Proceedings of the First James S. Holmes Symposium on Translation Studies**. ed. K. M. van Leuven-Zwart ve T. Naaijken. Amsterdam, Atlanta, GA: Rodopi. 155-169.

- _____. 2012. “Çeviribilimin Adı ve Doğası”. çev. Ayşenaz Koş. **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?** haz. Mehmet Rifat. 2. bs. İstanbul: Sel Yayınları. 107-120.
- Iggers. 2013. “Akılcılık ve Tarih”. **Cogito, Tarih Yazıcılığı Özel Sayısı**. S. 73: 145-167.
- Issac. 1910. **On Sekizinci Asır ve Kanlı İhtilal Vakayii**. müt. Faik Sabri. İstanbul: Matbaa-i Kader.
- Kaplan, Mehmed. 1954. “Namık Kemal ve Fatih”. **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**. 1-80.
- Karadağ, Ayşe Banu. 2002. “Edebiyat ve Kültür Dizgesini Şekillendirmede ‘İdeolojik’ Açıdan Çevirinin ve Çevirmenin Rolü”. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____. 2008. **Çevirinin Tanıklığında ‘Medeniyet’in Dönüşümü**. İstanbul: Diye Yayınları.
- _____. 2012. “Çeviri Tarihimizde Fennî Romanlarla Bir Kültür Repertuarı Oluşturmak”. **İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi**. S. 6: 45-73.
- _____. 2014a. **Çevirmenin Tanıklığında Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Çeviri Tarihini Yeniden Okumak**. C. 1. İstanbul: Diye Yayınları.
- _____. 2014b. **Çevirmenin Tanıklığında Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Çeviri Tarihini Yeniden Okumak**. C. 2. İstanbul: Diye Yayınları.
- _____. 2014c. “Tanzimat Dönemi/Sonrası Çeviriler ve ‘Çekinceli’ Cesur Çevirmenler”. **Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbul’unda Modern Edebi Kültür**. haz. Mehmet Fatih Uslu ve Fatih Altuğ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 481-504.
- Kawa, Itici. 1914. **Japonya Tarih-i Siyasisi**. müt. Mübahat. İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi.
- Keçeçizade Mehmet Fuat Paşa. 1911. **Vesaik-i Siyasiye**. müt. M. Cemal. İstanbul: Metin Matbaası.
- Kemal, Ahmed. 1890. **Tarih-i Kadim-i Mısriyyin ve Âsâr-ı Bedayi-i Akdemin**. müt. Ebu Said [Ahmed Reşid Paşa]. Bursa: Feraizcizade Matbaası.
- Kırımlı, Abdulgaffar B. Hüseyinli. 1927. **Umdetü’t-Tevarih**. müt. Necib Asım. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Kostandiyos. 1861. **Heyet-i Sabıka-i Kostantiniye**. müt. Yorgaki Alekoğlu. İstanbul: Tercüman-i Ahval Matbaası.
- Kryut, J. A. 1899. **Âlem-i İslamiyet Açe Tarihi**. müt. Mehmed Ziya. İstanbul: Tahir Bey Matbaası.

- L. Menage, Victor. 1962. "The Beginning of Ottoman Historiography". **Historians of the Middle East**. ed. Bernar Lewis and P. M. Holt. London: Oxford University. 168-179.
- Lavissee, Ernest. 1916. **Haile İçin Kahraman. İptidai Mekteplerde Tarihin Tedrisi**. müt. Haşim Nahid. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- Lazovsky, A. 1922. **İnkılâpçı Meslektaş Birlikleri Enternasyonalı 2. Beynelmîlel Kongresini Evamir ve Mukarreratı. 19 Teşrinisani - 2. Kanunuevvel 1922**. müt. Latif Safa. Moskova: Kırmızı Meslektaş Birlikleri Enternasyonalı.
- Le Bon, Gustave. 1923. **Cihan Muvazenesi'nin Bozulması**. 1. Kısım. müt. Ali Reşad ve Galib Ata. İstanbul: Kanaat Matbaası.
- _____. 1923. **Cihan Muvazenesi'nin Bozulması**. 2. Kısım. müt. Ali Reşad ve Galib Ata. İstanbul: Kanaat Matbaası.
- Lefevre, André. 1985. "Why Waste Our Time on Rewrites: The Trouble with Interpretation and the Role of Rewriting in an Alternative Paradigm". **The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation**. ed. Theo Hermans. Beckenham: Croom Helm. 215-243.
- _____. 1992. **Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame**. Londra: Routledge.
- Lesichkov, Ivan. 1913. **Balkan Muhârebâtı Hatıratından. Yaver Paşa'nın Esareti**. 1. Cilt. 1. Cüz. müt. M. Nuri. Filibe: Balkan Matbaası.
- Lesichkov, Ivan. 1913. **Balkan Muhârebâtı Hatıratından. Kırkkilisenin Sûkûti** 1. Cilt. 2. Cüz. müt. M. Nuri. Filibe: Balkan Matbaası.
- Lesichkov, Ivan. 1913. **Balkan Muhârebâtı Hatıratından. Manastır ve Pirlepe Muhârebâtı**. 1. Cilt. 3. Cüz. müt. M. Nuri. Filibe: Balkan Matbaası.
- Lesichkov, Ivan. 1913. **Balkan Muhârebâtı Hatıratından. Selanik Nasıl Düştü**. 1. Cilt. 4. Cüz. müt. H. Sıdkı. Filibe: Balkan Matbaası.
- Lozan, Emile. 1928. **İran'da İngilizler**. müt. Ömer Halis. İstanbul: Askeri Matbaa.
- Mageman. 1875. **Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver**. müt. Ahmed Şükrü. İstanbul: Basiret Matbaası.
- Maynard Keynes, John. C. M. 1922. **Versay Sulhunun Netayic-i İktisadiyesi**. müt. Ali Fethi. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası.
- McRae, Ellen. 2010. "The Role of Translators' Prefaces to Contemporary Literary Translations into English". Yüksek Lisans Tezi. Auckland: The University of Auckland. <https://researchspace.auckland.ac.nz/bitstream/handle/2292/5972/whole.pdf?sequence=5> [12.04.2015].

- Montesquieu, Charles-Louis. 1919-1920. **Romalıların Azamet ve İnhitatları Hakkında Mütalaat**. Devre-i İnhitat. müt. Ahmed Saki. İstanbul Necm-i İstikbal Matbaası.
- Munday, Jeremy. 2008. **Introducing Translation Studies**. 2. bs. Routledge.
- Ortaylı, İlber. 2004. "Basic Trends in Ottoman Turkish Historiography, Ottoman Studies". İstanbul: Bilgi University Press. 57-67.
- Öner, Senem. 2013. "Çeviri Yoluyla Kanun Yapmak: 1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunu'nun 1810 Tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan Çevrilmesi". Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özcan, Azmi. 1997. **Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877 -1924)**. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özege, M. Seyfeddin. 1971. **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**. C. 1. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- _____. 1973. **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**. C. 2. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- _____. 1975. **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**. C. 3. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- _____. 1977. **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**. C. 4. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- _____. 1979. **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**. C. 5. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Öztürk, Necdet. 1999. "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı Üzerine". C. 8. **Ankara: Osmanlı** (Yeni Türkiye Yayınları). 257-261.
- Paker, Saliha. 1987. "Translated European Literature in the Late Ottoman Literary Polysystem". **New Comparison**. 1. 67-79.
- _____. 2008. "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler: Çoğuldizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme". **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**. haz. Mehmet Rifat. 2. bs. İstanbul: Sel Yayıncılık. 22-32.
- Phillipes Engelhart, Edward. **Türkiye ve Tanzimat. Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i İslahatı**. müt. Ali Reşad. İstanbul: Mürettibin-i Osmaniye Matbaası.
- Purgstall von Hammer, Joseph. 1329 [1911]. **Devlet-i Osmaniye Tarihi**. C. 1. müt. Mehmed Ata. İstanbul: Keteon Bedrosyan Matbaası.
- _____. 1329 [1911]. **Tarih-i Devlet-i Osmaniye**. C. 1. müt. Esad Cabir. İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası.
- _____. 1330 [1912]. **Devlet-i Osmaniye Tarihi**. C. 5. müt. Mehmed Ata. İstanbul: Selanik Matbaası.

- _____. 1334 [1916]. **Devlet-i Osmaniye Tarihi**. C. 8. müt. Mehmed Ata. İstanbul: Selanik Matbaası.
- Rohrbach, Paul. **Rusya Devleti'nin Devlet-i Aliye-i Osmaniye'ye Karşı Olan Vaziyet-i Siyasiyesi ile Bağdat Şimendiferi ve Alman Devleti'nin Hafayayı Siyaset-i Şarkiyesi**. müt. Cevdet İbrahim Latif Paşazade. İstanbul: Metin Matbaası.
- Roy Leonard, A. 1925. **Muhtasar Harb-i Umumi Tarihi**. müt. Kilisli Hicaz Fahri. İstanbul: Hüsn-i Tabiat Matbaası.
- Rvmani. 1909. **Napolyon'un Esfarından 1305 Seferi**. müt. Yusuf Kenan. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan.
- Saint, One. 1872. **Tarih-i Mücmel-i Fransa**. müt. Şemseddin Sami. İstanbul: Camlı Han Matbaası.
- Savinkof. 1911. **Tahliskâr Bir Bomba. Rus Hayat-ı İnkılâbından Bir Yaprak**. müt. S. N. İstanbul: Hikmet Matbaası.
- Schlubmerger, Gustav Leon. 1914. **İstanbul'un Muhasarası ve Zabtı. 1453 Sene-i Miladiyesinde**. müt. M. Nahid. İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı.
- Seignobos, Charles. 1908. **Asr-ı Hazırda Avrupa (Tarih-i Siyasi)**. müt. Ali Reşad ve Ali Kemal. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- _____. 1912. **Tarih-i Medeniyet. Kurun-ı Vusta ve Ezmine-i Cedide**. müt. Abdülğani Sani. İstanbul: Matbaa-i Artin Asaduryan.
- Semenov, Vladimir. 1912. **Çuşıma Muharebesi**. müt. Mustafa Kemal. İstanbul: Matbaa-i Bahriye.
- Sevük, İsmail Habib. 1941. **Avrupa Edebiyatı ve Biz: Garpten Tercümeler**. C. 2. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sir Thomas Walker, Arnold. 1927. **İntişar-i İslam Tarihi**. müt. Çerkeş Şeyhizade M. Halil Halide. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Snell-Hornby, Mary. 1988. **Translation Studies: An Integrated Approach**. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.
- _____. 2006. **The Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints?** Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.
- Stanford, Micheal. 2013. **Tarihin İncelenmesi İçin Bir Kılavuz**. çev. Cem Cemgil. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Şeşen, Ramazan. 1998. **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**. İstanbul: İsar.
- Şevket, Şakir. 1294 [1877]. **Trabzon Tarihi**. İstanbul: Kahraman Matbaası.

- Tahir-Gürçağlar, Şehnaz. 2002. "What Texts Don't Tell: The Uses of Paratexts in Translation Research". **Crosscultural Transgressions**. ed. Theo Hermans. Manchester: St. Jerome Publishing. 44-60.
- _____. 2008. "Çoğuldizge Kuramı. Uygulamalar. Eleştiriler". **Çeviri Seçkisi I: Çeviriyi Düşünenler**. haz. Mehmet Rifat. 2. bs. İstanbul: Sel Yayıncılık. 193-209.
- _____. 2010. "Paratexts". **Handbook of Translation Studies**. ed. Yves Gambier, Luc van Doorslaer. vol. 2. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 113-116.
- Tellioğlu, Banu. 2015. "Çeviride 'Makul', 'Makbul' ve 'Müphem': Çeviri Etiği, Meslek İlkeleri ve Bireysel Ahlak". Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Thaddeus Kozinski, Yadus. (?). **Tercüme-i Tarih-i Seyyah der Beyan-i Zuhur-ı Aghvaniyan ve İnhidam-ı Devlet-i Safeviyan**. müt. İbrahim Müteferrika. İstanbul: İbrahim Müteferrika Matbaası.
- Thomas Buckle, Henry. 1908. **İngiltere Tarih-i Medeniyeti Medhalinden İspanya Fashı**. müt. Mahir Said. Kahire: Türk Matbaası.
- Toury, Gideon. 1985. "A Rationale For Descriptive Translation Studies". **The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation**. ed. Theo Hermans. Beckenham: Croom Helm. 16-41.
- _____. 2002. "Translation As A Means Of Planning And The Planning Of Translation". **Translations: (Re)Shaping Of Literature And Culture**. ed. Saliha Paker. İstanbul: Boğaziçi University Press. 148-163.
- _____. 2012a. **Descriptive Translation Studies – And Beyond**. 2. bs. Amsterdam Philadelphia: John Benjamins.
- _____. 2012b. "Çeviri Normlarının Doğası ve Çevirideki Rolü". çev. Arzu Eker. **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?** haz. Mehmet Rifat 2. bs. İstanbul: Sel Yayıncılık. 149-164.
- Tunaya, Tarık Zafer. 1996. **Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türkeli, Yedigâr. 2005. "Tanzimat'tan Sonra Türkçede Roman Tercümeleleri (1860-1928)". Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Unat, F. Reşit. 1968. **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ülken, Hilmi Ziya. 1997. **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Van den Berg, Emmanuel. 1893. **Fenike Tarihi**. müt. Mehmed Cemal. İstanbul: Âlem Matbaası.

- Vasa Efendi. 1880. **Arnavudlar ve Arnavudluk**. Müt. A. D. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Venuti, Lawrence. 2000. **The Translation Studies Reader**. ed. Lawrence Venuti. Londra: Routledge. 9-14.
- Vermeer, Hans J. 1988. "From Cicero To Modern Times – Rhetorics and Translation". **Translationstheorie - Grundlagen Und Standorte**. ed. Justa Holz-Manttari. Tampere: Tampere University (Studia Translatologica A 1). 93-128.
- _____. 2000. "Skopos and Commission in Translational Action". çev. Andrew Chesterman. **The Translation Studies Reader**. ed. Lawrence Venuti. Londra, New York: Routledge. 221-323.
- _____. 2012. "Çevirinin Doğası – Bir Özet" çev. Şebnem Bahadır ve Dilek Dizdar. **Çeviri Seçkisi II: Çeviri(bilim) Nedir?** haz. Mehmet Rifat. 2. bs. İstanbul: Sel Yayınları. 165-172.
- Von Aster, Ernest. 1927. **Fransız İhtilalının Siyasi ve İçtimai Fikirleri**. müt. M. Nermi. Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası.
- Von der Golzt, Freiherr (Goltz Paşa), Colmar. 1908. **Devlet-i Aliye'nin Zaaf ve Kuvveti**. müt. Zaimzade Hasan Fehmi. Kahire: Matbaatü'l-Fütuh.
- Von Hindenburg, Paul. 1925. **Hayatım. Alman Orduları Erkan-ı Harbiye Reisi Feld Mareşal von Hindenburg'un Hatıratı**. müt. Tahsin İsmail. İstanbul: Matbaa-i Askeriye.
- Von Schill, Johan Fredrich. 1877. **Musavver Türkistan Tarih ve Seyahatnamesi**. müt. Ahmed. İstanbul: Basiret Matbaası.
- Zeydan, Jorji. 1329 [1911]. **Medeniyet-i İslamiye Tarihi**. müt. Zeki Magamez. İstanbul: Kanaat Matbaası.
- (?). 1872. **Fransa ve Prusya Devletleri Beyninde Vuku Bulan Muharebe Tarihi**. müt. Yanko Vaçidi. İstanbul: Zartaryan Matbaası.
- (?). 1897. **Devlet-i Aliye ve Yunanistan Muharebesi Hakkında Müdavele-i Efkâr**. müt. Abdi Tevfik. İstanbul: İkdam Matbaası.
- (?). 1899. **Muhtasar İngiltere Tarih-i İnkılâbı**. müt. Mehmed Sabir. Kahire: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Matbaası.
- (?). 1914. **Bulgaristan Silsile-i Tahayyülatından Sofya'dan Üsküp'e, Filipin'den Dersaadet'e Gelinecekmiş**. müt. M. Zati. İstanbul: Artin ve Mahdumları Matbaası.
- (?). 1333 [1914]. **Kapitülasyonlar, Tarihi, Menşei, Asılları**. müt. Ali Reşad ve Macar İskender. İstanbul: Kanaat Matbaası.
- (?). 1916. **İran ve Avrupa Muharebesi**. müt. A. S. İstanbul: Şems Matbaası.

(?). 1917. **Almanya-Şark Münasebat-ı Düveliyesinin Safahat-ı Maziye ve Haziresi İnkışafat-ı Müstakbelsi.** müt. Selahaddin. Berlin: Almanya Hükümet Matbaası.

(?). 1926. **Büyük Harp 1914-1918.** müt. Heyet. İstanbul: Askeri Matbaa.

EKLER

Ek 1. 1839-1928 Yıllar Arasında Osmanlı Türkçesine Çevrilen Tarih Kitaplarının Listesi

SIRA	ÇEVİRMEN	ESER	YAZAR	BASIM YERİ	BASKI YILI	ÖN SÖZ-SON SÖZ	CİTLER	EK BİLGİ	YAYIM YERİ	DİL
1	A. D	Arnavudluk ve Arnavudlar	Vasa Efendi	Mihran Matbaası	1880	İfade/ Mukaddime			İstanbul	Arnavutça
2	A. S	İran ve Avrupa Muharebesi. 1333	?	Şems Matbaası	1916	Ö			İstanbul	Farsça
3	Abdi Tevfik	Devlet-i Aliye ve Yunanistan Muharebesi	?	İkdam Matbaası	1897	Ö			İstanbul	Fransızca
4	Abdülgani Sanî	Tarih-i Medeniyet. Kurun- i Vusta ve Ezmine-i Cedide	Charles Seignobos	Matbaa-i Artin Asaduryan ve Mahdumları	1912	Ö	1. Cilt		İstanbul	Fransızca
5	Abdullah Cevdet	İngiliz Kavmi. Ale'l- umum İngiliz Şahsı	Emile Boutmy	Matbaa-i İctihad	1909	İfade / İthaf	1. Kitap		Kahire	İngilizce
6	Ahmed	Musavver Türkistan Tarih ve Seyahatnamesi	Johann Freidrich von Schiller	Basiret Matbaası	1877	Ö			İstanbul	İngilizce

7	Ahmed Hilmi	Tarih-i Umumi. Kurun-i Ula. Mekatib-i Sultaniyyenin Sınıflarına 6.	William Chambers	Mekteb-i Hayriye-i Hazret-i Şahane Matbaası	1868	Ö birinci ciltte	2. Cilt	Resimli	İstanbul	İngilizce
8	Ahmed İhsan	Sınaî, Ticari, İktisadi Avrupa. İngiltere ve Belçika	Marcel Dubois	Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık	1911	Ö	1. Kısım	Resimli	İstanbul	Fransızca
9	Ahmed Saki	Romalıların Azamet ve İnhitlatları Hakkında Mütalaat. Devre-i İntihat	Montesquieu	Necmi-i İstikbal Matbaası	1919-1920	Ö	2 Ciltte	Cemiyet Kütüphanesi/ Efkâr-i Cedide Kütüphanesi	İstanbul	Fransızca
10	Ahmed Selahaddin	Avrupa'nın Diploması Tarihi, Viyana Kongresinin Küşadından Berlin Kongresi'nin Hitamına Kadar	Antonin Debidor	Araks Matbaası	1911	Ö		Teavün-i İçtimai Kütüphanesi Asar-ı İlmiye: 1	İstanbul	Fransızca
11	Ahmed Şükrü	Hive Seyahatnamesi ve Tarih-i Musavver	Mageman	Basiret Matbaası	1875	İfade-i Mahsus/ Yazar mukaddimesi		31 Planş / 1 Levha	İstanbul	İngilizce
12	Ali Abbas (Müzennib)	Afgan Tarihi	Emin Abdurrahman Han	Orucov Kardeşlerinin Elektrik Matbaası	1914		1. Cilt	4 Planş	Bakü	İngilizce
13	Ali Fethi	Versay Sulhu'nun Netayic-i İktisadiyesi	John Maynard Keynes	Matbuat ve İstihbarat Matbaası	1922	Ö			Ankara	İngilizce

14	Ali Reşad	Türkiye ve Tanzimat. Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı	Edward Philippe Engelhart	Mürettibin-i Osmaniye Matbaası/ Ulum-i İçtimaiye ve Tarihiye Kütüphanesi	1912	Ö			İstanbul	Fransızca
15	Ali Reşad- Ali Kemal	Asr-ı Hazırda Avrupa (Tarih-i Siyasi)	Charles Seignobos	İkdam Matbaası	1908	2 Ö	1. Cilt	İki baskı var bu kitaptan birinde iki çevirmen adı diğerinde bir çevirmen adı var yazılmıştır.	İstanbul	Fransızca
16	Ali Reşad- Macar İskender	Kapitülasyonlar, Tarihi, Menşei, Asılları	?	Kanaat Matbaası/Sahibi İlyas/ Ulum-i İçtimaiye ve Tarihiye Kütüphanesi	1914	Ö			İstanbul	Fransızca
17	Ali Reşad- Galib Ata	Cihan Muvazenesi'nin Bozulması	Gustave Le Bon	Kanaat Matbaa ve Kütüphanesi	1923		2. Kısım	Yeni Kütüphane Sayı 9-11	İstanbul	Fransızca
18	Ali Reşad- Galib Ata	Cihan Muvazenesi'nin Bozulması	Gustave le Bon	Kanaat Matbaası ve Kütüphanesi	1923	Ö	1. Kısım		İstanbul	Fransızca

19	Bereketzade İsmail Hakkı	Beka-i Saltanat-ı Osmanîye	Mahmud Hamza	Tevzi-i Tıbaat Matbaası	1916	Ö		Sebil'ür-Reşad Kütüphanesi, Adet 20	İstanbul	Arapça
20	Cemaleddin	Tesalya'da Osmanlı Ordusuyla	Clive Bigham	İkdam Matbaası	1898	İfade ve Mukaddime			İstanbul	İngilizce
21	Çerkez Şeyhizade M. Halil Halide	İntişar-ı İslam Tarihi	Sir Thomas Walker Arnold	Yeni Matbaa	1927	Ö		Sebil'ür-Reşad Kütüphanesi	İstanbul	İngilizce
22	Cevdet İbrahim Latif Paşazade	Rusya Devletinin Devlet-i Aliye-i Osmanîye'ye Karşı Olan Vaziyet-i Siyasiyesi ile Bağdat Şimendiferi ve Alman Devletinin Hafaya-i Siyaset-i Şarkiyesi	Paul Rohrbach	Metin Matbaası		2 Mukaddime			İstanbul	Almanca
23	Ebu Said (Ahmed Reşid Paşa)	Tarih-i Kadim-i Mısriyyin ve Asar-ı Bedayi-i Akdemin	Ahmed Kemal	Feraizcizade Matbaası	1890	Ö			Bursa	Arapça
24	Ebülnüzhet Hakkı	Esbab-ı Hezimet ve Felaketimiz	Schmit Bartelt	Kütüphane-i İslam ve Askeri	1328	Ö/Naşir ifadesi			İstanbul	İngilizce

25	Edhem	Hakimiyet ve Hürriyet. Bordeaux Hukuk Medresesi Reis-i Müderrisini Mösyö Duguit Tarafından Columbia New-York Darülfünunda Verilen Dersler. 1920-1921	Leon Duguit	İkdam Matbaası	1925	Ö		Asr-ı Hareket-i İçtimaiye Tetkikatından	İstanbul	İngilizce
26	Esad Cabir	Tarih-i Devlet-i Osmaniye	Joseph Purgstall von Hammer	Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası		Mahal Mukaddime ve	1. Cilt		İstanbul	Fransızca
27	Faik Sabri	On sekizinci Asır ve Kanlı İhtilal Vekayii	İssac	Matbaa-i Kader	1910	Ö		Kütüphane-i Nusrat Adet 2	İstanbul	Fransızca
28	H. Sıdkı	Balkan Muhârebâtı Hatıratından: Selanik Nasıl Düştü?	Ivan Lesichkov	Balkan Matbaası	1913	Ö	1. Cilt, Cüz 3		Filibe	Bulgarca
29	Halil İbrahim ve Kasımov	Rusya'da Sosyal Dimokratıyanın Muhtasar Tarihçesi	M. Batroin	Bakü Faalesi Kooperatif Neşriyatı	1923	Ö/ Yazar			Bakü	Rusça
30	Hasan-Aziz	Bonapart Tarihi Nam-ı Diğer İtalya Tarihi	Duc Rovigo de	Matbaa-i Amire	1876		1. Cilt		İstanbul	Fransızca
31	Hasan- Aziz	Bonapart Tarihi Nam-ı Diğer İtalya Tarihi	Duc Rovigo de	Matbaa-i Amire	1876	Ö	2. Cilt		İstanbul	Fransızca
32	Haşim Nahid	Haile İçin Kahraman. İptidai Mekteplerde Tarihin Tedrisi	Ernest Lavissee	Matbaa-i Osmaniye	1916	Ö			İstanbul	İngilizce

33	Heyet	Büyük Harp 1914-1918	?	Askeri Matbaa	1926	Yayınevi/Yazar/İhtar/iki ciltte de mukaddime var	2 ciltte	26 Levha	İstanbul	Almanca
34	Hikmet	Filistin Hezimet-i	Edmond Allenby	Matbaa-i Orhaniye	1919	Ö			İstanbul	İngilizce
35	Hüseyin Cahid	Büyük Tataristan, Hunlar, Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha Sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi	Joseph Guingnes de	Oğlumun Kütüphanesi	1923-1924	Ö	1. Cilt		İstanbul	Fransızca
36	Hüseyin Cahid	Büyük Tataristan, Hunlar, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi	Joseph Guingnes de	Oğlumun Kütüphanesi	1923-1924	Ö	8. Cilt		İstanbul	Fransızca
37	İbrahim Müteferrika	Tercüme-i Tarih-i Seyyah der Beyan-ı Zuhur-ı Agvaniyan ve İnhidam-ı Devlet-i Safeviyan	Yudas Thaddaus Kruzinsky	İbrahim Müteferrika Matbaası					İstanbul	Latin
38	Karolidi	Tarih-i Sultan Muhammed-i Sâni	Michael Critobulus	Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaası	1328	Ö/ mütercim Türk değil			İstanbul	Almanca
39	Kilisli Hicaz Fahri	Muhtasar Harb-i Umumi Tarihi	A. Roy Leonard	Hüsn-i Tabiat Matbaası	1925	Mukaddime			İstanbul	İngilizce

40	Latif Safa	İnkilapçı Meslektaş Birlikleri Enternasyonalı 2. Beynelmîlel Kongresinin Evamir ve Mukarreratı. 19 Teşrinisâni- 2. Kanunuevvel 1922	A. Lazovsky		1922	Ö ve İlave		Kırmızı Meslektaş Birlikleri Enternasyonalinin	Moskova	Azerbaycan Türkçesi
41	M. Cemal	Vesaik-i Siyasiye	?	Metin Matbaası	1911	Ö			İstanbul	Fransızca
42	M. Nahid	İstanbul'un Muhasarası ve Zabtı. 1453 Sene-i Miladiyesinde	Leon Gustav Schlumberger	Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı/ Tüccar zade İbrahim Hilmi	1914	Ö		Umum-i Tarihiye ve Siyasiye Külliyyatı Adet: 1	İstanbul	Fransızca
43	M. Nermi	Fransız İhtilali'nin Siyasi ve İçtimai Fikirleri	Ernest von Aster	Hâkimiyet-i Milliye Matbaası	1927	Ö			Ankara	Almanca
44	M. Nuri	Balkan Muhârebâtı Hatıratından. Manastır ve Pirlepe Muharebatı	Ivan Lesichkov	Balkan Matbaası	1913	Ö	1. Cilt, Cüz 3		Filibe	Bulgarca
45	M. Nuri	Balkan Muhârebâtı Hatıratından: Kirkkilise'nin Sukûtu	Ivan Lesichkov	Balkan Matbaası	1913	Ö	1. Cilt, Cüz 2		Filibe	Bulgarca
46	M. Nuri	Balkan Muhârebâtı Hatıratından: Yaver Paşa'nın Esareti	Ivan Lesichkov	Balkan Matbaası	1913	Ö	1. Cilt, Cüz 1		Filibe	Bulgarca

47	M. Raşid Seyfi	Harabeler yahut Devletlerin İnkılaplarına Dair Tefekkürat	Voln de Chasseboeuf	Kader Matbaası	1924	Ö			İstanbul	Fransızca
48	M. Zati	Bulgaristan Silsile-i Tahayyülatından Sofya'dan Üsküp'e, Filipin'den Dersaadet'e Gelinecekmiş	?	Artin ve Mahdumları Matbaası / Zafer Külliyyatı Numara 1	1914	Ö			İstanbul	Bulgarca
49	Mahir Said	İngiltere Tarih-i Medeniyeti Methalinden İspanya Faslı	Henry Thomas Buckle	Türk Matbaası	1908	Ö			Kahire	İngilizce
50	Mehmed Ata	Devlet-i Osmaniye Tarihi	Joseph Purgstall von Hammer	Keneon Bedrosyan Matbaası Hoca Paşa Caddesi No. 33	1329	Ö	1. Cilt	Tesis-i saltanatından İstanbul'un Yıldırım Sultan Beyazıt tarafından ikinci muhasarasına kadar 803-699 (1400-1300)	İstanbul	Fransızca

51	Mehmed Ata	Devlet-i Osmaniye Tarihi	Joseph Purgstall von Hammer	Bab-1 Ali karşısında, Selanik Matbaası	1330	Ö	5. Cilt	Sultan Süleyman-ı evvelin cülusundan Avusturya'nın devlet-i Osmaniye ile ilk akit eylediği muahedeye kadar 953-926 1547-1520	İstanbul	Fransızca
52	Mehmed Ata	Devlet-i Osmaniye Tarihi	Joseph Purgstall von Hammer	Bab-1 Ali karşısında, Selanik Matbaası	1334	Ö	8. Cilt		İstanbul	Fransızca
53	Mehmed Cemal	Fenike Tarihi	Emmanuel van den Berg	Âlem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı	1893	Ö			İstanbul	Fransızca
54	Mehmed Sabir	Muhtasar İngiltere Tarih-i İnkılâbı	?	Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Matbaası	1899				Kahire	İngilizce
55	Mehmed Ziya	Âlem-i İslamiyyet Açe Tarihi	J.A Kruyt	Tahir Bey Matbaası	1899	Ö/S		Resimli	İstanbul	Arapça
56	Mübahat	Japonya Tarih-i Siyasisi	Itici Kawa	Cemiyet Kütüphanesi	1914	Ö			İstanbul	Almanca
57	Mustafa Kemal	Çuşima Muharebesi	Vladimir Semenov	Matbaa-i Bahriye	1912	Ö/İfade		1 Planş	İstanbul	Fransızca

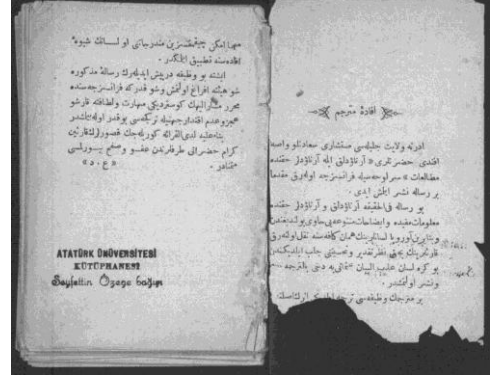
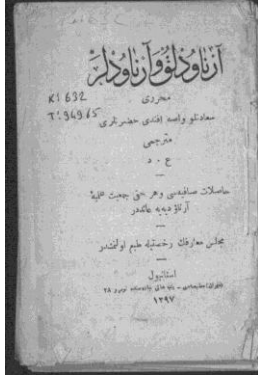
58	Mustafa Rahmi	Moğol Tarihi	Muraja D'ohason	Amire Matbaası/Maarif Vekâleti Neşriyatı	1924	Ö			İstanbul	Fransızca
59	Necip Asım	Türk Tarihi	Leon Cahun	Darü't-Tıbaatü'l-Amire/Hasan Ferid-Ahmed Şemseddin	1901	Ö	2. Cilt		İstanbul	Fransızca
60	Necip Asım	Umdetü't-Tevarih	Adbulgaffar B. Hüseyin Kırım-i	Matbaa-i Amire/Türk Tarih Encümeni Mecmuesi İlavesi	1927	Ö			İstanbul	Kırımca
61	Nesim Ruso	Alman Feyz-i Millisi	Karl Helfferich	Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi	1914	Ö			İstanbul	Almanca
62	Nurullah Ata	Asya'nın Uyanması, İngiliz Emperyalizmi ve Milletlerin İsyanı	Rene Grousset	Hâkimiyet-i Milliye Matbaası	1927	Methal			Ankara	Fransızca
63	Ömer Halis	İran'da İngilizler	Emile Lozan	Askeri Matbaa	1928			Erkan-i Harbiye-i Umumiye Üçüncü Şubesi/ Levha 1	İstanbul	Fransızca
64	Ömer Halis Bıyıklıoğlu	Büyük İran Tarihi. Safevi, Afşar, Zend, Kaçar Şahları Vekayi-i Tarihçesi 900-1330	Zekha el-Mülk Muhammed Ali Furugi	Askeri Matbaa	1926	Ö		Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Talim Terbiye ve	İstanbul	Farsça

65	Ömer Rıza	İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Siyreti	Mevlana Şibli el-Numani	Asar-i İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı- Amedi Matbaası	1927-1346	Ö	1. Cilt	Mütercim tarafından müteaddit bahisler ve notlar ilave olunmuştur.	İstanbul	İngilizce
66	Ömer Rıza	İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Risaleti ve Şahsiyeti	Süleyman El-Nüdvi	Asar-i İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı-Amedi Matbaası	1928-1347	Ö	2. Cilt	Mütercim tarafından mutaadit bahisler ve notlar ilave olunmuştur.	İstanbul	İngilizce
67	Ömer Rıza	İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ruhani Hayatı	Süleyman El-Nüdvi	Asar-i İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı-Amedi Matbaası	1928-1347	Ö	3. Cilt	Mütercim tarafından mutaadit bahisler ve notlar ilave olunmuştur.	İstanbul	İngilizce
68	Ömer Rıza	İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Hazret-i Ayşe	Süleyman El-Nüdvi	Asar-i İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı-Gündoğdu Matbaası	1928-1347	Ö	5. Cilt		İstanbul	İngilizce
69	Ömer Rıza	İslamiyet ve Hükümet. Din ve Devlet, Hilafet ve Saltanat, Siyaset ve İslamiyet Hakkında Tetkikat	Ali Abdürrezak	Kütüphane-i Sudi	1927	Ö			İstanbul	Arapça

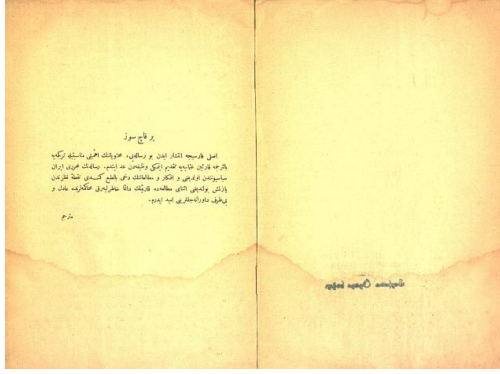
70	Ömer Rıza	Müslümanlığın ve İslam Mefkûrelerinin Tarih-i Tekamülü / Ruh-ı İslam	Emir Ali	Sebil'ür-reşad Kütüphanesi Neşriyatı	1925	İfade/ Mukaddime			İstanbul	İngilizce
71	Ömer Rıza	Hindistan'da İstiklal Mücahedeleri	Ebul-Kelam Ahmed	Amedi Matbaası/ Sebil'ür-reşad Kütüphanesi Neşriyatı	1924	Mukaddime-i Mütercim			İstanbul	Arapça
72	Ömer Rıza	Türkiye Nasıl Doğdu?	Harold Armstrong	Kanaat Kütüphanesi	1928	Ö			İstanbul	İngilizce
73	S. Sirens	Osmanlı İmparatorluğunun Tarih-i Tedennisi	Adom	Edeb Matbaası		Ö/S			İstanbul	Fransızca
74	S.N	Tahliskar Bir Bomba. Rus Hayat-ı İnkılabından Bir Yaprak	Savinkof	Hikmet Matbaası	1911	Ö			İstanbul	Rusça
75	Selaheddin	Almanya-Şark Münasebat-ı Düveliyesinin Safahat-ı Maziye ve Haziresi İnkişafat-ı Müstakbelesi	?	Almanya Hükümet Matbaası	1917	Ö			Berlin	Almanca
76	Şemseddin Sami	Tarih-i Mücmel-i Fransa	Oen Saint	Camlı Han Matbaası	1872	İfade ve sonunda Mülahaza	1. Cüz		İstanbul	Fransızca
77	Subhi Edhem	Tarih ve Müverrihler	Coulanges de Fustel	Ulum-i Tabiiye ve	1917	Naşir ifadesi/ Ö	1. Kitap		İstanbul	Fransızca
78	Tahir El-Mevlevi	Hint'in Moğol Hükümdarları ve Nadir Şah	James Fraser	İkbal Matbaası	1913	İfade			Trabzon	İngilizce

79	Tahsin İsmail	Hayatım. Alman Orduları Erkan-ı Harbiye Reisi Feld Mareşal Von Hindenburg'un Hatıratı	Paul Deneckendorff von Hindenburg	Matbaa-i Askeriye	1925	Mukaddime ve İfade			İstanbul	Almanca
80	Yakovaki	Katerina Tarihi	Jean-Henri Castera	Bulak Matbaası	1929-1830-1961	Ö/S		Kahire'de basılmıştır	Kahire	Rusça
81	Yanko Vaçidi	Fransa ve Prusya Devletleri Beyninde Vuku Bulan Muharebe Tarihi		Zartaryan Matbaası	1872	Ö	12 Ciltte	47 Planş/ 4 Levha	İstanbul	Fransızca
82	Yorgaki Alekooğlu	Heyet-i Sabıka Kostantiniyye	Kostandiyos	Tercüman-ı Ahval Matbaası / Şemsi	1861	Ö			İstanbul	Rumca
83	Yusuf Kenan	Napolyon'un Esfarından 1305 Seferi	Rvmanyi	Matbaa-i Ahmed İhsan	1909	Ö			İstanbul	Fransızca
84	Zaimzade Hasan Fehimi	Devlet-i Aliye'nin Zaaf ve Kuvveti	Colmar Freiherr von der Goltz (Goltz Paşa)	Matbaat'ül-fütüh	1908	Ö			Kahire	Almanca
85	Zeki Magamez	Medeniyet-i İslamiye Tarihi	Corci Zeydan	Kanaat Matbaası	1329		4. Cilt	Resimli	İstanbul	Arapça
86	Ziya Gevher	Medeniyet-i Kadimenin Zevalı	Ferrero Guglielmo	Amire Matbaası/ Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif	1923	Ö			İstanbul	Fransızca

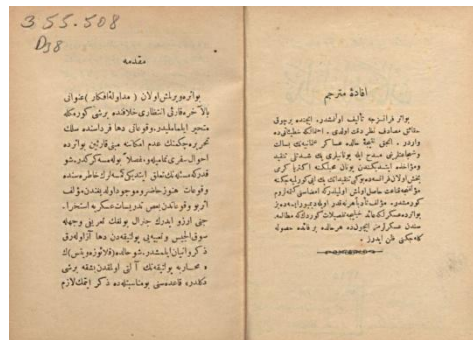
Ek 2. Arnavudluk ve Arnavudlar (A.D)

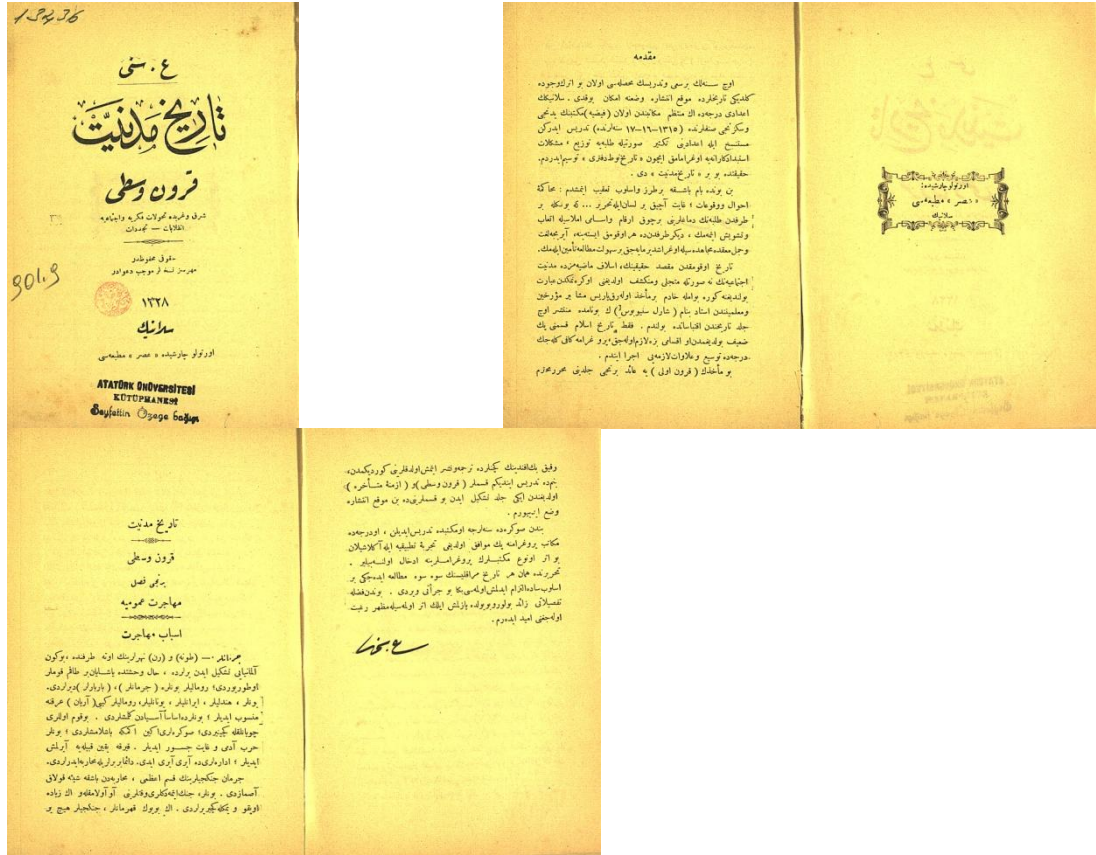
Ek 3. İran ve Avrupa Muharebesi. 1333 (A. S)

Ek 4. Devlet-i Aliye ve Yunanistan Muharebesi Hakkında Müdavile-i Efkâr (Abdi Tevfik)

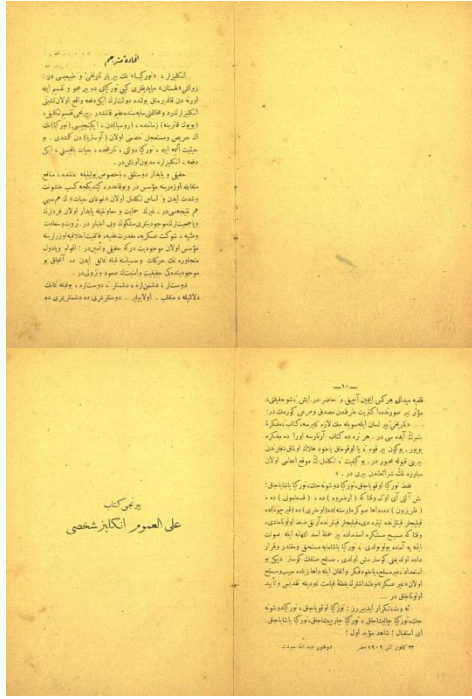
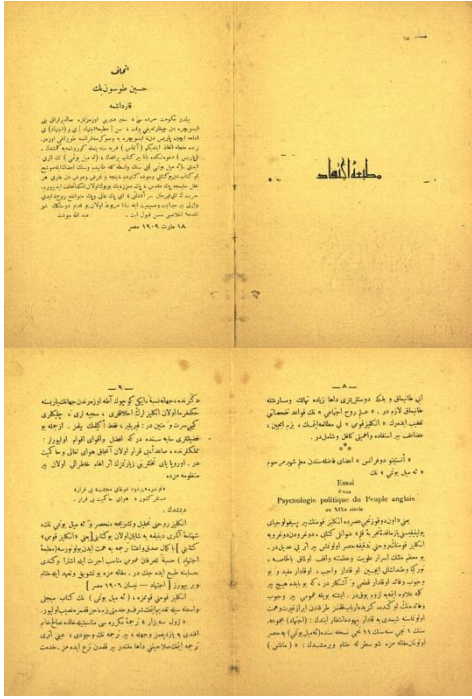

Ek 5. Tarih-i Medeniyet. Kurun-ı Vusta ve Ezmine-i Cedide (Abdülkani Sani)

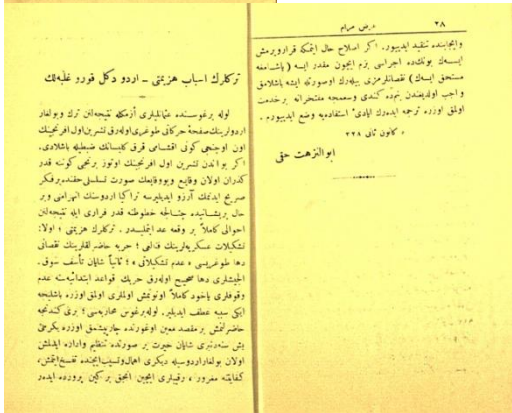
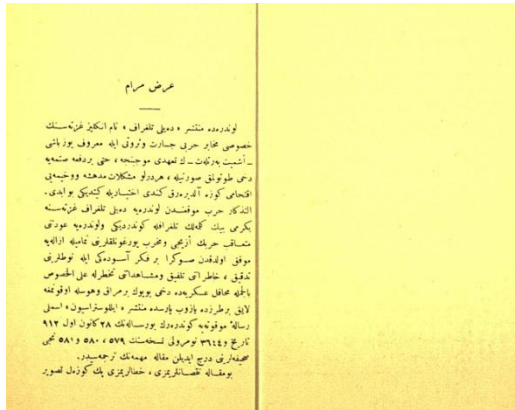
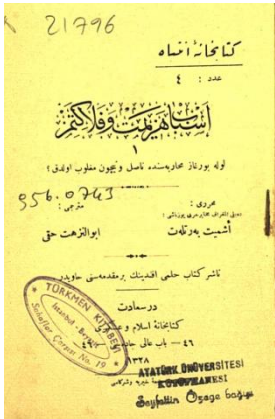

Ek 6. İngiliz Kavmi. Alel-umum İngiliz Şahsı (Abdullah Cevdet)

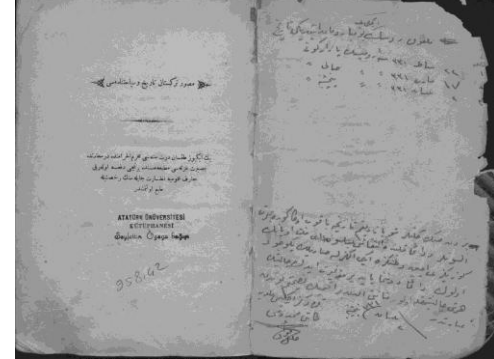
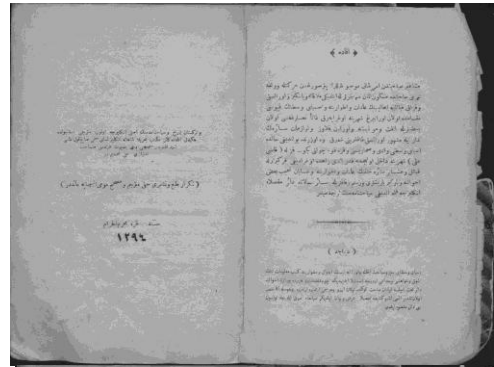
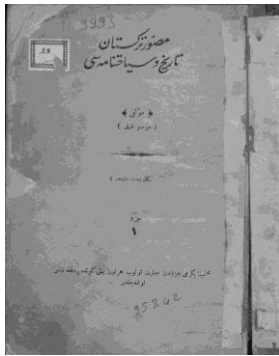

Ek 7. Esbab-ı Hezimet ve Felaketimiz (Ebulnüzhet Hakkı)

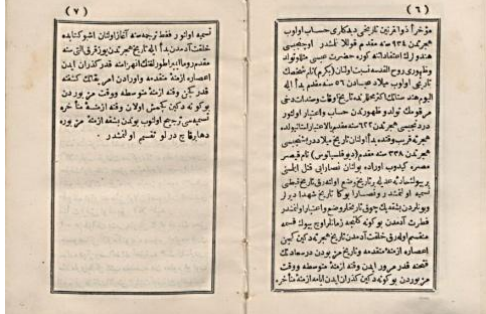

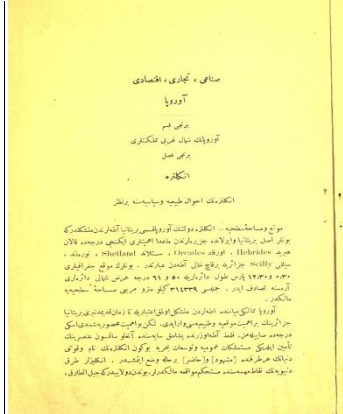
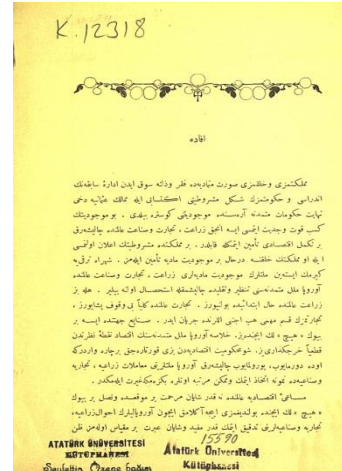
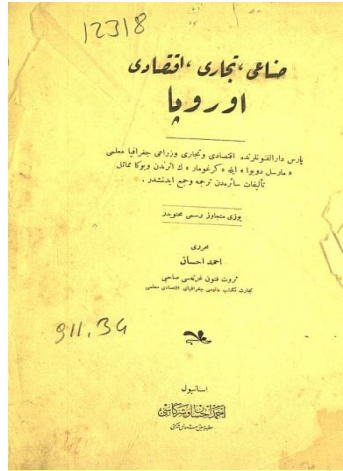
Ek 8. Musavver Türkistan Tarih ve Seyahatnamesi (Ahmed)

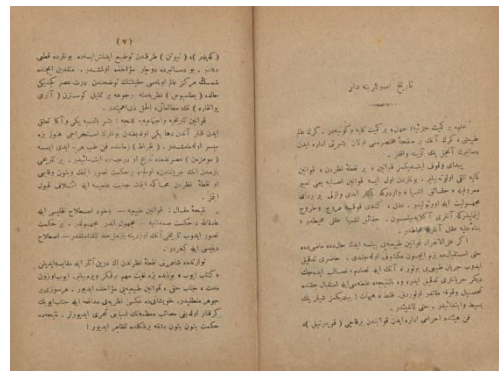
Ek 9. Tarih-i Umumi. Kurun-i Ula. (Ahmed Hilmi)

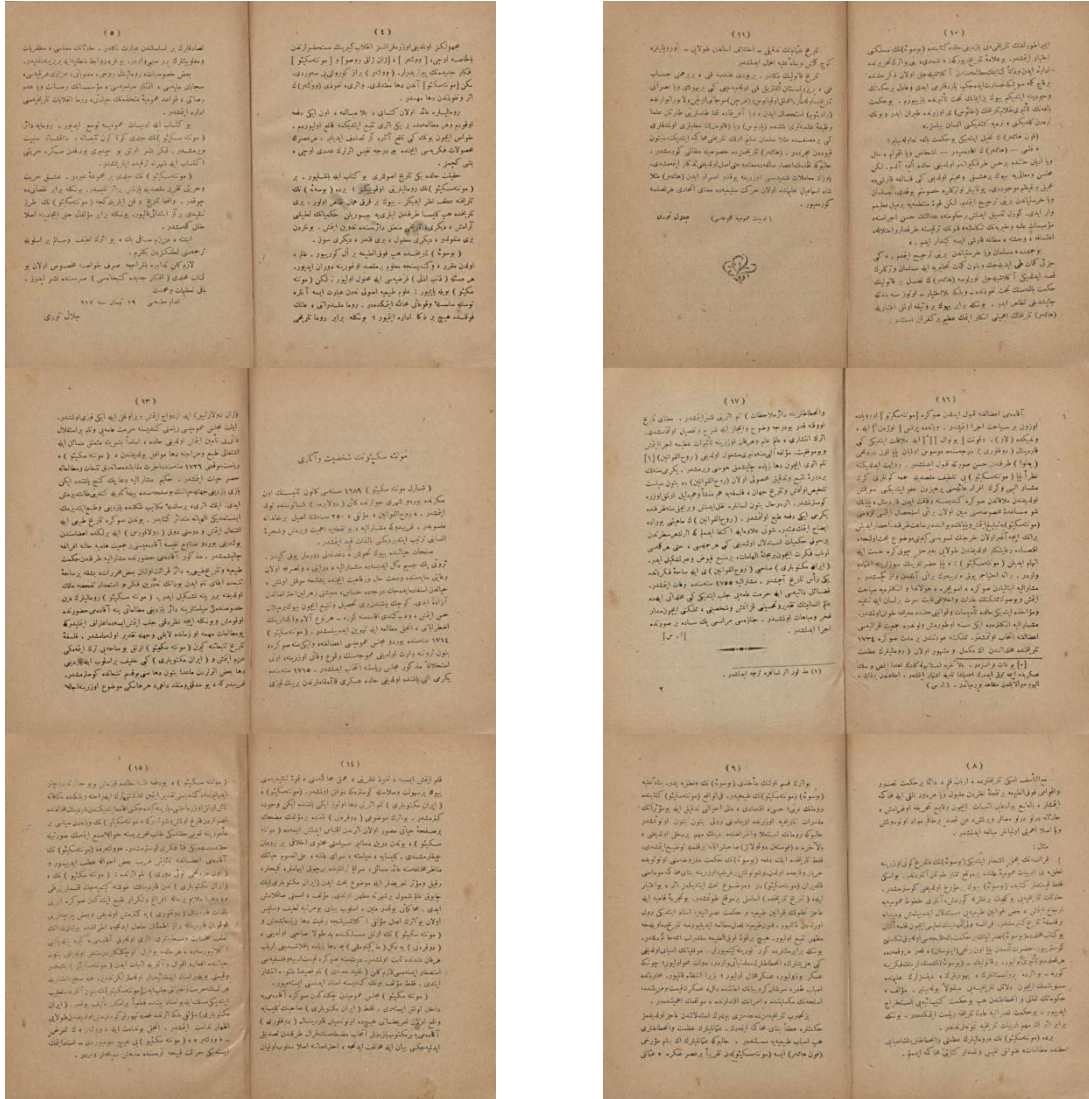

Ek 10. Sınâî, Ticarî, İktisadî Avrupa. İngiltere ve Belçika (Ahmed İhsan)

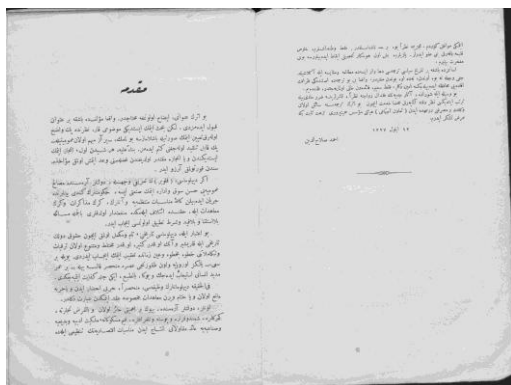
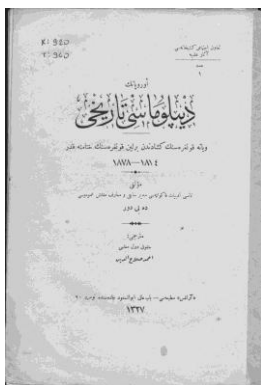

Ek 11. Romalıların Azamet ve İnhitatları Hakkında Mütalaat. Devre-i İntihat (Ahmed Saki)

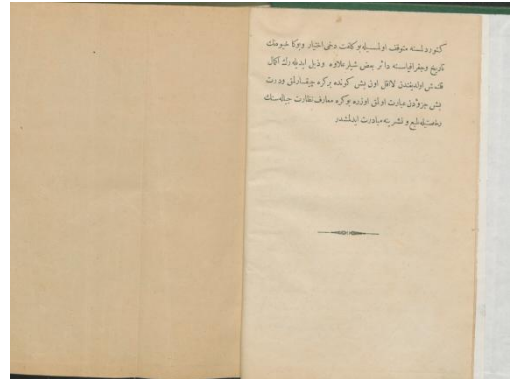
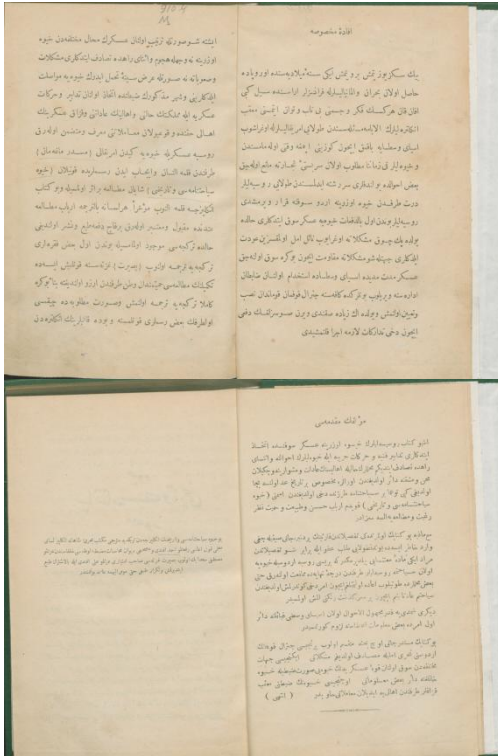

Ek 12. Avrupa'nın Diploması Tarihi, Viyana Kongresi'nin Küşadından Berlin Kongresi'nin Hitamına Kadar (Ahmed Selahaddin)

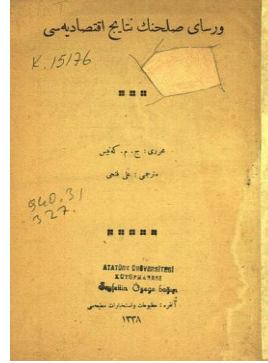
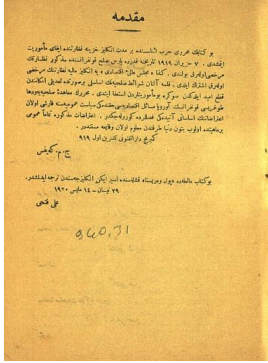
Ek 13. Hive Seyahatnamesi ve Tarihi Musavver (Ahmed Şükrü)

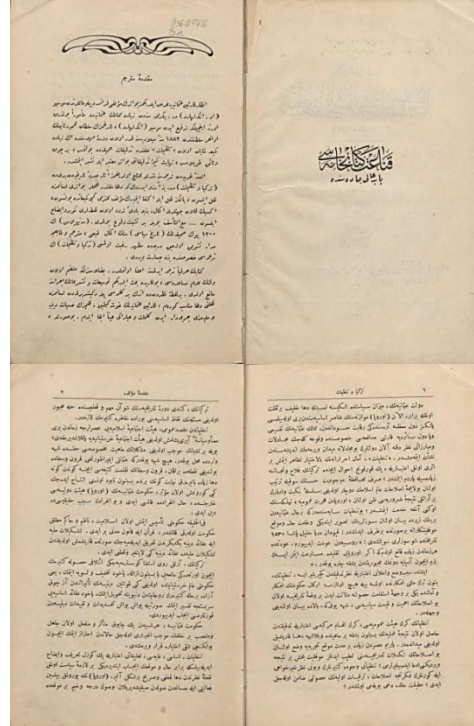
Ek 14. Afgan Tarihi (Ali Abbas [Müznib])

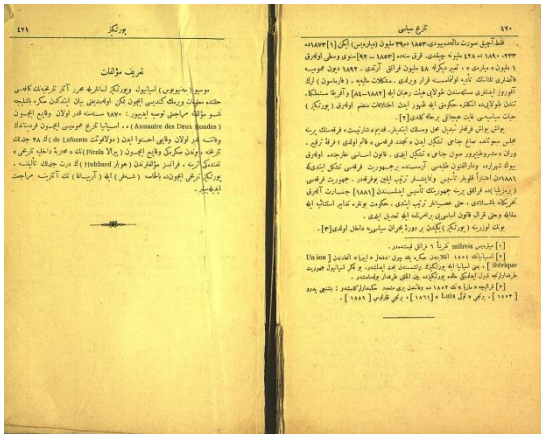
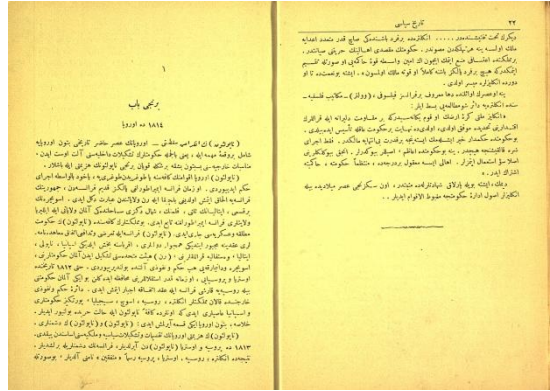
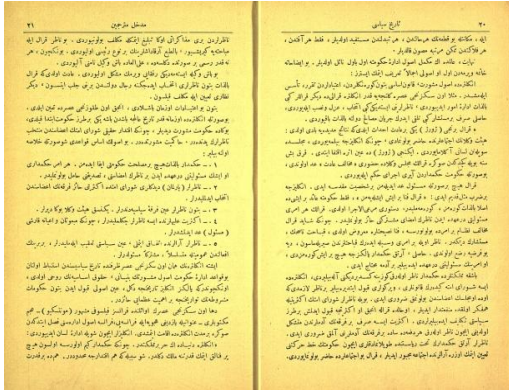
Ek 15. Versay Sulhunun Netayic-i İktisadiyesi (Ali Fethi)

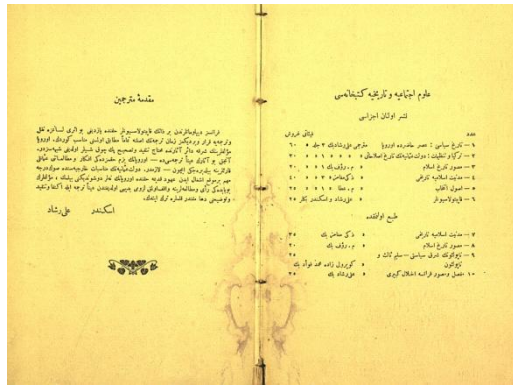
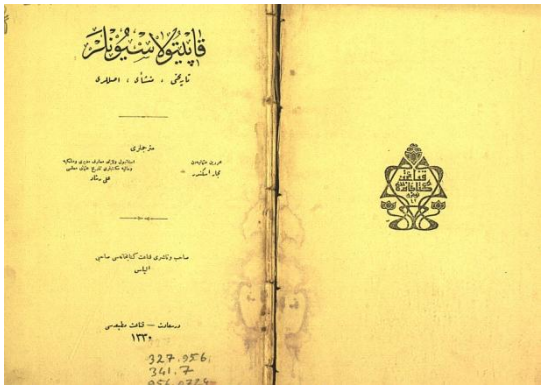
Ek 16. Türkiye ve Tanzimat. Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı (Ali Reşad)

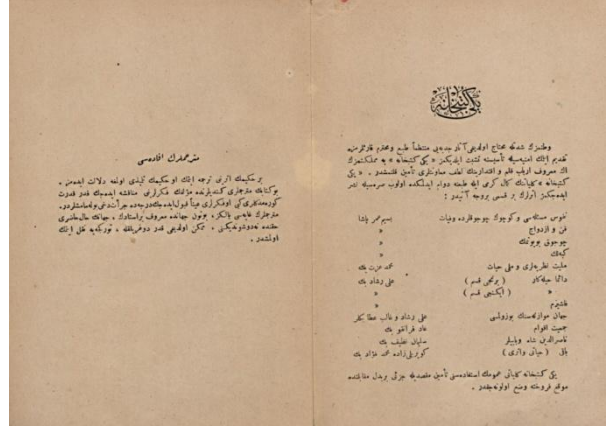
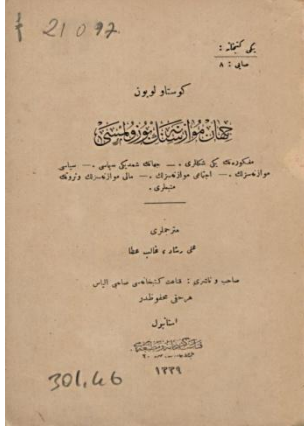

Ek 18. Kapitülasyonlar, Tarihi, Menşei, Asılları (Ali Reşad - Macar İskender)

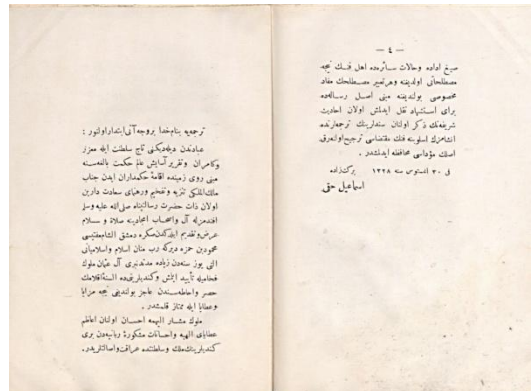
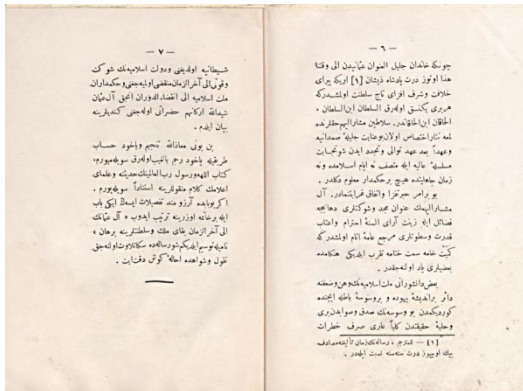
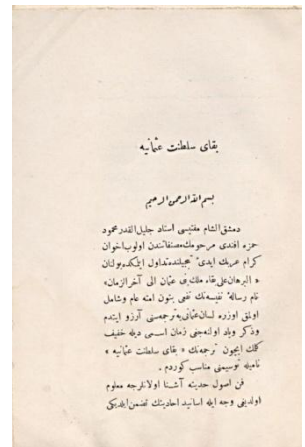
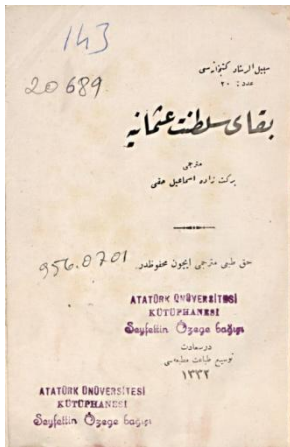

Ek 19. Cihan Muvazenesi'nin Bozulması, 1. Kısım (Ali Reşad - Galib Ata)

Ek 20. Cihan Muvazenesi'nin Bozulması, 2. Kısım (Ali Reşad - Galib Ata)

Ek 21. Beka-yı Saltanat-ı Osmaniye (Bereketzade İsmail Hakkı)

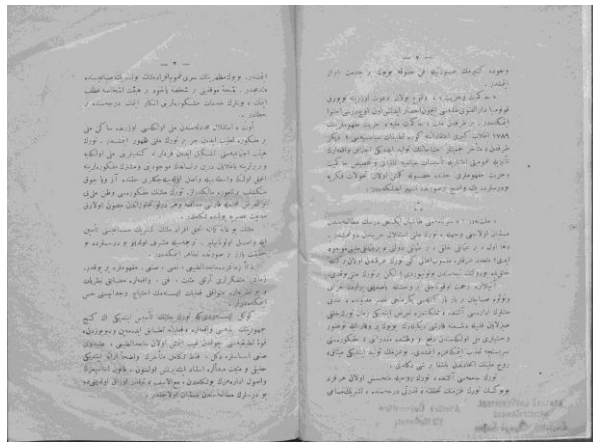
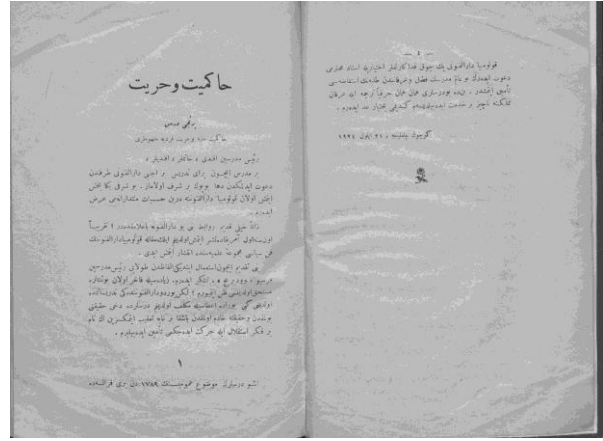

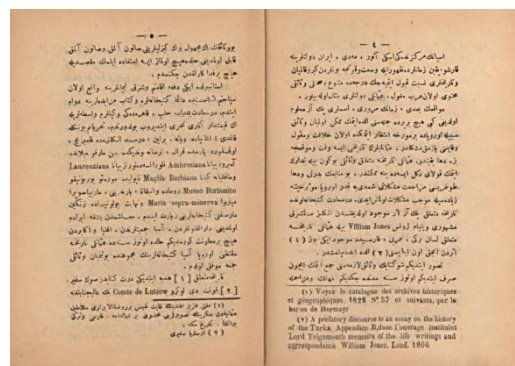
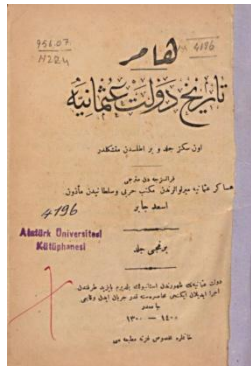

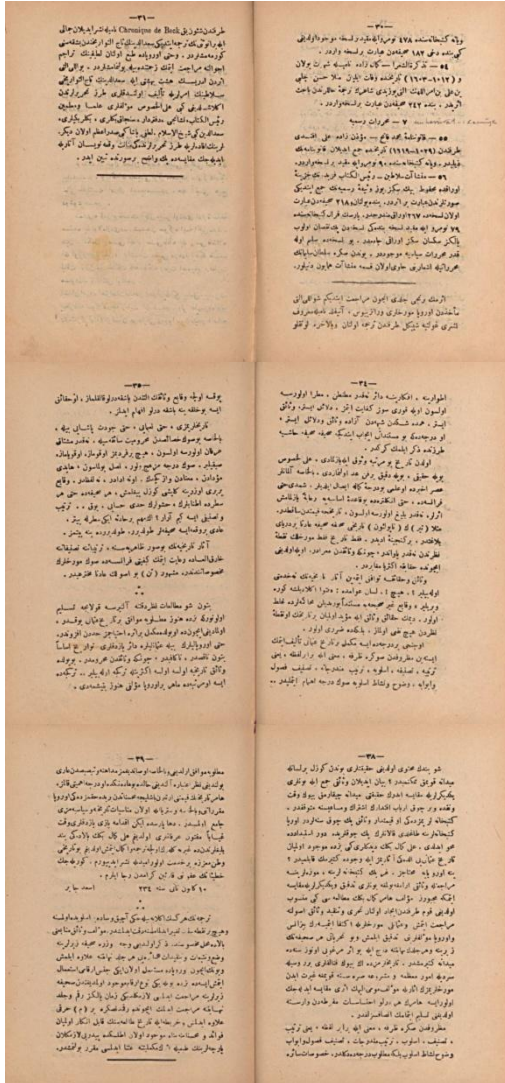
Ek 26. Hâkimiyet ve Hürriyet. Bordeaux Hukuk Medresesi Reis-i Müderrisini Mösyö Duguit Tarafından Colombia New-York Darülfünunda Verilen Dersler. 1920-1921 (Edhem)

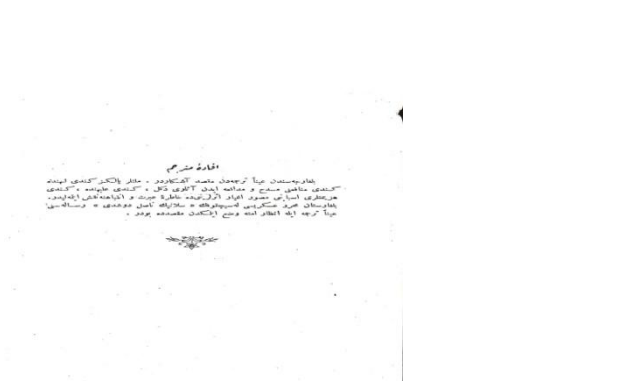
Ek 27. Tarih-i Devlet-i Osmaniye (Esad Cabir)

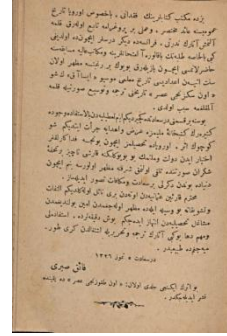
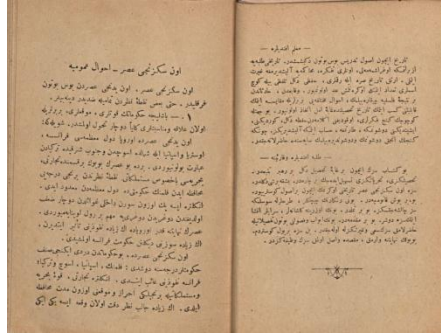
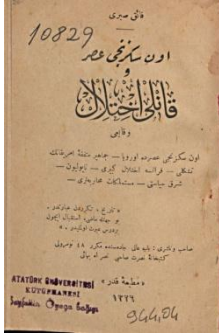

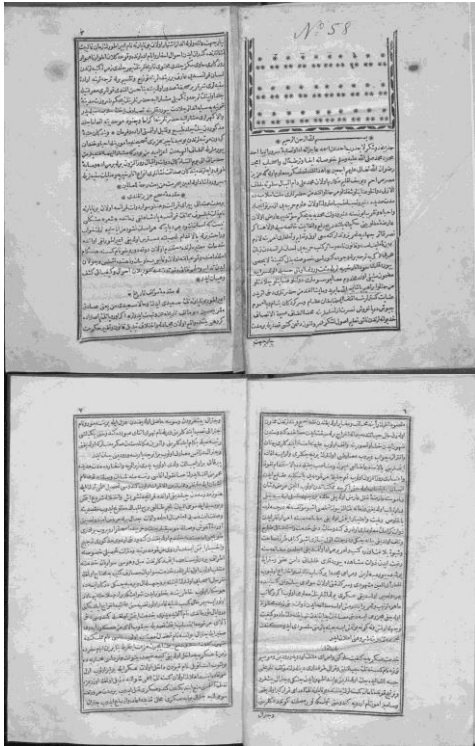
Ek 28. Balkan Muhârebâtü Hatıratından: Selanik Nasıl Düştü? (H. Sıdkı)

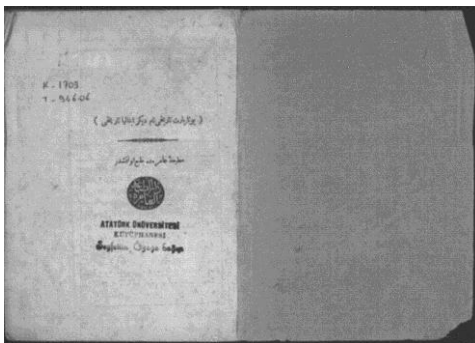
Ek 29. On Sekizinci Asır ve Kanlı İhtilal Vakayii (Faik Sabri)

Ek 30. Bonapart Tarihi Nam-ı Diğer İtalya Tarihi, 1. Cilt (Hasan - Aziz)

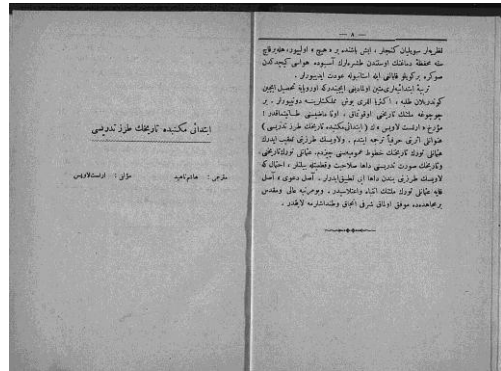
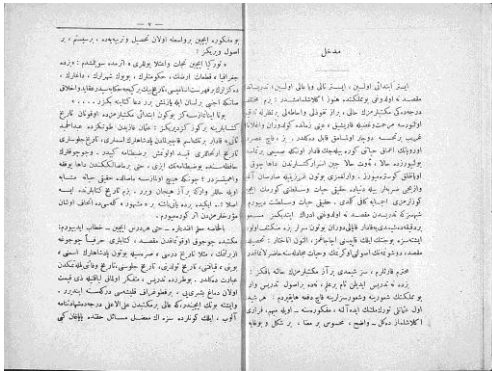

Ek 31. Bonapart Tarihi Nam-ı Diğer İtalya Tarihi 2. Cilt (Hasan - Aziz)

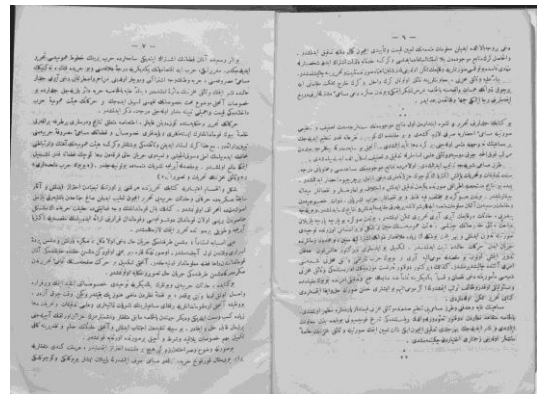
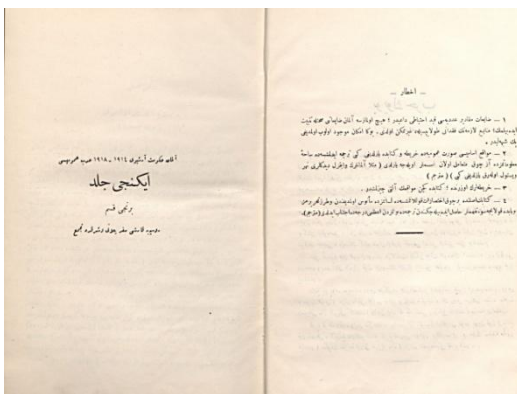
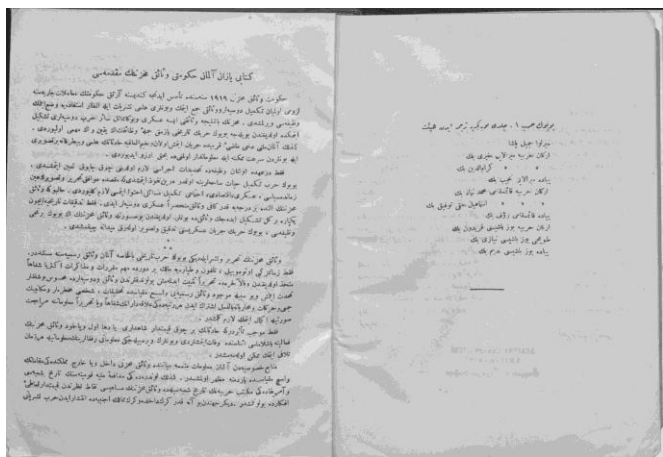
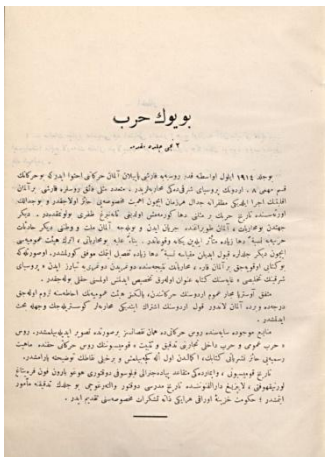
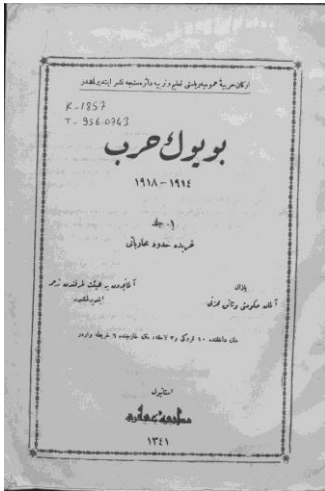

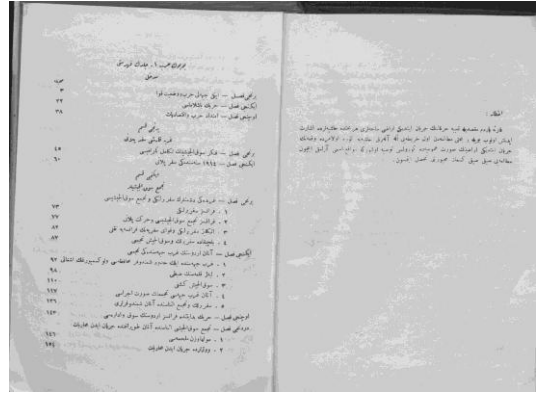
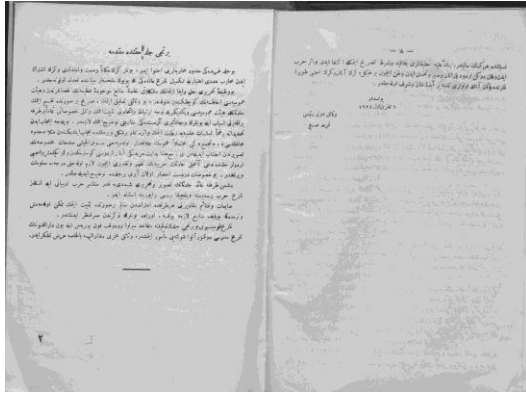
Ek 32. Haile İçin Kahraman. İptidai Mekteplerde Tarihî Tedrisi (Haşim Nahid)

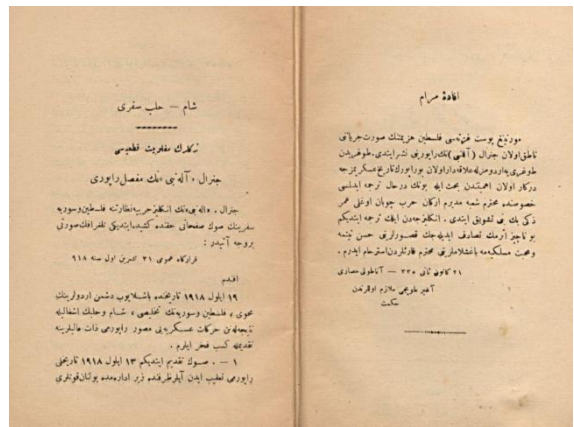
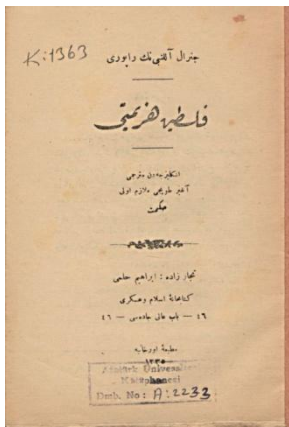
Ek 33. Büyük Harp 1914-1918 (Heyet)

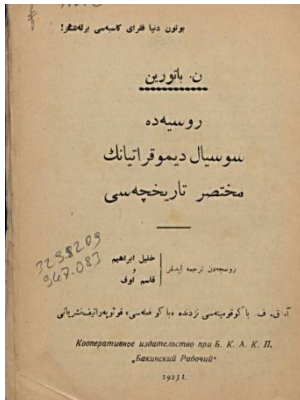

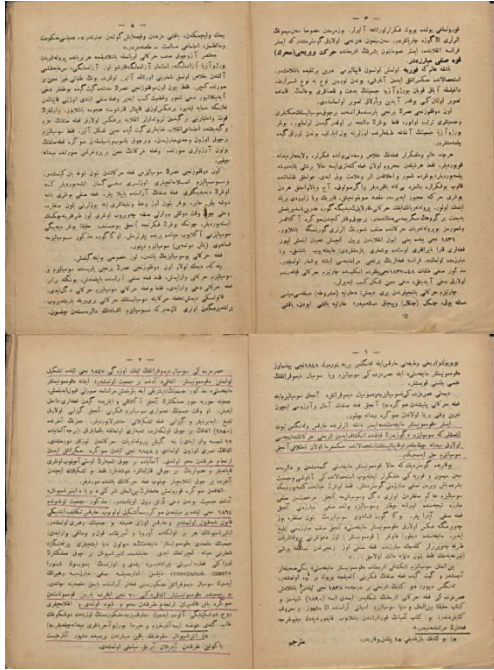

Ek 34. Filistin Hezimetı (Hikmet)

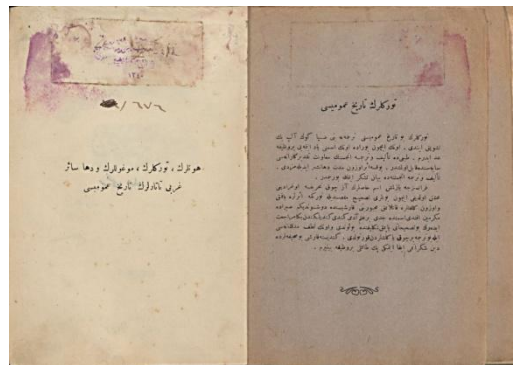
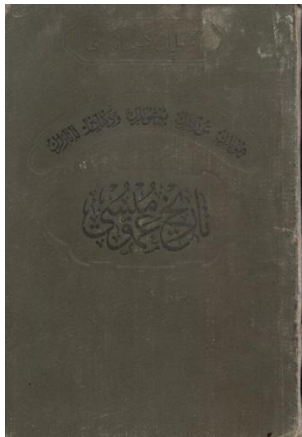

Ek 35. Rusya'da Sosyal Dimokratiyanın Muhtasar Tarihçesi (Hilal İbrahim ve Kasimov)

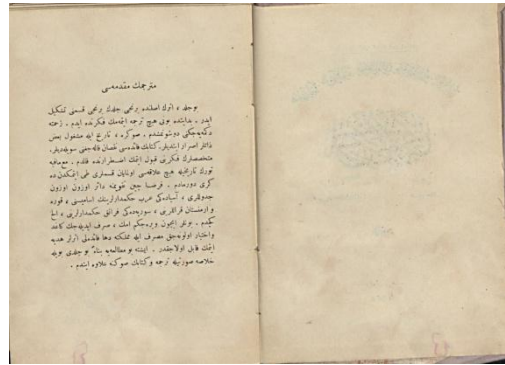
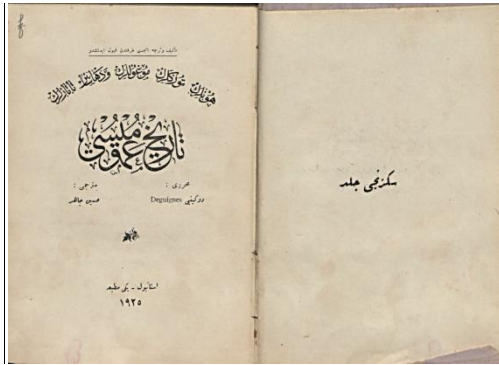
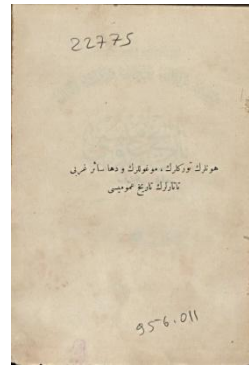
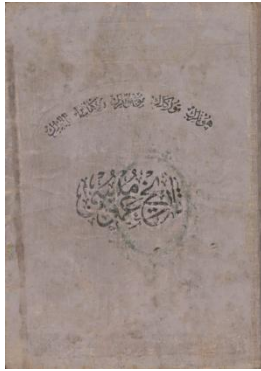

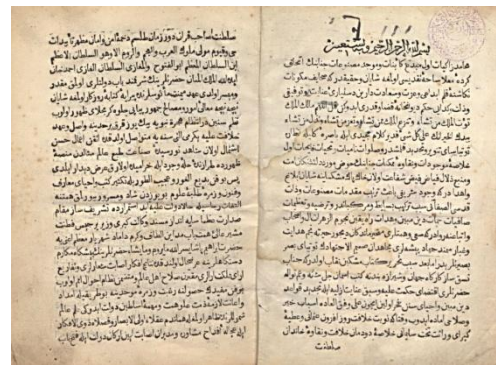
Ek 36. Büyük Tataristan, Hunlar, Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha Sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi, 1. Cilt (Hüseyin Cahid)

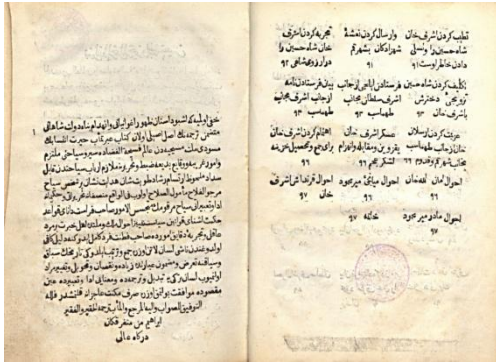

Ek 37. Büyük Tataristan, Hunlar, Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha Sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi 8. Cilt (Hüseyin Cahid)

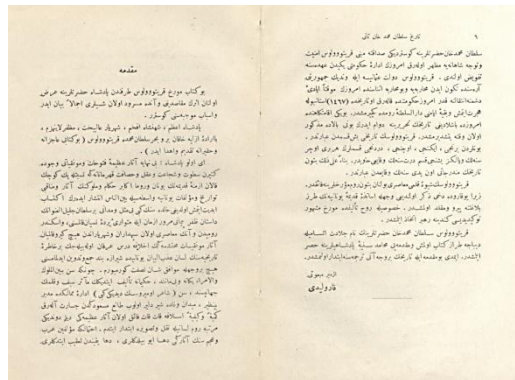
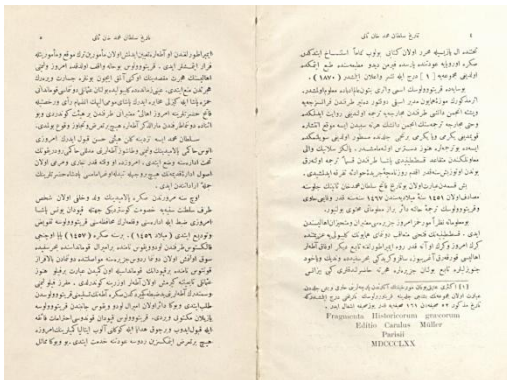
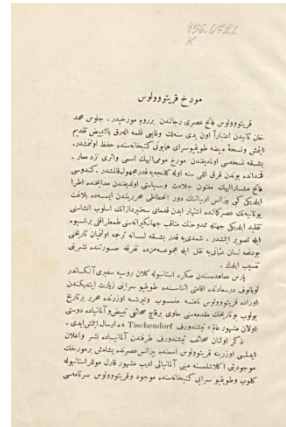
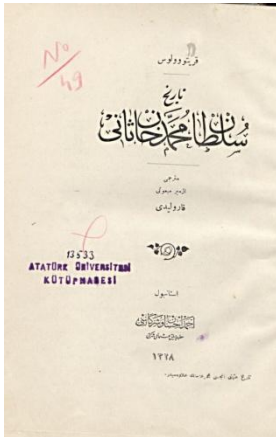

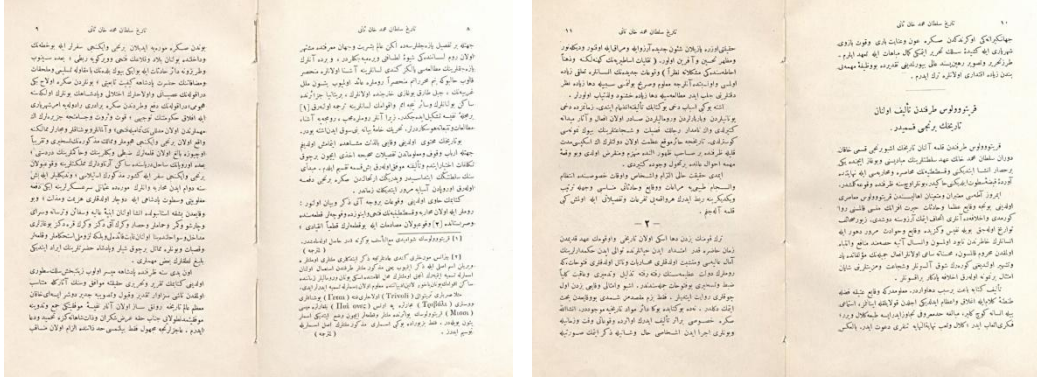
Ek 38. Tercüme-i Tarih-i Seyyah der Beyan-ı Zuhur-ı Agvaniyan ve İnhidam-ı Devlet-i Safeviyan (İbrahim Müteferrika)

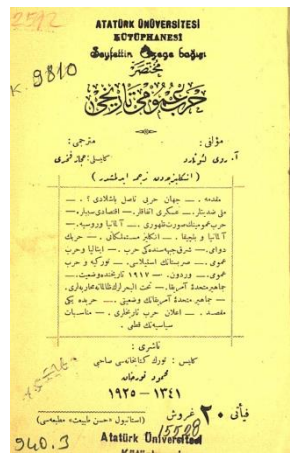
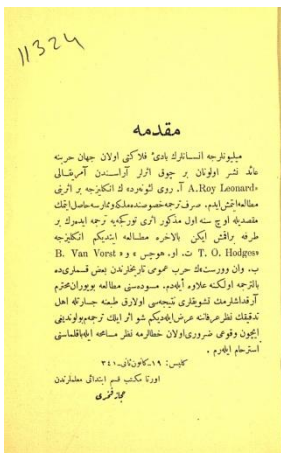

Ek 39. Tarih-i Sultan Muhammed-i Sani (Karolidi)

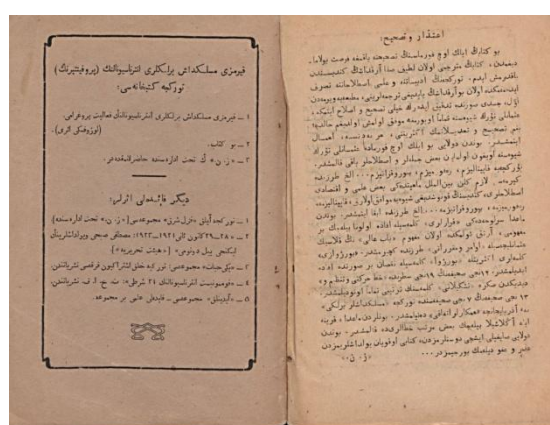

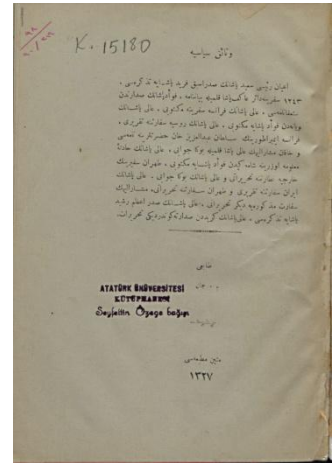
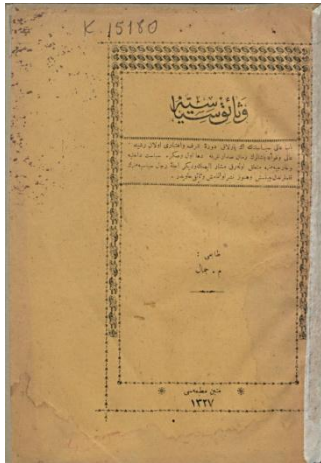
Ek 40. Muhtasar Harb-i Umumi Tarihi (Kilisli Hicaz Fahri)

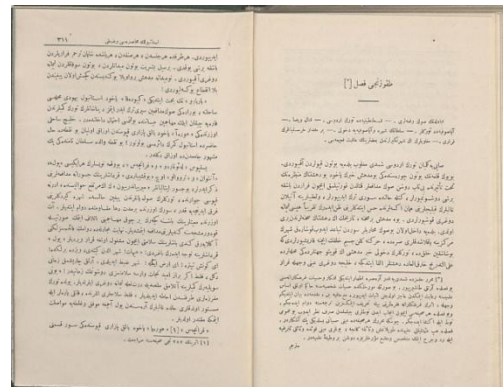
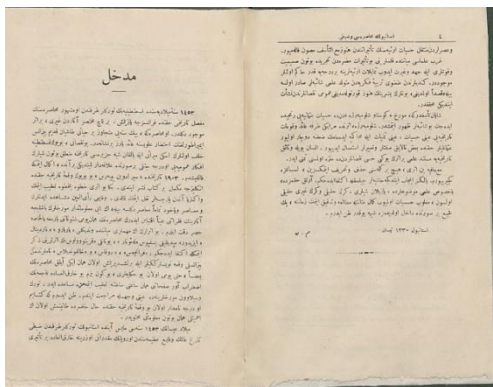
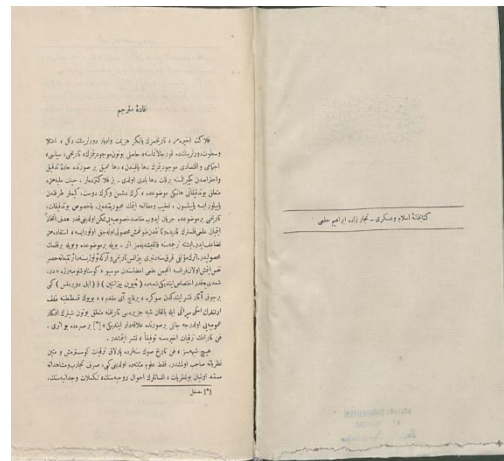
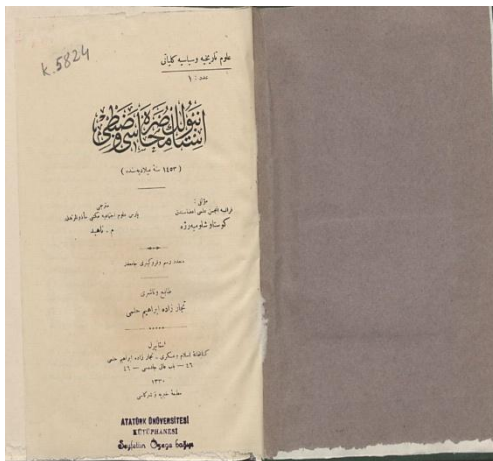
Ek 41. İnkılâbçı Meslektaş Birlikleri Enternasyonalı 2. Beynelmîlel Kongresinin Evamir ve Mukarreratı. 19 Teşrinisani- 2. Kanunuevvel 1922 (Latif Safa)

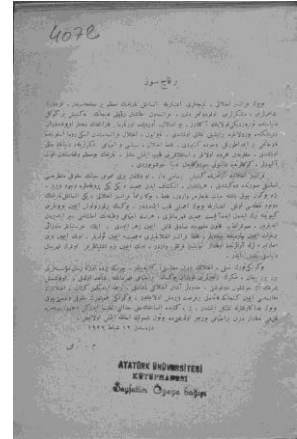
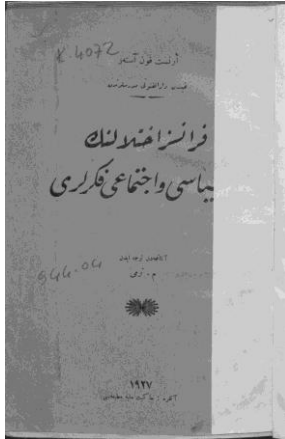
Ek 42. Vesaik-i Siyasiye (M. Cemal)

Ek 43. İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı. 1453 Sene-i Miladiyesinde (M. Nahid)

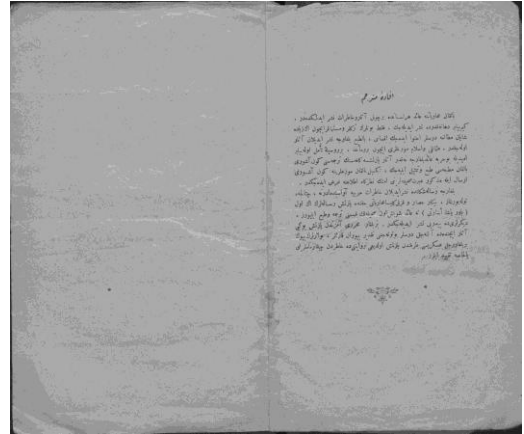
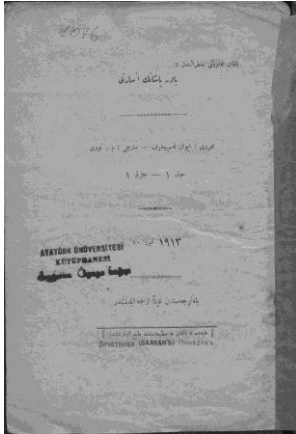
Ek 44. Fransız İhtilali'nin Siyasi ve İçtimai Fikirleri (M. Mermi)

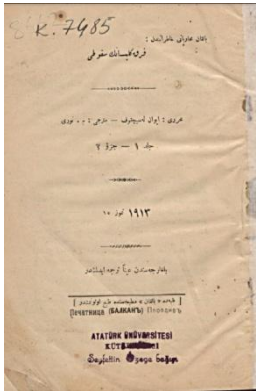
Ek 45. Balkan Muharebatı Hatıratından. Manastır ve Pirlepe Muharebatı (M. Nuri)

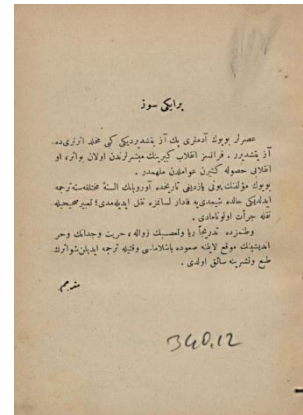
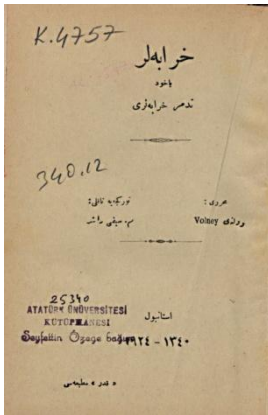
Ek 46. Balkan Muhârebâtı Hatıratından: Yaver Paşa'nın Esareti (M. Nuri)

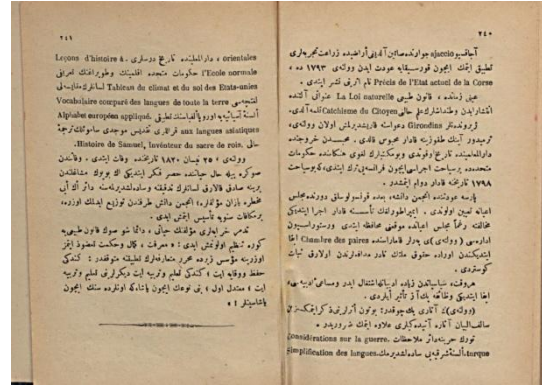
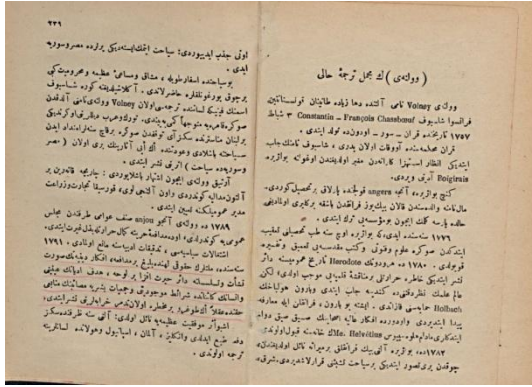
Ek 47. Balkan Muhârebâtı Hatıratından: Kırkkilisenin Sukutu (M. Nuri)

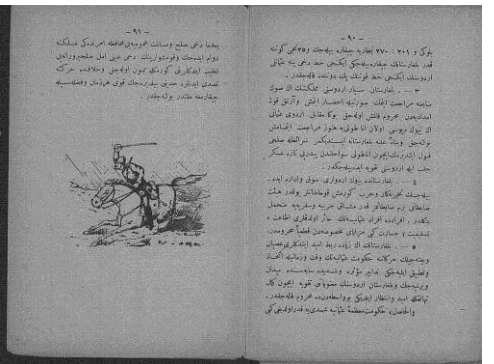
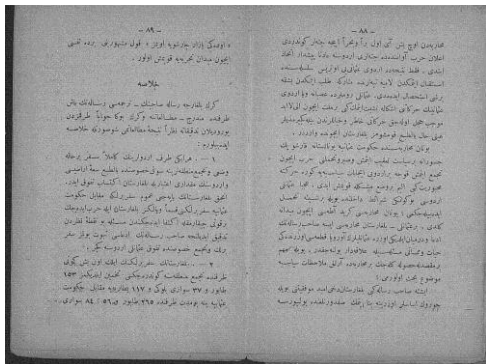
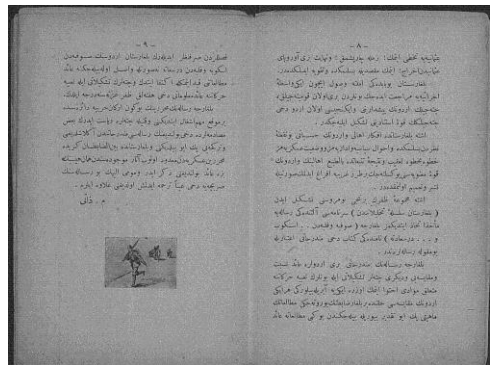
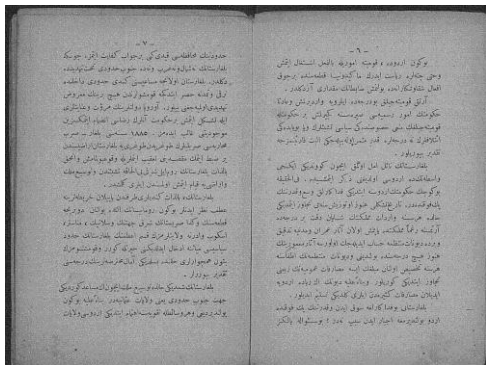
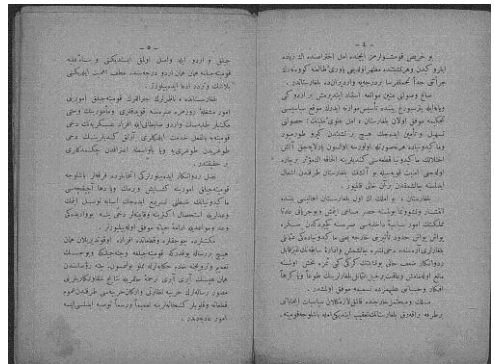
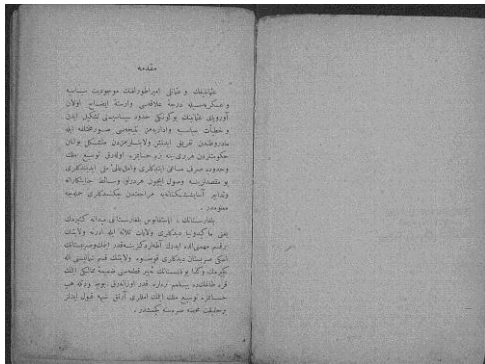
Ek 48. Harabeler yahut Devletlerin İnkılâplarına Dair Tefekkürat (M. Seyfi Raşid)

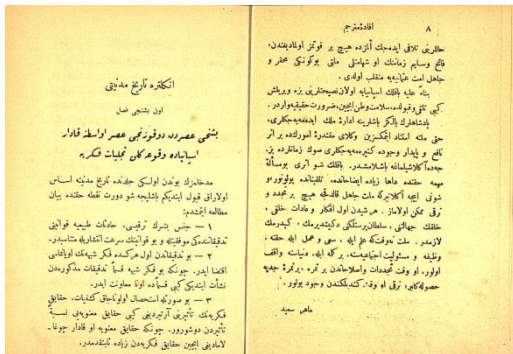
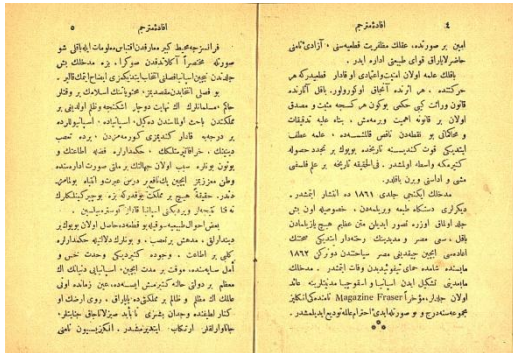
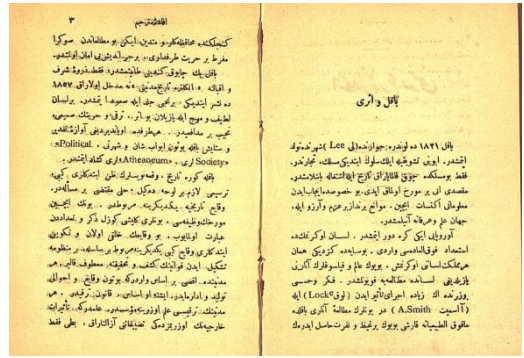
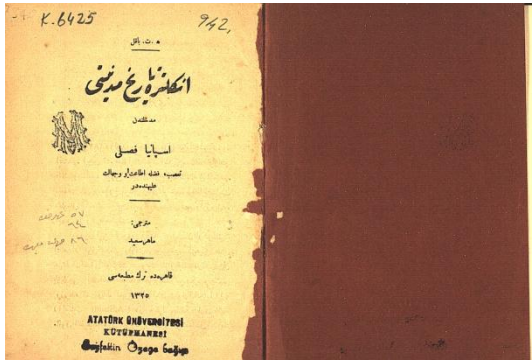

Ek 49. Bulgaristan Silsile-i Tahayyülatından Sofya'dan Üsküp'e, Filipin'den Dersaadet'e Gelinecekmiş (M. Zati)

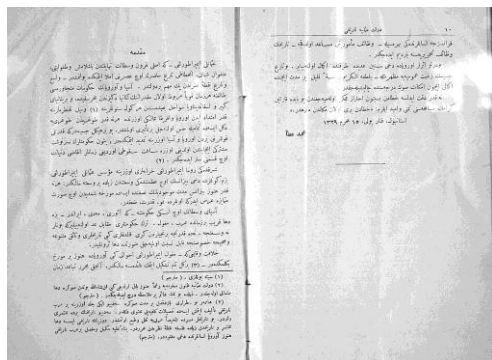
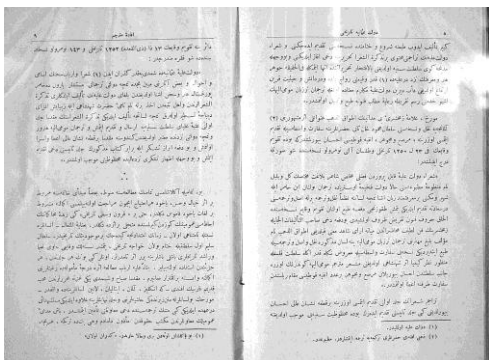
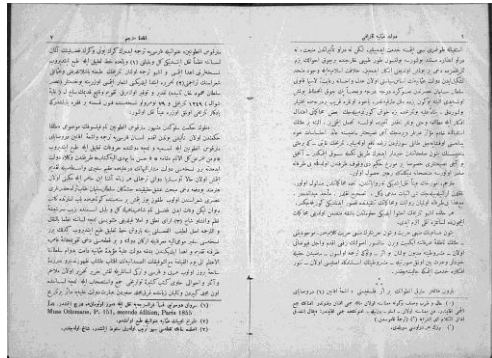
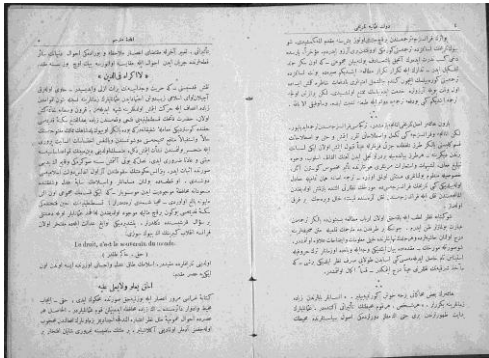
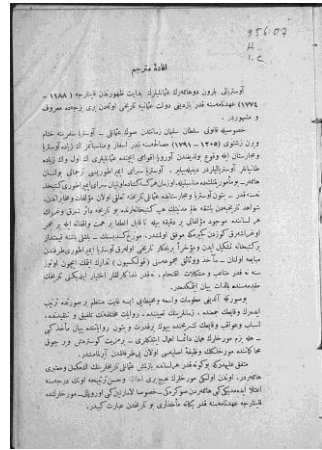
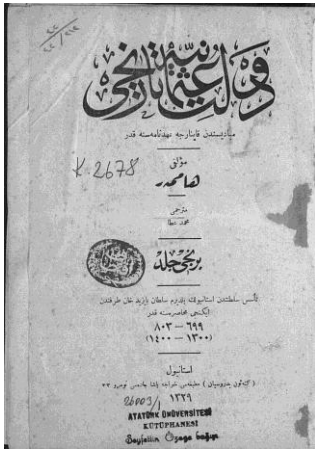
Ek 50. İngiltere Tarih-i Medeniyeti Methalinden İspanya Faslı (Mahir Said)

Ek 51. Devlet-i Osmaniye Tarihi, 1. Cilt (Mehmed Ata)

Ek 52. Devlet-i Osmaniye Tarihi, 5. Cilt (Mehmed Ata)

Ek 53. Devlet-i Osmaniye Tarihi, 8. Cilt (Mehmed Ata)

۴۲. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه
۴۱. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه

۴۱. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه
۴۲. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه

۴۱. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه
۴۲. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه

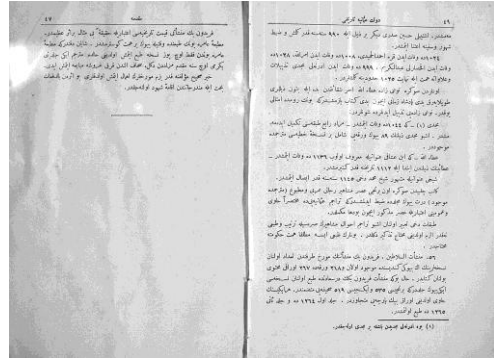
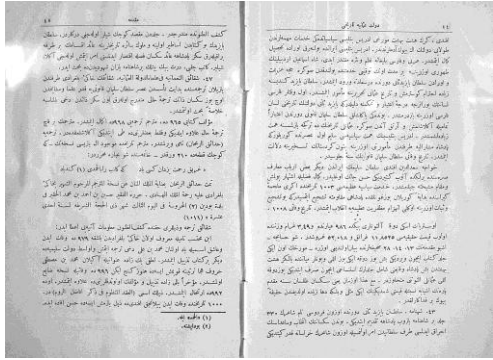
۴۱. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه
۴۲. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه

۴۱. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه
۴۲. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه

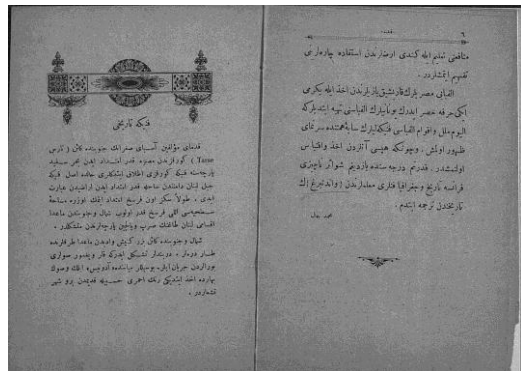
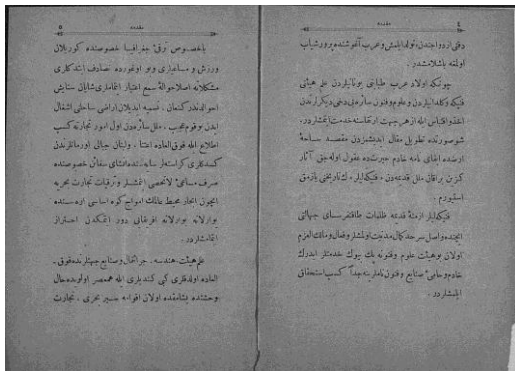
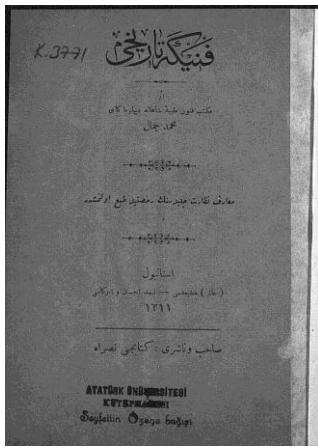
۴۱. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه
۴۲. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه

۴۱. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه
۴۲. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه

۴۱. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه
۴۲. **ماده ۲۱۰ قانون مجازات**
کتابه

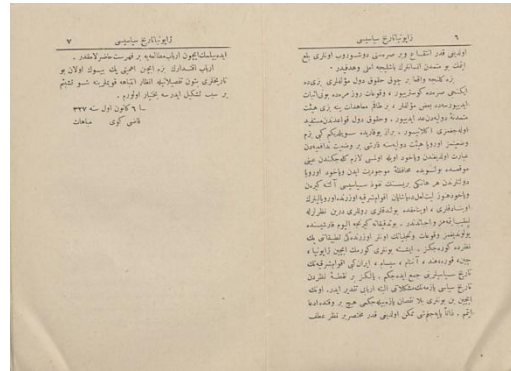
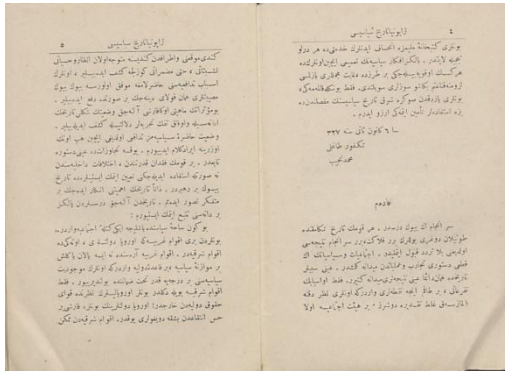
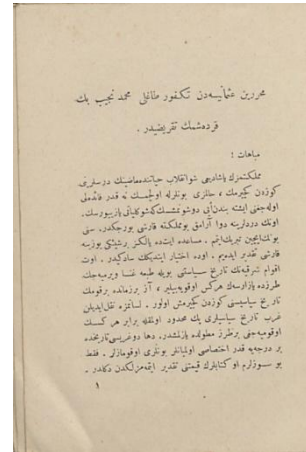
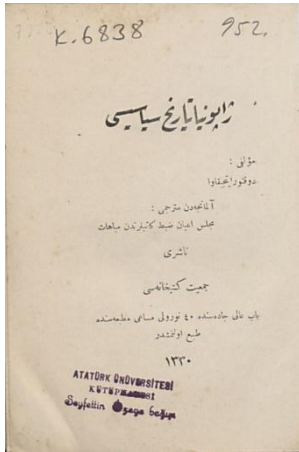

Ek 54. Fenike Tarihi (Mehmed Cemal)

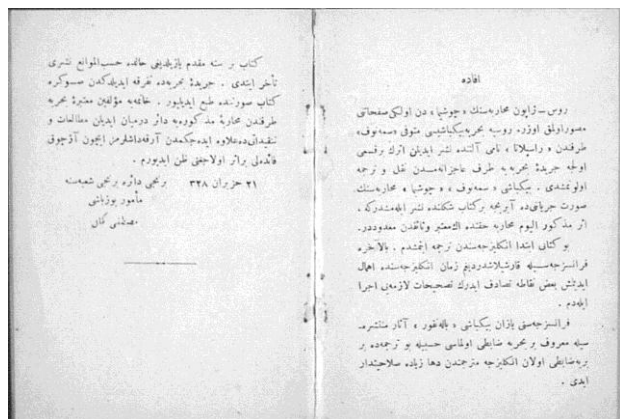
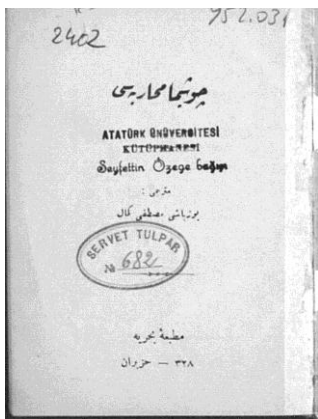

Ek 57. Japonya Tarih-i Siyasisi (Teyfur Dağlı [Mübahat])

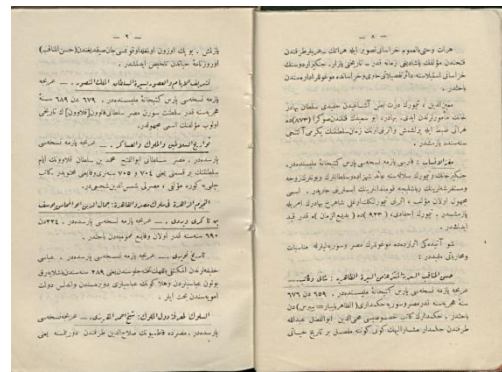
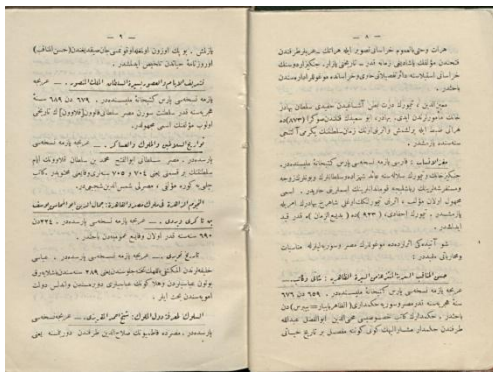
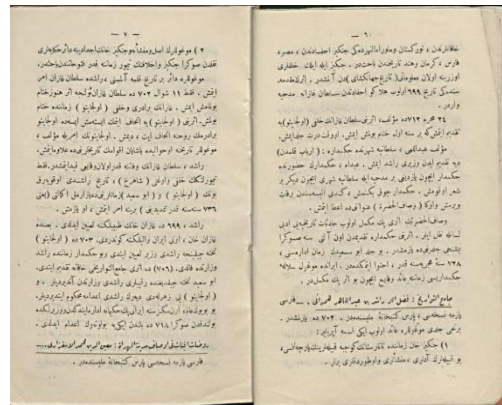
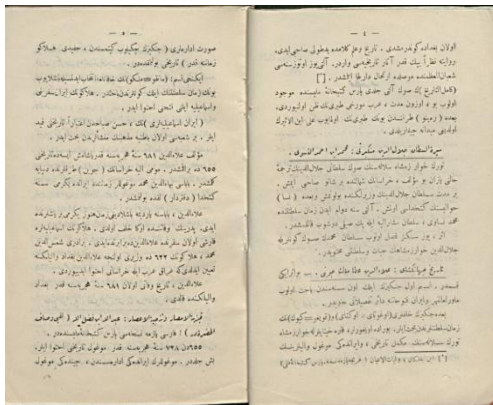
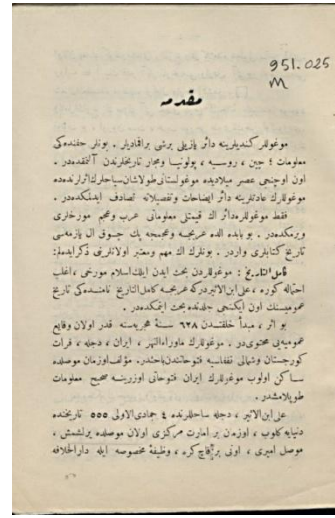
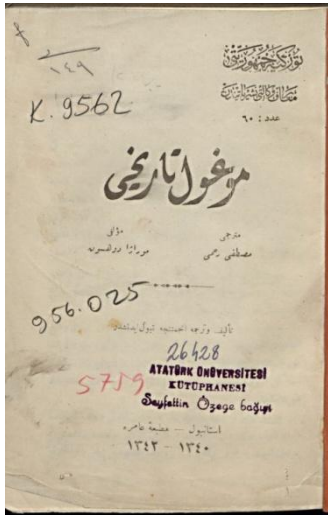

Ek 58. Çuşima Muharebesi (Mustafa Kemal)

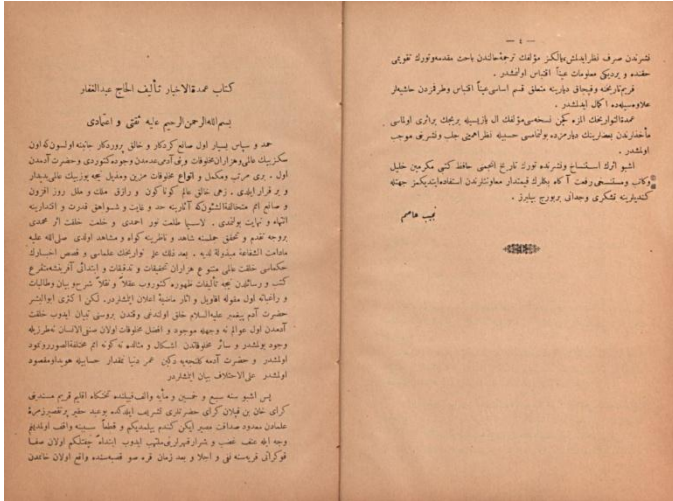

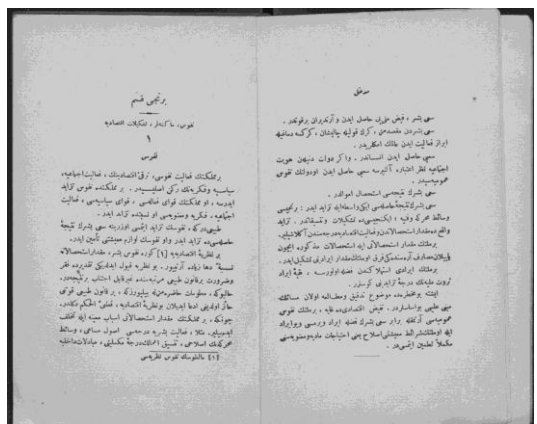
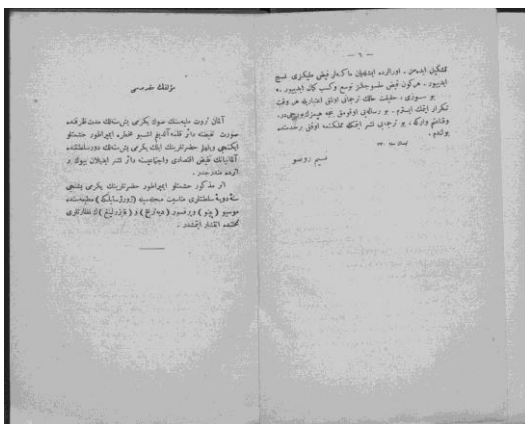
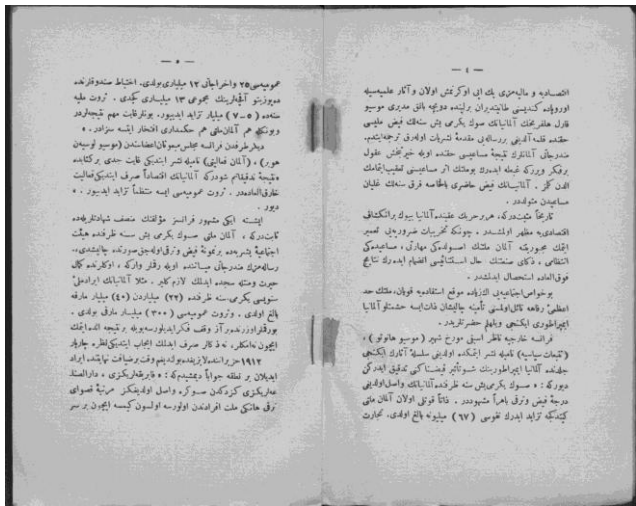
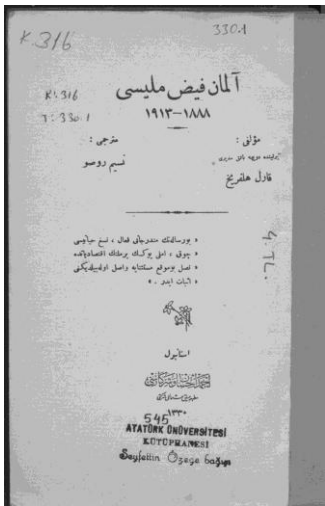
Ek 59. Moğol Tarihi (Mustafa Rahmi)

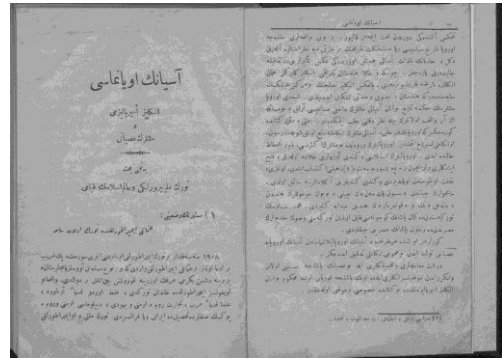
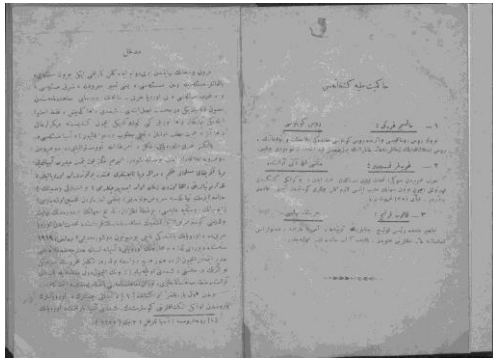
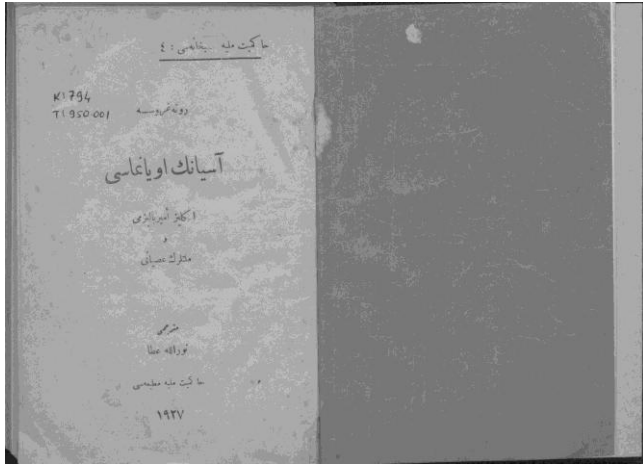

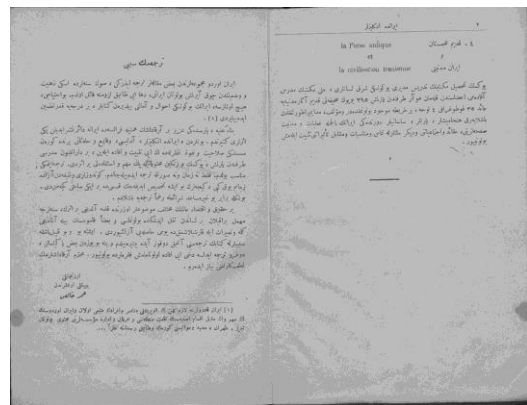
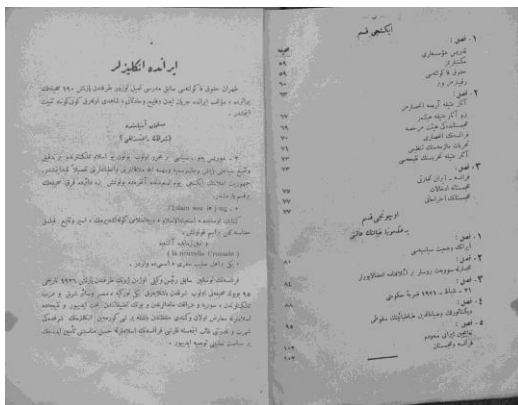
Ek 62. Alman Feyz-i Millisi (Nesim Ruso)

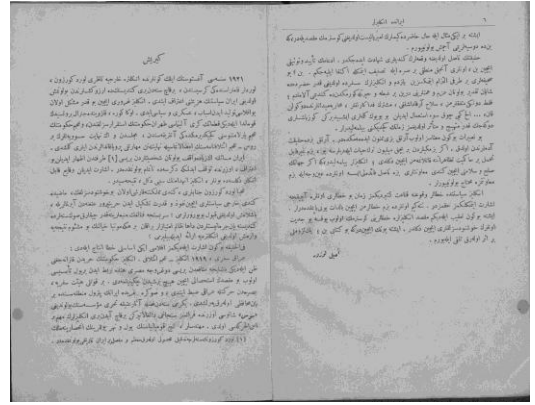
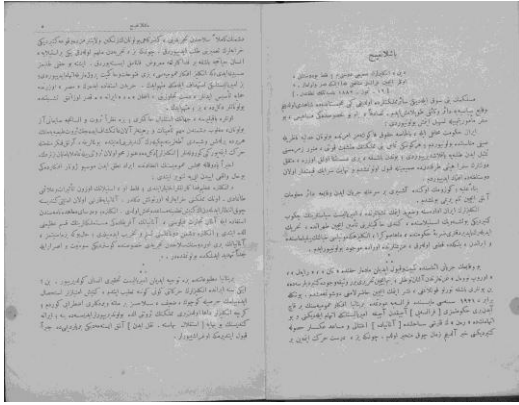

Ek 63. Asya'nın Uyanması, İngiliz Emperyalizmi ve Milletlerin İsyanı (Nurullah Ata)

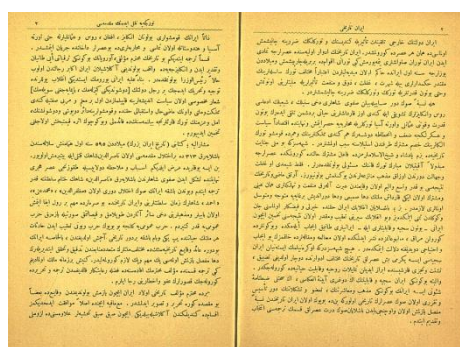
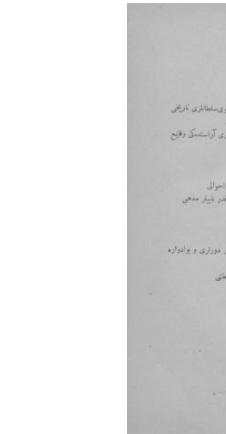
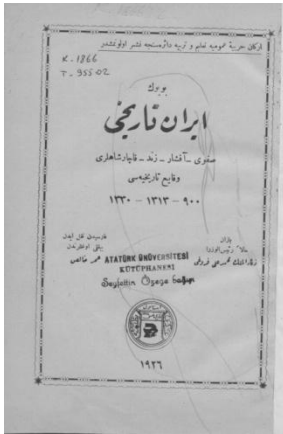

Ek 64. İnan'da İngilizler (Ömer Halis)

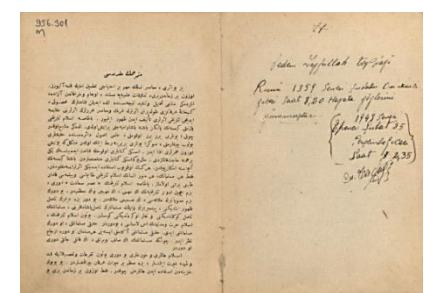
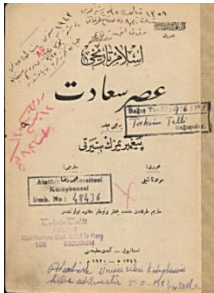

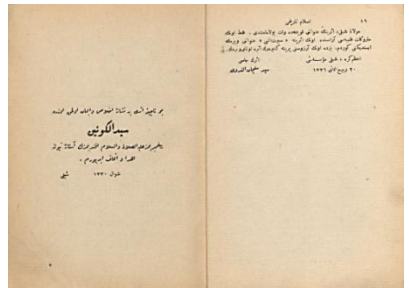
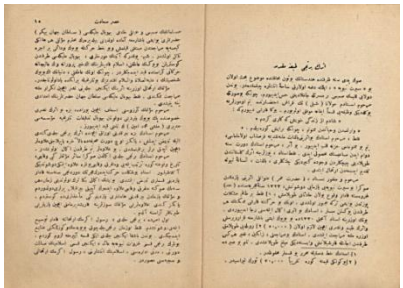
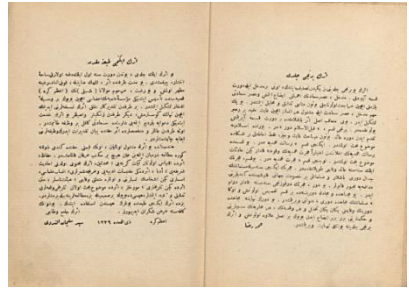
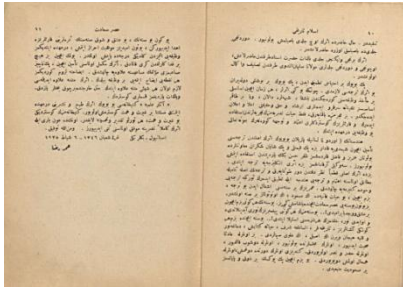
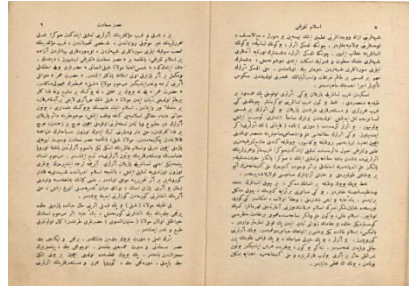
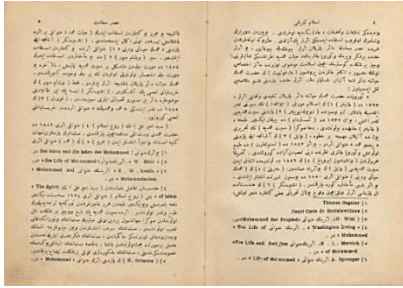

Ek 65. Büyük İran Tarihi. Safevi, Afşar, Zend, Kaçar Şahları Vakayi-i Tarihçesi 900-1330 (Ömer Halis Bıyıklıoğlu)

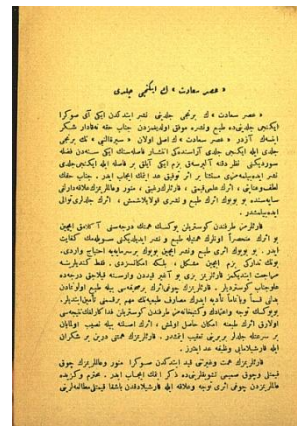
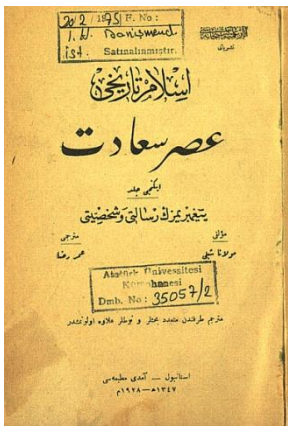

Ek 66. İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Sireti, 1. Cilt (Ömer Rıza)

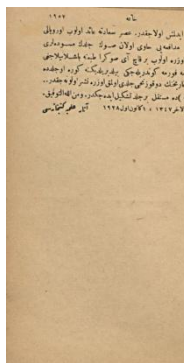
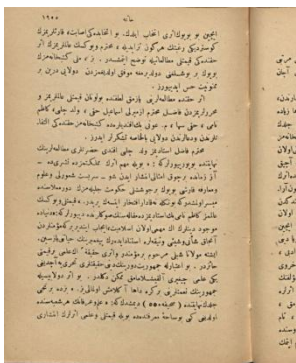
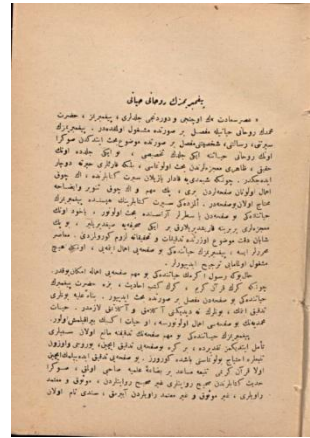
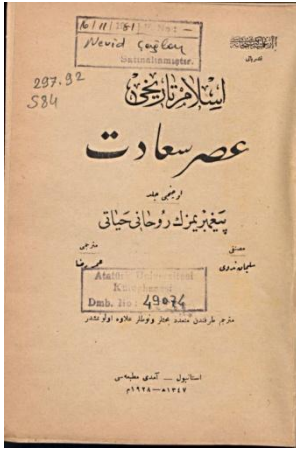

Ek 67. İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Risaleti ve Şahsiyeti, 2.cilt (Ömer Rıza)

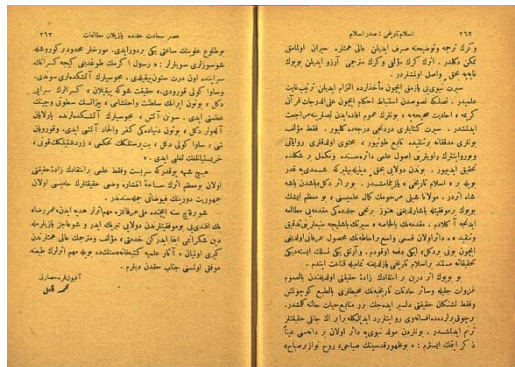
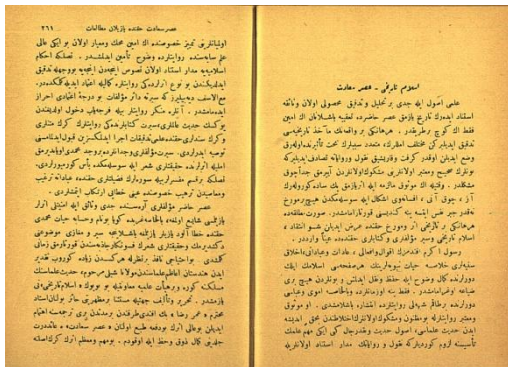
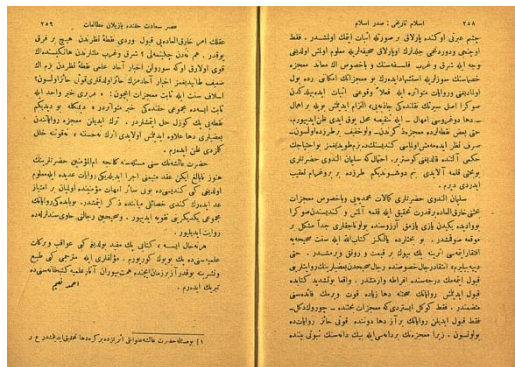
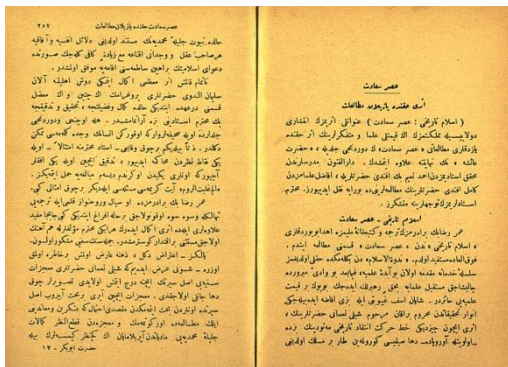
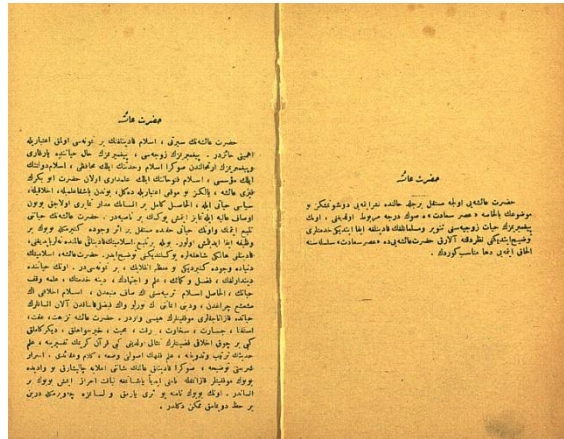
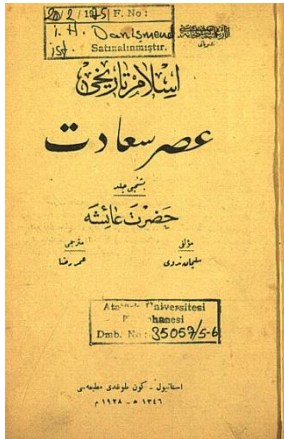

Ek 68. İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Peygamberimizin Ruhani Hayatı 3. Cilt (Ömer Rıza)

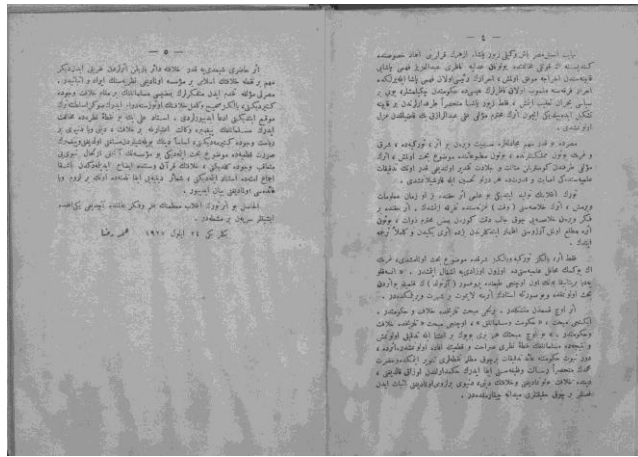
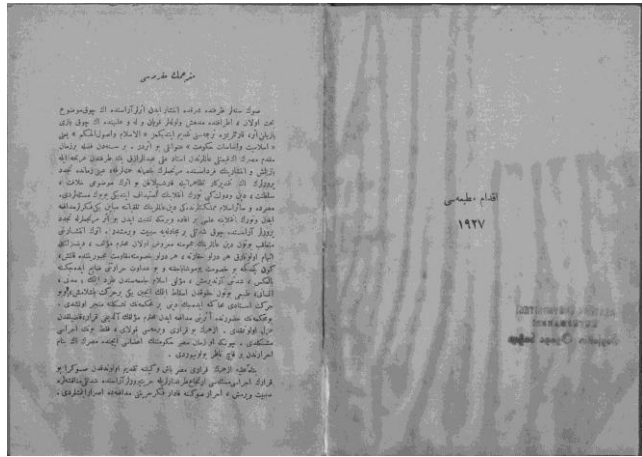
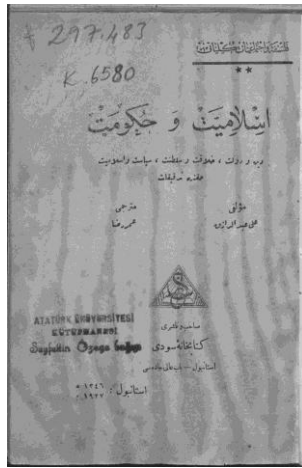

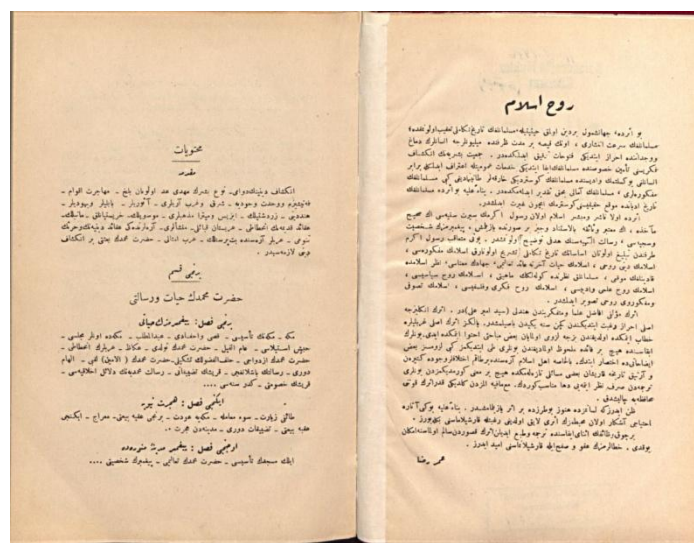
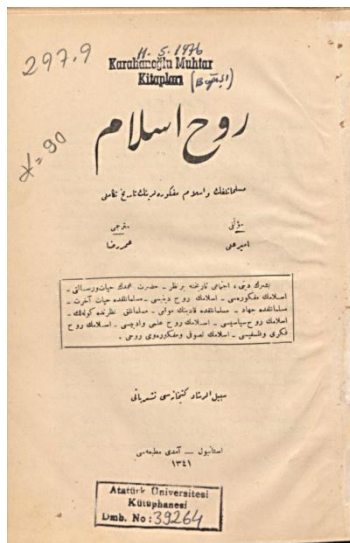
Ek 69. İslam Tarihi. Asr-ı Saadet Hazret-i Ayşe, 5. Cilt (Ömer Rıza)

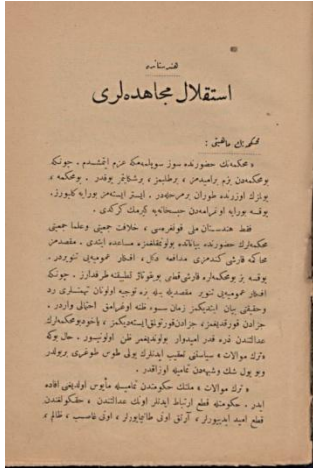
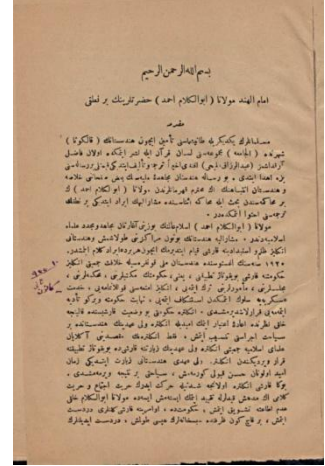
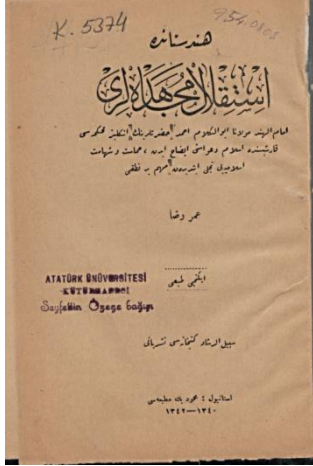
Ek 70. İslamiyet ve Hükümet. Din ve Devlet, Hilafet ve Saltanat, Siyaset ve İslamiyet Hakkında Tetkikat (Ömer Rıza)

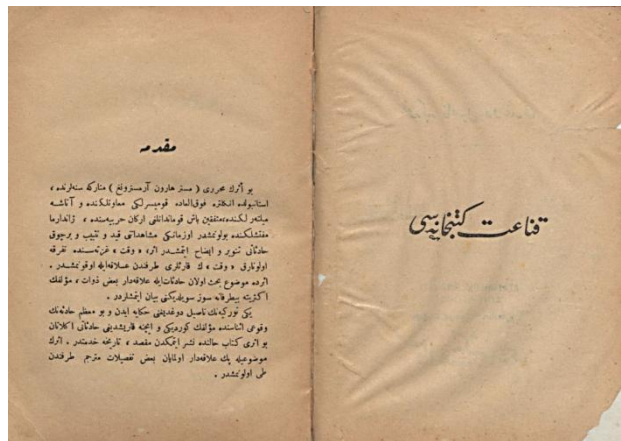
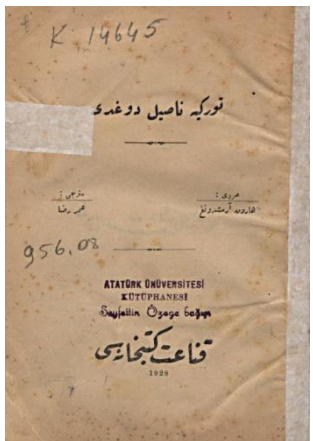
Ek 71. Müslümanlığın ve İslam Mefkûrelerinin Tarih-i Tekâmülü / Ruh-ı İslam (Ömer Rıza)

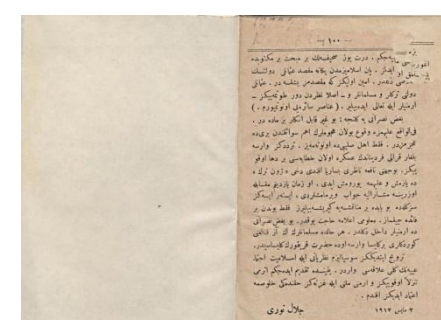
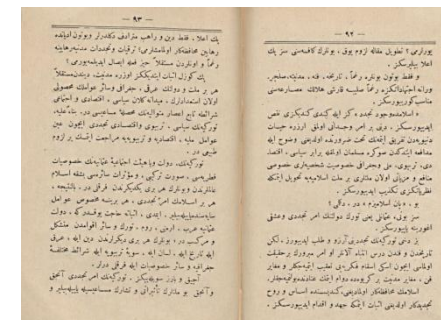
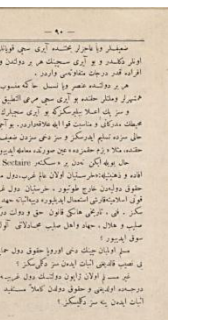
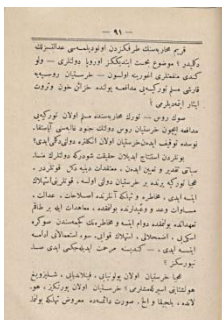
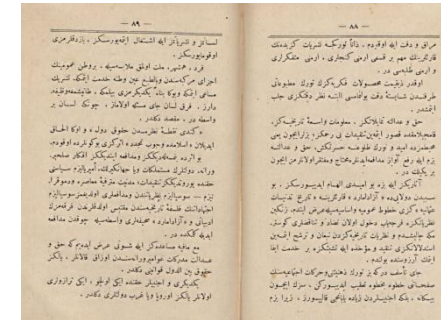
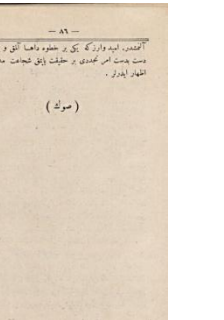
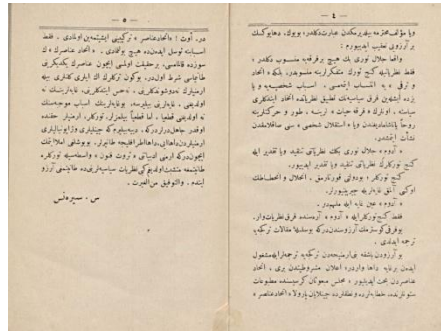
Ek 72. Hindistan'da İstiklal Mücadeleleri (Ömer Rıza)

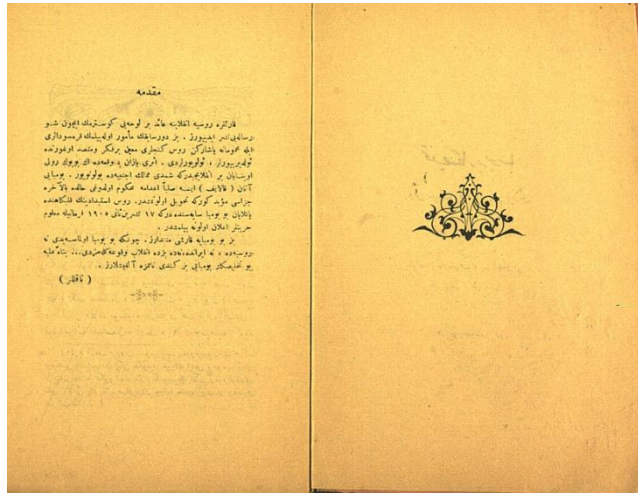
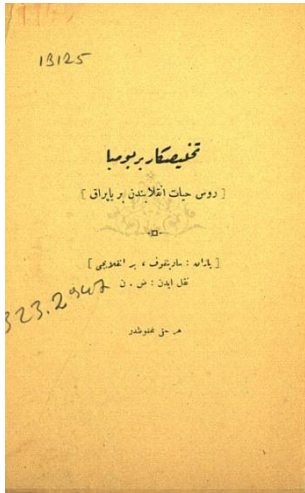
Ek 73. Türkiye Nasıl Doğdu? (Ömer Rıza)

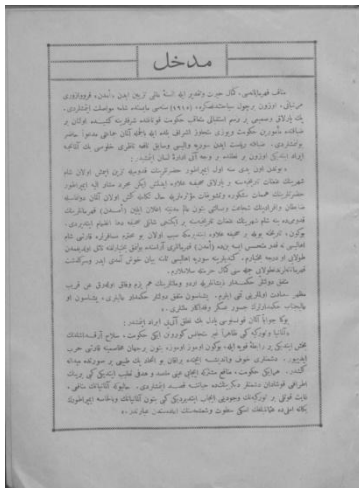
Ek 74. Osmanlı İmparatorluğunun Tarih-i Tedennisi (S. Sirens)

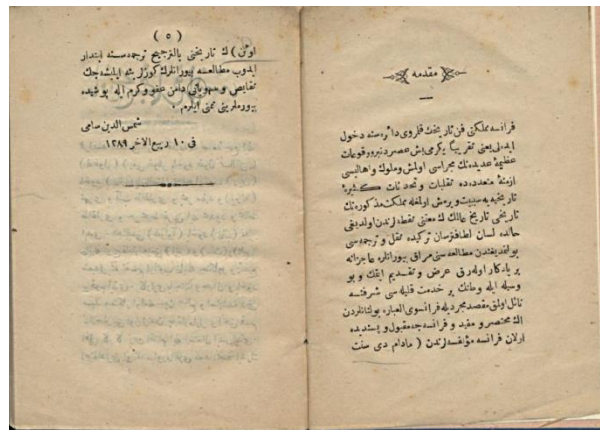
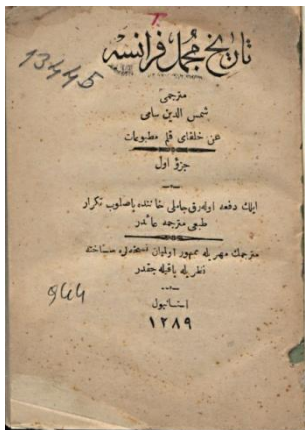
Ek 75. Tahliskâr Bir Bomba. Rus Hayat-ı İnkılâbından Bir Yaprak (S. N)

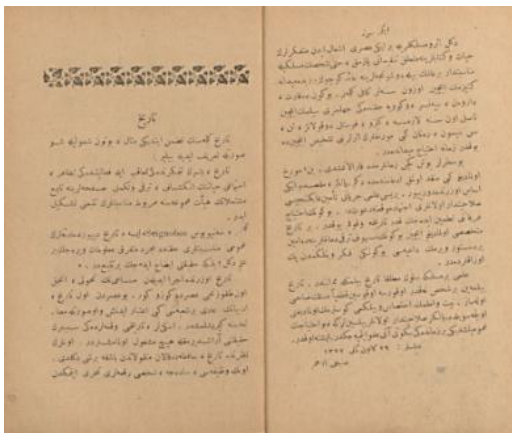
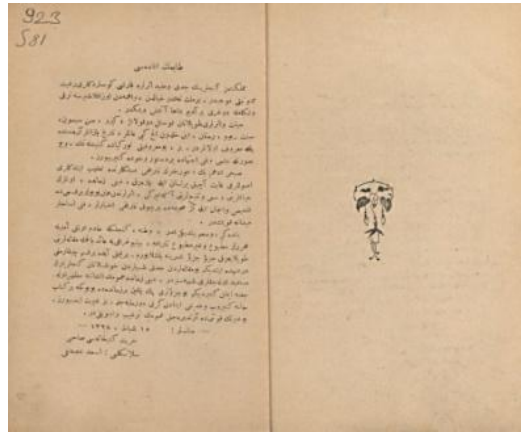
Ek 76. Almanya-Şark Münasebat-ı Düveliyesinin Safahat-ı Maziye ve Haziresi İnkışafat-ı Müstakbelesi (Selahaddin)

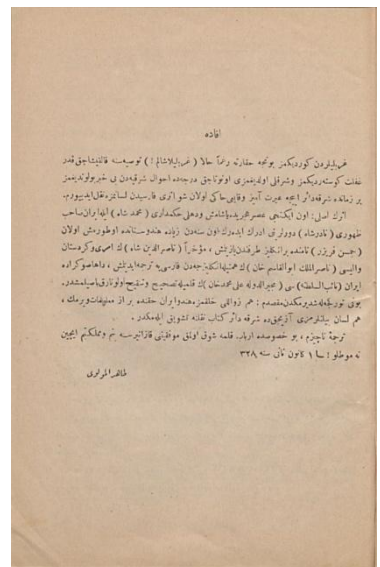
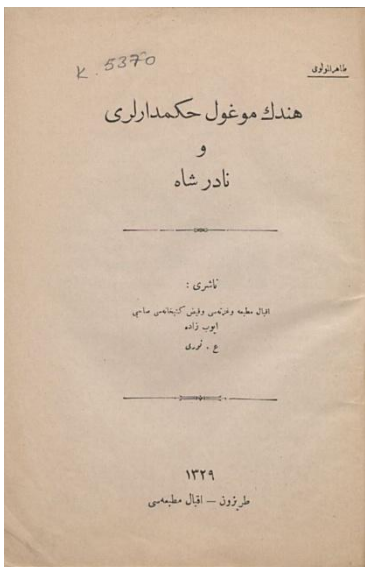
Ek 77. Tarih-i Mücmel-i Fransa (Şemseddin Sami)

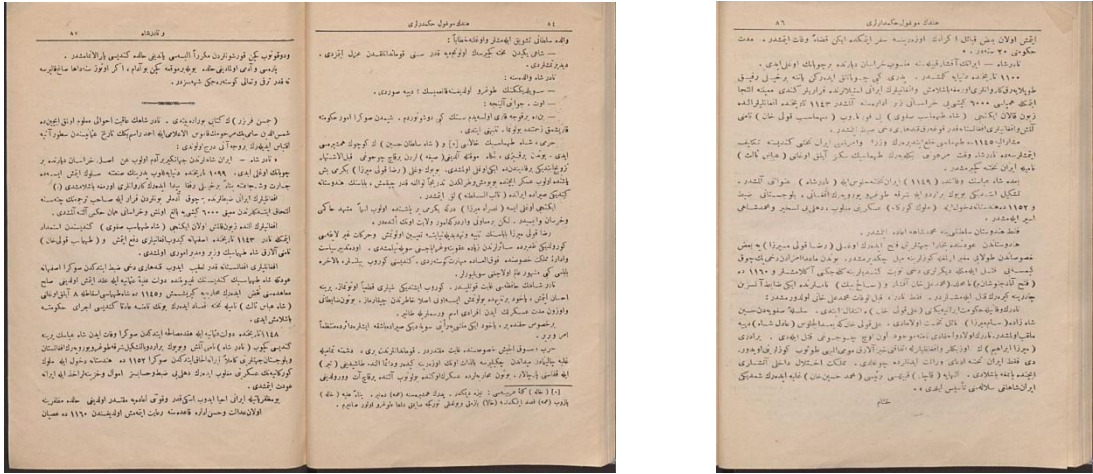

Ek 78. Tarih ve Müverrihler (Subhi Edhem)

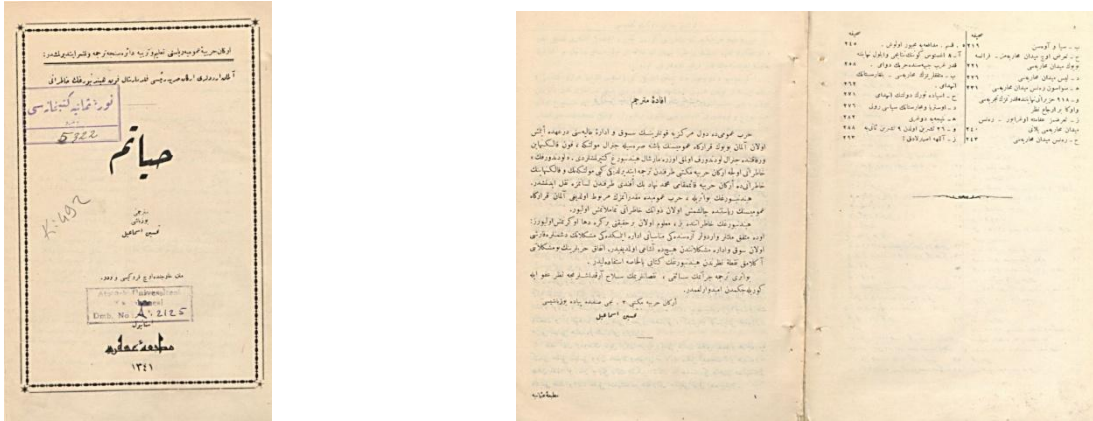

Ek 79. Hint'in Moğol Hükümdarları ve Nadir Şah (Tahirü'l-Mevlevi)

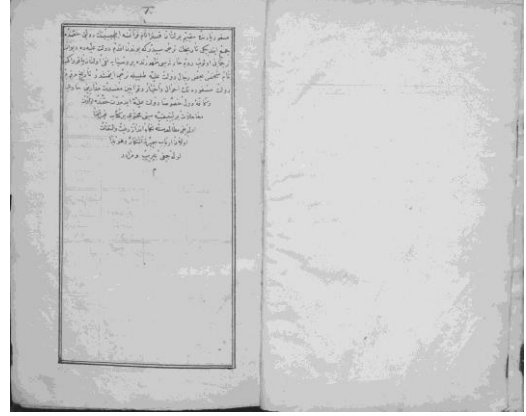
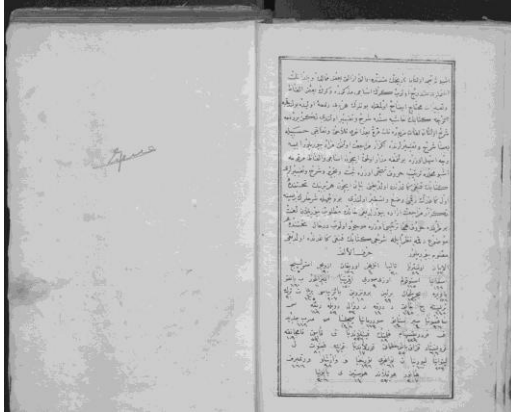

Ek 80. Hayatım. Alman Orduları Erkanı Harbiye Reisi Feld Marsal Von Hindenburg'un Hatıratı (Tahsin İsmail)

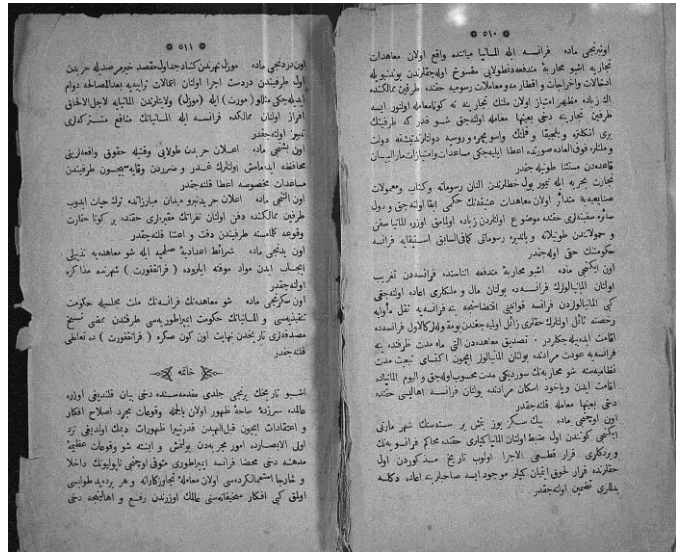
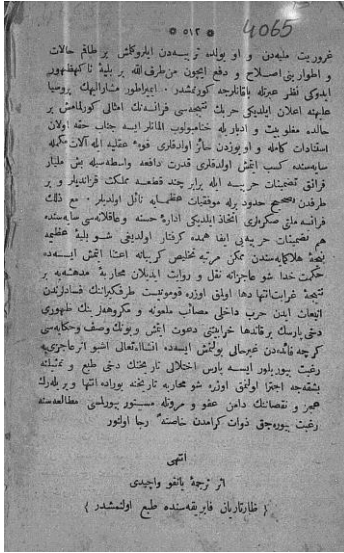

Ek 81. Katerina Tarihi (Yakovaki)

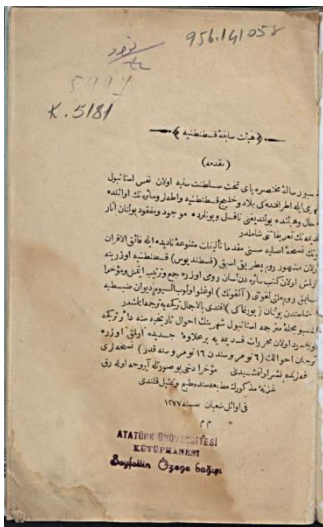

Ek 82. Fransa ve Prusya Devletleri Beyninde Vuku Bulan Muharebe Tarihi (Yanko Vaçidi)

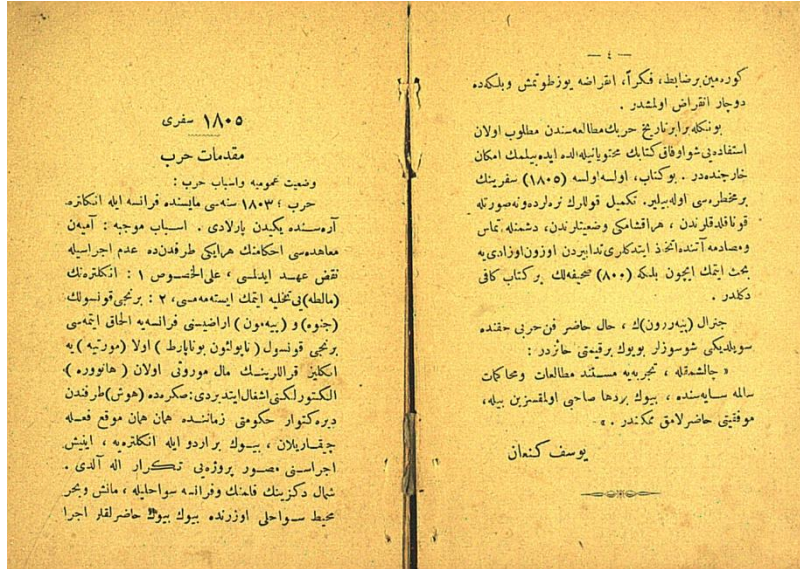
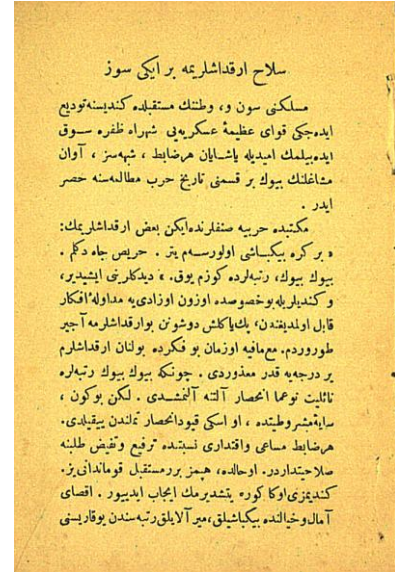
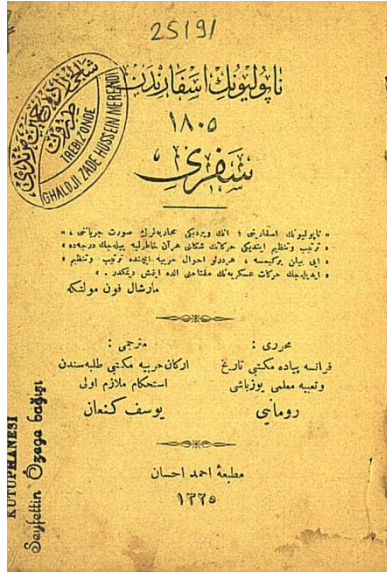

Ek 83. Heyet-i Sabıka-i Kostantiniyye (Yorgaki Alekoğlu)

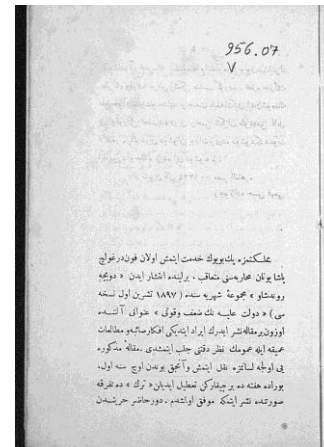
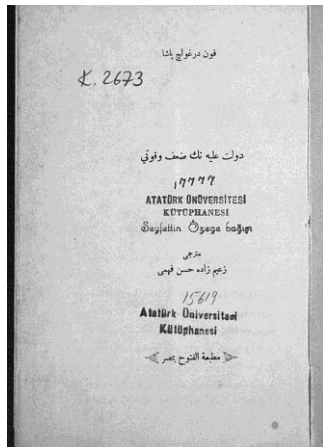

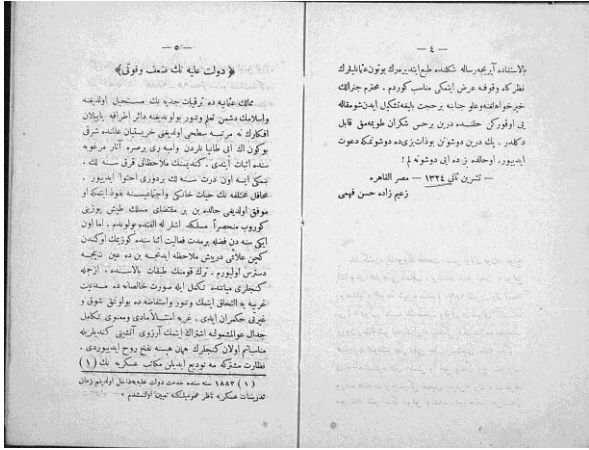

Ek 84. Napolyon'un Esfarından 1305 Seferi (Yusuf Kenan)

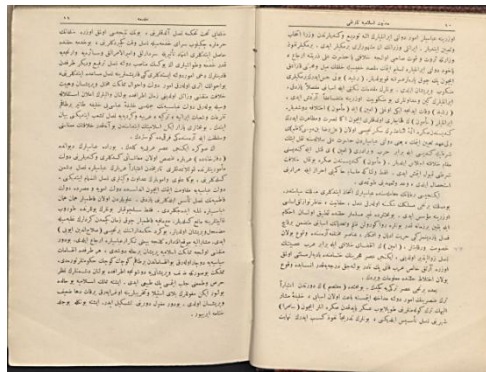
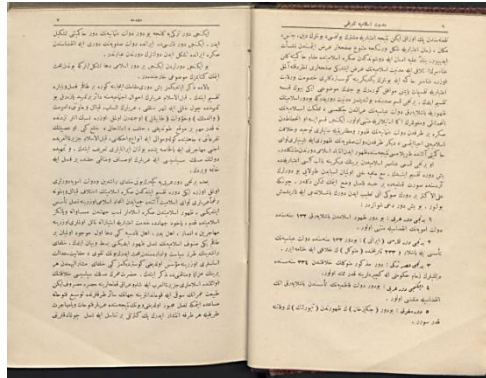
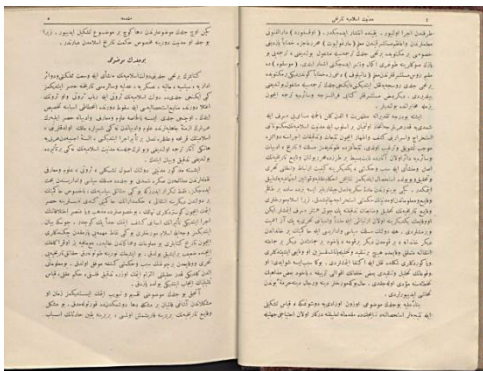
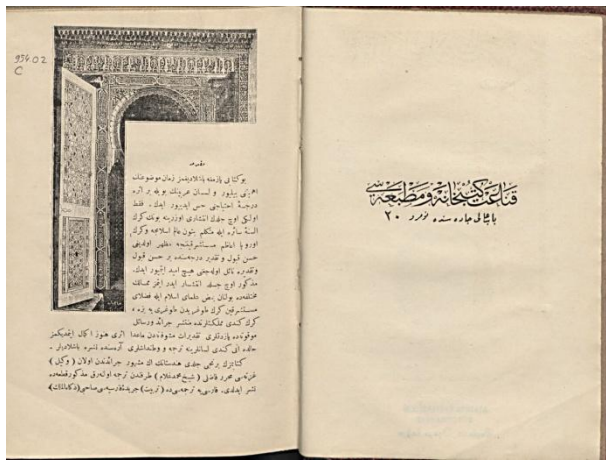

Ek 85. Devlet-i Aliye'nin Zaaf ve Kuvveti (Zaimzade Hasan Fehmi)

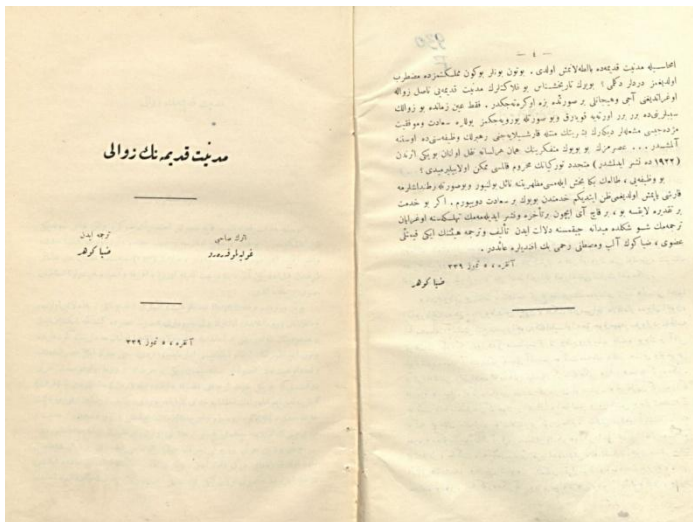
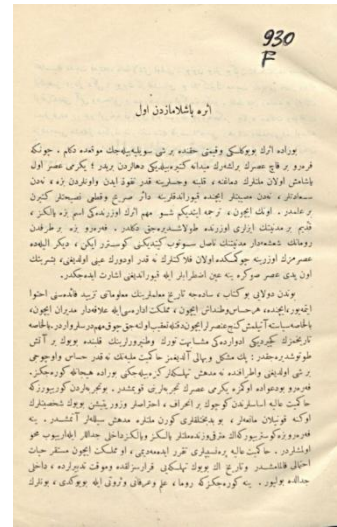
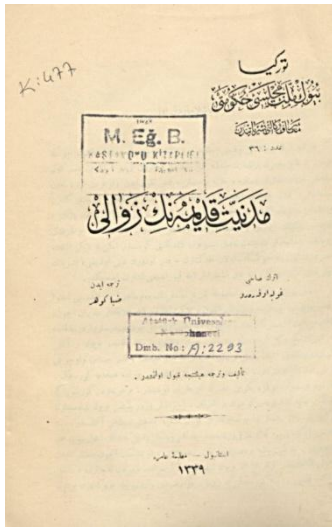

Ek 86. Medeniyet-i İslamiye Tarihi (Zeki Magamez)

Ek 87. Medeniyet-i Kadimenin Zevali (Ziya Gevher)

ÖZ GEÇMİŞ

GSM: 0 533 123 7104

E-posta: rbaganam@gmail.com

Adı Soyadı: Reza HOSSEINI BAGHANAM

Doğum Tarihi: 03.08.1979

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	İngilizce Mütercim Tercümanlık	Tebriz Payam Noor Üniversitesi	1998-2003
Yüksek Lisans	İngiliz Edebiyatı	Tebriz Azad Üniversitesi	2003-2007
Doktora	Diller ve Kültürlerarası Çeviribilim	Yıldız Teknik Üniversitesi	2012- Devam ediyor

Yabancı Diller:

İngilizce: 87 (TOEFL, Mayıs 2011)

Farsça: Eğitim Dili

Yüksek Lisans Tezi:

“The Concept of Family in Three Plays of Arthur Miller [Arthur Miller’in Üç Tiyatrosunda Aile Konusu]”. Tebriz Azad Üniversitesi. Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü. Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Majid Alavi Shoushtari, Eş Danışman: Yrd. Doç. Dr. Farzaneh Nasserı Sis.

Doktora Tezi:

“Tanzimat’tan Harf Devrimine Kadar Çeviri Tarih Kitaplarında Ön Sözler ve Son Sözler: Çeviri Yoluyla Tarih Yazımına Tanıklık”. Yıldız Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Danışman: Doç. Dr. Ayşe Banu Karadağ, Eş Danışman: Yrd. Doç. Dr. Eshabil Bozkurt.

Yayınlar:

Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

Baghanam, Reza Hosseini ve Hülya Yılmaz. 2013. “Kör Baykuş’un Tanıklığında Görünür Çevirmenler”. *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. No. 8/10 Fall, 133-144.

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler:

Baghanam, Reza Hosseini. 2012. “Yeni Tiyatro’nun İran’a Gelişi ve Çeviri Etkisi Altında ‘Dil’ Değişimi”. *XII. Uluslararası Dil, Yazın ve Değişbilim Sempozyumu*. Trakya Üniversitesi. 491-496.

Bozkurt, Eshabil ve Reza Hosseini Baghanam. 2012. “Şemseddin Sâmî ve “Hurdeçîn”. *XII. Uluslararası Dil, Yazın ve Değişbilim Sempozyumu*. Trakya Üniversitesi. 415-421.

Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve özeti basılan bildiriler:

Baghanam, Reza Hosseini. 2013. “Tarihe Işık Tutan Beyitlerin Çevirisi: Şemseddin Sâmî ve *Hurdeçîn*”. *TUDES*. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve özeti basılan bildiriler:

Karadağ, Ayşe Banu; Bozkurt, Eshabil ve Reza Hosseini Baghanam. 2015. “Tarih Çevirilerine Çeviribilim Odaklı Bir Bakış”. II. Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Baghanam, Reza Hosseini ve Atefeh Jalili. 2015. “Translation and Socio-Cultural Norms: A Case Study of Ibrahim Younesi”. Mashahd Üniversitesi. *2nd Conference*

on Interdisciplinary Approaches to Language Teaching, Literature and Translation Studies. 6-7 Ekim 2015.

Baghanam, Reza Hosseini ve Atefeh Jalili. 2015. "A Glance at Novel Title Translation into Persian after Islamic Revolution". Islamic Azad University of Tabriz. *National Conference on New Horizons in Translation Studies and Discourse*. 5 Ekim 2015.

Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

Baghanam, Reza Hosseini. 2009. "Concept of Family in Three Plays of Arthur Miller". *Zaban Jurnali*. Tebriz. İran. 39-46

Çeviri Kitaplar:

2011. "*Ağ Fillere Benzer Tepeler*". (İngilizceden Azerbaycan Türkçesine çeviri). Tahran: Pınar Yayınları.

2013. "*Savaş*". (İngilizceden Azerbaycan Türkçesine çeviri). 2. Bs. Tebriz: Yaşmag Yayınları.